નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ

લેખક :
પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ

પ્રકાશક
વીતરાગ સત્‌સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
ભાવનગર

પ્રકાશક તથા પ્રાપ્તિ સ્થાન :
વીતરાગ સત્‌સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ
૫૮૦, જૂની માણેકવાડી, પૂ. ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામી માર્ગ
ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
ફોન : (૦૨૭૮) ૨૫૧૫૦૦૫ / ૨૪૨૩૨૦૭

ખીમજીભાઈ ગંગર (મુંબઈ) : (૦૨૨) ૨૬૧૬૧૫૯૧
ડોલરભાઈ હેમાણી (કલકત્તા) : (૦૩૩) ૨૪૭૫૨૬૯૭
અમી અગ્રવાલ (અમદાવાદ) : R-૨૫૪૫૦૪૯૨, ૯૩૭૭૧૪૮૯૬૩

પ્રથમ આવૃત્તિ : વિ. સં. ૨૦૪૦, પ્રત–૩૦૦૦
દ્વિતીય આવૃત્તિ : વિ. સં. ૨૦૫૦, પ્રત–૧૦૦૦
તૃતીય આવૃત્તિ : વિ. સં. ૨૦૫૪, પ્રત–૫૦૦
ચતુર્થ આવૃત્તિ : વિ. સં. ૨૦૬૧, પ્રત–૫૦૦

પૃષ્ઠ સંખ્યા : ૮ + ૭૬ = ૮૪

પડતર કિંમત : ૨૦/-
વેચાણ કિંમત : ૧૦/-

લેસર ટાઈપ સેટિંગ :
પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ
પ્લોટ નં. ૧૯૨૪-બી,
૬, શાંતિનાથ બંગલોઝ,
શશીપ્રભુ માર્ગ, રૂપાણી સર્કલ,
ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
ફોન : (૦૨૭૮) ૨૨૦૩૪૭૦

મુદ્રક :
ભગવતી ઓફસેટ
૧૫-સી, બંસીધર મિલ
કમ્પાઉન્ડ, બારડોલપુરા,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪
ફોન : ૯૮૨૫૩૨૬૨૦૨

પ્રાસ્તાવિક થોડું...

'નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ...' જેમ કેડીએ ચાલતાં રાજમાર્ગ સુધી પહોંચાય તેમ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ રાજમાર્ગે પહોંચવાની કેડીએ ચાલતાં ચાલનાર મુમુક્ષુ જીવની ચાલ કેવા પ્રકારે હોવા યોગ્ય છે તેનું આલેખન, સત્પુરુષોનાં વચનામૃતોનાં આધારે આ લઘુકાય ગ્રંથમાં કરવાનો પ્રયાસ છે.

પરમાગમોમાં મોક્ષમાર્ગ, અધ્યાત્મભાષાએ નિજ પરમાત્મપદના સ્વાનુભવને દર્શાવેલ છે અને તે સમસ્ત જિનશાસનની અનુભૂતિ છે; અર્થાત્ ભાવશ્રુતરૂપ વીતરાગદશાનું પરિણમન છે. મોક્ષપાટણે પહોંચવાનો આ રાજમાર્ગ છે.

આવા રાજમાર્ગને પહોંચવા માટેની કેડી તે યથાર્થ મોક્ષાર્થીપણું છે. આ ભૂમિકામાં પરિણમતા જીવનું પરિણમન સહજપણે શરૂઆતથી માંડીને, ઉત્તરોત્તર વિકાસ પામતું-પામતું જે અપૂર્વ સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ-દશાને પ્રાપ્ત કરે છે, તેનું વર્ણન ઠામ-ઠામ સત્પુરુષોના વચનોમાં જોવા મળે છે, તેમાંથી આ વિષય-વસ્તુને વ્યવસ્થિત પદ્ધતિસર સંકલિત કરવાનો અહીં પ્રયાસ થયો છે. સંક્ષિપ્તમાં ગ્રંથસંકલનની યોજના નીચે મુજબ છે.

૧. 'પૂર્ણતાને લક્ષે શરૂઆત તે જ વાસ્તવિક શરૂઆત છે.' એ સિદ્ધાંત અનુસાર આ ભૂમિકામાં પ્રવેશ પામનાર જીવ પૂર્ણ નિષ્કલંક શુદ્ધિરૂપ મોક્ષદશાની પ્રાપ્તિનું ધ્યેય બાંધનાર હોય છે કે જેને લીધે તે ભૂમિકામાં તેને જાગૃતિ અને નિજ પ્રયોજનની તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ રહ્યા કરે છે અને સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્રતમ ભાવના અને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન હોય છે; સાથે સાથે અંતરશોધ અને સ્વકાર્ય અંગેની ધગશ-લગનીના પરિણામ દ્વારા તે આગળ વધીને ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે; અને સ્વરૂપની ઓળખાણ સુધી પહોંચે છે. અહીં સુધી પહોંચવામાં ક્યાંય અટવાઈ ન જવાય તેવાં સ્થળોએ 'લાલબત્તી' મૂકીને સત્પુરુષોએ ચેતાવ્યા છે. તે મહાપુરુષોનો અનુપમ ઉપકાર

અવિસ્મરણીય છે.

૨. ઉપરો ત ભૂમિકામાં, જે કેવળ આત્માર્થી જ છે, તેવા જીવને 'પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ' કેટલો ઉપકારી નીવડે છે; અને અનાદિનો અજાણ્યો અંતર્મુખતાનો માર્ગ-દર્શાવનારનું મહત્ત્વ શું છે ? તેમજ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, પૂર્વે દેશના લબ્ધિપૂર્વક હોવાનો, અનાદિ અબાધિત સિદ્ધાંત છે – તેનું રહસ્ય શું છે ? તે અપૂર્વ ભ િતથી ભીંજાયેલા હૃદયવાળાને જ સમજાય છે. બહારમાં પ્રગટ સત્સ્વરૂપ જ્ઞાની પ્રત્યે પરમાત્મા તુલ્ય આદર વિના, અંતરસત્નો અંતર્મુખી આદર સંભવિત નથી. આ ભૂમિકાની આ અવિનાભાવી યોગ્યતા છે; તેથી આ સંકલનમાં આ વિષયને સ્થાન આપ્યું છે. પાત્રતાનું આ મહત્ત્વનું પડખું છે.

૩. આ સિવાય આત્માની ઓળખાણ-રૂપ 'યથાર્થ સ્વરૂપ નિશ્ચય'નું સ્વરૂપ કે જે ઉ ત જિજ્ઞાસા અને લગનીના બળે સંપ્રાપ્ત હોય છે. તે વિષય પણ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિનું કારણ અથવા સ્વરૂપની અનન્યરુચિરૂપ સમ્યક્ સન્મુખની દશા હોવાથી તેની અનેક પડખાથી ચર્ચાનો પ્રયાસ કર્યો છે. જેમાં સ્વરૂપનો અપૂર્વ મહિમા, સહજ પુરુષાર્થનો વારંવારનો ઉપાડ (ચૈતન્યવીર્યની સ્ફુરણા), શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાય, તત્ત્વચિંતન, સ્વરૂપનું ઘોલન આદિ સર્વ કાર્યોમાં જ્ઞાયકનું જ લક્ષ રહેતાં તદ્જનિત પરિણતિ અને પ્રતીતિ વગેરે વિષયનું અભ્યાસી મુમુક્ષુઓને અંતર મેળવણી કરવા યોગ્ય મુદ્દાઓનું સંકલન કરેલ છે.

આ રીતે ઉપરો ત ત્રણ વિભાગમાં વસ્તુ-વિષયનો સમાવેશ છે.

અંતમાં પરમ ઉપકારી પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી 'કાનજીસ્વામી', પ્રશમમૂર્તિ પૂજ્ય બહેનશ્રી 'ચંપાબેન' અને આત્મજ્ઞ સત્પુરુષ 'શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી' તેમજ પૂજ્ય શ્રી 'નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજી'નાં અમૂલ્ય વચનોના આશ્રયે આ આલેખન કરાયેલ હોઈ આ સર્વ મહાત્માઓના ઉપકારને હૃદયમાં સ્મરણ કરી અત્યંત ભ િતભાવે વંદન કરી વિરમું છું.

– લેખક

પ્રકાશકીય

સત્પુરુષોનાં વચનામૃતોના આશ્રયે મોક્ષમાર્ગ સુધી પહોંચવા માટે માર્ગદર્શનરૂપ કેડીના સંકલનની આ ચતુર્થ આવૃત્તિ મુમુક્ષુઓ સમક્ષ મૂકતાં અમોને હર્ષ થાય છે. પ્રસ્તુત વિષયનો પરિચય પ્રસ્તાવનામાં આપેલ હોઈ પાઠકને ત્યાંથી વાંચવા વિનંતી છે.

પુસ્તકનું મુદ્રણકાર્ય પૂજા ઇમ્પ્રેશન્સ દ્વારા કરી આપવા બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે તથા ગ્રંથના સુંદર મુદ્રણકાર્ય કરી આપવા બદલ ભગવતી ઑફસેટ, અમદાવાદનો પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

અંતમાં, નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ ચાલતાં સર્વ મુમુક્ષુઓ, જિનેન્દ્રદેવે પ્રરૂપિત માર્ગમાં આરૂઢ થઈ, સાદિઅનંત સમાધિસુખને પામો તેવી ભાવના ભાવીએ છીએ.

તા. ૨૨-૦૭-૨૦૦૫
(અષાઢ વદ, ૧ મહાવીર ભગવાનની દિવ્યધ્વનિનો પ્રથમ દિવસ)

ટ્રસ્ટીગણ
વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

આ પુસ્તકની કોઈપણ પ્રકારે અશાતના કે વિરાધના ન થાય તેનું લક્ષ રાખવા વિનંતી.

રત્ન કણિકા

સત્પુરુષની ઓળખાણ થવી તે મુમુક્ષુજીવને નિર્વાણપદનું કારણ છે, તે નિઃસંદેહ છે. તેથી સત્પુરુષની ઓળખાણનું આવું મહત્વ જાણી, ઓળખવા પ્રત્યે, ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુતા સંપ્રાપ્ત કરી, તથારૂપ પાત્રતા ગ્રહણ કરી, પ્રયાસ કર્તવ્ય છે. આ વિષયમાં ઓળખવાની રીત અને જ્ઞાનદશામાં ઓળખાતા લક્ષણો આ મહત્વના બે મુદ્દા છે. જે લક્ષણો દ્વારા તેમને ઓળખી શકાય છે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

જ્ઞાનીપુરુષની દશામાં જે સમગ્રપણે જ્ઞાનીપણું છે, માત્ર તેને જ ઓળખવાનો દૃષ્ટિકોણ જેણે સાધ્ય કર્યો છે, તે તે રીતે જ્ઞાનદશામાં રહેલી વિલક્ષણતાને પારખી શકે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનીપણા સિવાય બીજું કાંઈ-સંયોગ લક્ષી જોવું નથી. તેવી રીતે ઓળખવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા/ ભાવના હોવી આવશ્યક છે. ભાવ જ્ઞાનીપણું જણાય તેવા ત્રણ બાહ્ય સાધન, જે જ્ઞાનીપુરુષના સંયોગમાં છે, તેમાં મુખ્ય તેમની વાણી, મુદ્રા, અને નેત્ર દ્વારા તેમના ભાવો જણાય છે, તેમાં પ્રથમ વાણી દ્વારા ઓળખાણ થયા બાદ, મુદ્રા અને નેત્ર દ્વારા તેમનો ઉપશમભાવ ગ્રહણ થઈ શકવા યોગ્ય છે

૧. સત્પુરુષની વાણી અને ચેષ્ટા વડે દેહાદિથી ભિન્નપણું, અને સ્વરૂપ ચૈતન્યમાં આત્માપણું વ્ય   ત થતું લક્ષણ છે.

૨. પદાર્થ દર્શન હોવાને લીધે, વિરૂદ્ધ ધર્મયુ   ત પદાર્થનું નિરૂપણ અવિરોધપણે વ્ય   ત થાય છે.

૩. વાણીમાં અકષાય સ્વભાવ ઉપરની ભીંસથી નીકળતી વાણી, અંતર્મુખી પુરુષાર્થની ઝલકવાળી હોય છે.

૪. દૃષ્ટિ અનંત શાંતિના પિંડ ઉપર હોવાને લીધે, અનુભવ ઉત્સાહ દશા વ્ય   ત થાય છે.

૫. આત્મરસથી સરાબોર વાણી આવે છે.

૬. સ્વરૂપ પ્રાપ્તિની વિધિનું સૂક્ષ્મ રહસ્ય અર્થાત્ અનુભવ– વિધિનું રહસ્ય દ્વારા તત્સંબંધી મૂંઝવણનો ઉકેલ થવાથી તે લક્ષણનું ગ્રહણ થાય છે.

૭. નિજ સ્વરૂપની સર્વસ્વપણે ઉપાદેયતાનો આંતરધ્વનિ વાણીમાં રહેલો હોય છે.

૮. (પોતાના સ્વરૂપનું)ભાન સહિતપણું હોવાથી આત્મજાગૃતિ સુચક વાચનો, શ્રવણના કરનારને જાગૃતિમાં નિમિત્ત થાય છે.

૯. સ્વરૂપની પ્રયત્ક્ષતા, પ્રત્યક્ષ હોવાથી, આશય ભેદ વાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેવો આશય પરોક્ષ વિચારથી ઉત્પન્ન વાણીમાં આવી શકતો નથી.

૧૦. સ્વરૂપ સુખની નિરાકૂળતાથી ઉત્પન્ન પરિતોષપણું મુ તપણું – જ્ઞાનદશાને પ્રદર્શિત કરે છે.

૧૧. મુખ્ય-ગૌણતા પ્રકરણ અનુસાર થવા છતાં, સંતુલન ગુમાવ્યા વિના, અનેકાંતિક વલણયુ તપણું માત્ર જ્ઞાનદશામાં જ વર્તે છે.

૧૨. અલૌકિક સરળતાયુ ત વ્યવહાર.

૧૩. સમ્યક્જ્ઞાનની મધ્યસ્થતાને લીધે નિષ્પક્ષપણું, ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણાની બુદ્ધિનો અભાવ, સમતોલપણું-સમપણું.

૧૪. અંતરંગ નિસ્પૃહપણું – પરિપૂર્ણ સ્વરૂપનું અવલંબન - આધાર હોવાથી.

૧૫. નિર્ભયતા – અવ્યાબાધ, શાશ્વત સ્વરૂપની પ્રતીતિ ભાવને લીધે.

૧૬. વર્તમાન ઉદયમાં, ઉદય-પ્રવૃત્તિથી પ્રાપ્ત ફળમાં ઉદાસીનપણું - નીરસપણું - નિઃસાર છે, તેમ લાગતું હોવાથી, કાર્યોમાં અસાવધાની, વિષયોમાં અપ્રયત્નદશા – જ્ઞાતાભાવ.

૧૭. નિષ્કામભાવે પરમ કારુણ્યવૃત્તિ, સર્વ જીવો પ્રત્યે પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થવારૂપ ભાવના.

૧૮. બાહ્યાભ્યંતર નિર્ગ્રંથ દશાની ભાવના, અચલિતપણે સ્વરૂપ સ્થિતિની ચાહના.

૧૯. લોકદૃષ્ટિ / લોકસંજ્ઞાના અભાવને લીધે નિર્માનતા અર્થાત્ માન-અપમાનની કલ્પનાનો અભાવ. પોતાની ગુરુતાને દબાવનાર.

૨૦. પવિત્રતા - નિર્વિકારતાના પ્રેમને લીધે ગુણ પ્રમોદપણું.

૨૧. કર્મ – નોકર્મરૂપ સમસ્ત પરનું માત્ર જ્ઞાતાપણું સાક્ષીભાવે, તે જ્ઞાનીનું લક્ષણ છે.

–પૂજ્ય ભાઈશ્રી (અનુભવ સંજીવની–૭૩૨)

'નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ'ના પ્રકાશનાર્થે પ્રાપ્ત દાનરાશિ

શ્રી મણિલાલભાઈ	૩,૫૦૦/-
શ્રીમતી ચંદ્રિકાબહેન શશીકાંતભાઈ શેઠ, ભાવનગર	૨,૧૦૦/-
શ્રીમતી વિમલાદેવી હીરાલાલ જૈન, ભાવનગર	૨,૧૦૦/-
શ્રી ભુનુ ડી. ગાલા	૨,૦૦૦/-
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન ખીમજીભાઈ ગંગર, વિલેપાર્લા	૧,૦૦૦/-
શ્રી હસમુખભાઈ ઓઝા	૧,૦૦૦/-
શ્રી સુનિલભાઈ મહેતા	૧,૦૦૦/-
શ્રી વિજયપ્રકાશ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી રાજવી કિશોરભાઈ ગાલા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી દીપિકા કિશોરભાઈ ગાલા	૧,૦૦૦/-
શ્રીમતી શાંતાબહેન એસ. સતરા	૫૦૦/-
શ્રીમતી ઇંદિરાબહેન કુસુમકાંત શાહ	૫૦૧/-
શ્રીમતી રાણી વૈદ્ય	૫૦૦/-
શ્રી વિજયભાઈ જૈન	૧૦૦/-

ॐ

નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ

(૧) મોક્ષાર્થીનું સ્વરૂપ

પૌરાણિક કાળના મનુષ્ય-આયુના પ્રમાણમાં, વર્તમાન કાળમાં મનુષ્યનું આયુષ્યપ્રમાણ અલ્પ છે અને તે પણ અનિશ્ચિતતાથી ગ્રસિત છે, તેવી સ્થિતિમાં પણ મોટા ભાગના મનુષ્યોને તો વ્યવહારિક જીવન-નિર્વાહ માટે અને પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં, આયુષ્યનો બહુભાગ વ્યતીત કરવો પડે છે. કોઈ કોઈને પૂર્વપુણ્યના યોગે અલ્પ પ્રવૃત્તિ કરતાં પણ ચાલે, તેવા પ્રકાર હોય છે. તોપણ બળવાન અસત્સંગ અને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોની વિવિધતાવાળા વિશાળ ફેલાવામાં જીવ ઘેરાયેલો રહે તેવી સ્થિતિ પ્રાયઃ છે. તદ્ ઉપરાંત પૂર્વે સન્માર્ગને આરાધેલ નહિ હોવાથી તેમજ તથા પ્રકારની હીન યોગ્યતાને લઈને, આત્મહિત સંબંધિત પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન ન કરી શકે તેવો જીવોનો પ્રકાર સામાન્યતઃ જોવામાં આવે છે. ટૂંકમાં આ કાળને વિશે પૂર્વે કદી નહિ જાણેલો, નહિ પ્રતીત કરેલો અને નહિ આરાધેલો એવો સન્માર્ગ જીવને પ્રાપ્ત થવો દુષ્કર છે, તેમ સ્વાભાવિક જણાય છે. તેમ છતાં પણ જો કોઈ મુમુક્ષુજીવને માર્ગ-પ્રાપ્તિનો એકમાત્ર લક્ષ હોય, તો માર્ગ-પ્રાપ્તિ અવશ્ય થવી સંભવે છે. તેથી સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગને પામનાર જીવની મુમુક્ષુતા કેવા (યથાર્થ) પ્રકારની હોય ? તે સત્પુરુષોના વચનોનાં આધારે વિચારવા યોગ્ય છે.

પ્રથમ તો, મુમુક્ષુ જીવને માર્ગ-પ્રાપ્તિના પ્રબળ નિમિત્ત બે પ્રકારે છે :-

(૧) પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ (૨) સત્ શાસ્ત્રનો સ્વાધ્યાય

ઉ ત બન્ને પ્રકારના નિમિત્તનો યોગ હોય તો તે ખચિત મહદ્ પુણ્યનો

યોગ છે. તેમાં સંશય નથી - તોપણ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ એ વિશેષ બળવાન કારણ છે અને તેથી આ પ્રકરણમાં પૂરું લક્ષ દઈને વિચારવું ઘટે છે.

અનંતકાળે જ્ઞાની સત્પુરુષનો સમાગમ વિશિષ્ટ પ્રકારના પૂર્વપુણ્યના ઉદયને લઈને થાય છે. તે કાળે જો આત્માર્થી જીવની યોગ્યતા તે સત્પુરુષને ઓળખે તેવી સુયોગ્ય પ્રકારની હોય, અર્થાત્ સમાગમ થવા છતાં ઓળખી ન શકે તેવા બાધક પરિણામ તેને વર્તતા ન હોય, તો તે જીવની આત્મકલ્યાણની અભિલાષા સફળ થવી સંભવે છે. કારણ કે ઉપાદાનની યોગ્યતા વિના યોગ પણ અયોગરૂપ જ થઈ પડે છે.

જે સત્પુરુષો જ્ઞાન દશાને સંપ્રાપ્ત થયા, તેઓ પૂર્વે મુમુક્ષુતામાં યથાર્થપણે પ્રવર્તીને, તે ભૂમિકાથી આગળ વધીને અનુભૂતિ પર્યંત પહોંચ્યા, તેમાં જે પ્રકારે તેઓ પ્રવર્ત્યા, તેનું અનુભવપૂર્ણ વચનોમાં તે તે મહાત્માઓએ વિશદ, ભાવવાહી શૈલીમાં વર્ણન કર્યું છે. આત્માર્થી જીવને આવા વચનો પોતાની ભૂમિકાને સ્પર્શતો વિષય હોવાથી પ્રયોજનભૂતપણે વિચારણીય છે. અહીં 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથના આધારે આ વિષય અનેક પડખાથી સમજવા યોગ્ય છે. તે આ પ્રકારે છે :-

મુમુક્ષુજીવનાં પરિણામમાં સ્વરૂપ પ્રાપ્તિની તીવ્રતમ ભાવના હોય છે. તેમજ સ્વરૂપ સમજવાની, ઓળખવાની અપૂર્વ જિજ્ઞાસા પણ હોય છે. અર્થાત્ અનંત જન્મ-મરણથી મુ ત થવાની વેદનાપૂર્વક ઉત્પન્ન જિજ્ઞાસા હોય છે, તેને લઈને પદાર્થનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજવાનો જ્ઞાનમાં અવકાશ થાય છે. અંદરથી ઉત્પન્ન થયેલી જિજ્ઞાસાનો આ ખાસ પ્રકાર છે. તદ્ઉપરાંત પૂર્ણ નિર્દોષતાની પ્રાપ્તિ અર્થાત્ પરિપૂર્ણ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાનું ધ્યેય બાંધનાર અને તે ધ્યેયને પૂરી લગનીથી અનુસરવાની ધગશવાળો જીવ આત્માર્થીની યોગ્ય ભૂમિકાવાળો હોય છે. તેથી તેને આત્મહિત – એ જ માત્ર પ્રયોજન રહે છે. આવા આત્માર્થી જીવને નિજ પ્રયોજનના વિષયમાં તીક્ષ્ણ અને સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિપૂર્વક સહજ પ્રવર્તવાનું થાય છે. સ્વરૂપ સંબંધી અપૂર્વ જિજ્ઞાસાને લઈને, પૂર્વે ગ્રહેલાં-માનેલાં વિપરીતતાના પ્રકારો શિથિલ થાય છે અને ગૌણ

થઈ જાય છે. જન્મમરણથી મુ ત થવાના ઉપાય સંબંધિત જિજ્ઞાસા જ્યારે જીવમાંથી જોર કરે છે ત્યારે જ જ્ઞાનમાં સત્યને સમજવાનો યોગ્ય અવકાશ થાય છે. તેવા સમયે, આ ભૂમિકામાં ભાવનાનું તત્ત્વ મુખ્યપણે કામ કરે છે. અર્થાત્ સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્ર ભાવના મુમુક્ષુ જીવને યાંય અટકવા દેતી નથી. આવી તીવ્ર ભાવનાના સદ્ભાવને લઈને, ભાવનાથી વિરુદ્ધ ભાવનો નિષેધ વર્તે છે. તે ત્યાં સુધી કે સ્વાનુભૂતિ થયાં પહેલાં ગમે તેવા ઉચ્ચકોટિનાં શુભ પરિણામ થવા છતાં અંદરમાં ખટક રહ્યા કરે, તે એવા પ્રકારે કે ખરેખર જે સ્વરૂપપ્રાપ્તિની ભાવના છે તે સિવાય મારે કાંઈ જોઈતું નથી, ગમે તે શુભભાવો થયાં તેથી શું ? ઉ ત ભાવનાને લીધે શુભરાગ ઉપર વજન રહેતું નથી. તેથી તેવા શુભભાવ અટકવાનું સ્થાન થતાં નથી – ઉપરાંત આવી સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્ર લગનીવાળી ભાવના, રાગરસને શિથિલ કરનારી હોવાથી, અને ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસને નિપજાવનારી હોવાથી આ ભૂમિકામાં જ્ઞાનની નિર્મળતાનું કારણ થાય છે. સમ્ય દર્શન પહેલાની ભૂમિકાનું જ્ઞાન યથાર્થ પ્રકારે નિર્મળ થતાં સમજણમાં વિપર્યાસ થવાનો પ્રસંગ રહેતો નથી –અર્થાત્ સત્ શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષનાં વચનોની સમજણમાં યથાર્થતા રહે છે. ઉ ત પ્રકારમાં જો મુમુક્ષુ જીવ પ્રવેશ ન કરે તો, પ્રાયઃ અનાદિના વિપરીત સંસ્કાર યુ ત બુદ્ધિદ્વારા શાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરનારને સમજણમાં વિપર્યાસ થઈ આવે છે. અર્થાત્ તેને વસ્તુનું સ્વરૂપ અન્યથા ભાસે છે, જે કલ્પિત છે. તેથી એમ ફલિત થાય છે કે ભાવનાપૂર્વક થયેલ સમજણ યથાર્થ છે અને આવી યથાર્થ સમજણ પણ ઉ ત ભાવનાને જ સતેજ કરે છે. એમ ભાવના અને જ્ઞાન એકબીજાનાં પૂરક થઈને રહે છે. જો મુમુક્ષુ જીવની સમજણમાં યથાર્થતા ન આવે તો તે શુષ્કજ્ઞાની થઈ જાય છે. ત્યાં તે જીવનો જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ તો શાસ્ત્ર અનુસાર અર્થઘટન કરવા સમર્થ હોય છે. ઉઘાડની શ િ તથી શબ્દાર્થ, નયાર્થ, મતાર્થ, ભાવાર્થ, વગેરે શાસ્ત્રના પ્રકરણને અનુકૂળ જણાવા છતાં તથાપ્રકારની ભાવનાના અભાવને લઈને શુષ્કતા ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યારે યથાર્થજ્ઞાન તો શુષ્કતાને તોડવાવાળું છે, અને ભાવનાનું ઉત્પાદક છે. આમ મુમુક્ષુતાની ભૂમિકામાં ભાવનાનું

પડખું મુખ્ય છે. સ્વાનુભવવિભૂષિત પૂજ્ય બહેનશ્રી (ચંપાબેન) વચનામૃત આંક ૨૧માં કહે છે કે :

"ચૈતન્યને ચૈતન્યમાંથી પરિણમેલી ભાવના એટલે કે રાગદ્વેષમાંથી નહિ ઉગેલી ભાવના – એવી યથાર્થ ભાવના હોય તો તે ભાવના ફળ્યે જ છૂટકો. જો ન ફળે તો ચૌદ બ્રહ્માંડને શૂન્ય થવું પડે અગર તો આ દ્રવ્યનો નાશ થઈ જાય પરંતુ એમ બને જ નહિ. ચૈતન્યપરિણામ સાથે કુદરત બંધાયેલી છે. એવો જ વસ્તુનો સ્વભાવ છે. આ અનંતા તીર્થંકરોએ કહેલી વાત છે."

ઉપરો ત વચનામૃતમાં "યથાર્થ ભાવના" નું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે કે આ ભાવના રાગદ્વેષમાંથી ઉગેલી નથી. અર્થાત્ આવી ભાવનાવાળો જીવ રાગની પ્રધાનતામાં વર્તતો નથી – પરંતુ તે ચૈતન્યની પ્રધાનતામાં વર્તી રહ્યો છે. તેથી તેની ભાવના સફળ થશે જ, તે નિઃશંક છે. ઉપલક વાંચન-વિચારવાળા જીવની ભાવના-પર્યાપ્ત ભાવના નથી. અંદરથી વેદના સહિત ભાવના હોય, તો કાર્ય થાય જ, એવો અફર નિયમ છે. આવી ભાવના સાથે પૂરી લગની અને ખરી તાલાવેલી હોય છે. તેમાં (પૂર્ણતાનું) સાધ્યનું લક્ષ ન છૂટે તેવા પ્રકારે સર્વ પ્રસંગોમાં આત્માર્થી જીવ વર્તે છે. આ સંબંધમાં "બહેનશ્રીનાં વચનામૃત" આંક ૫૧માં તેઓ કહે છે કે :-

"આકાશ પાતાળ ભલે એક થાય, પણ ભાઈ; તારા ધ્યેયને તું ચૂકીશ નહિ, તારા પ્રયત્નને તું છોડીશ નહિ, આત્માર્થને પોષણ મળે તે કાર્ય કરવું, જે ધ્યેયે ચડ્યો તે પૂર્ણ કરજે, જરૂર સિદ્ધિ થશે."

અહા ! કેટલું સુંદર પુરુષાર્થની પ્રેરણાદાયક ઉદ્બોધન છે. વળી સાથે સાથે અતિ મહત્વની શિખામણ પણ છે કે "આત્માર્થને પોષણ મળે તે કાર્ય કરવું" અર્થાત્ સર્વ કાર્યમાં આત્માર્થનો લક્ષ રાખવો અને યાંય પણ સીધી કે આડકતરી રીતે આત્માર્થથી પ્રતિકૂળ જવાતું હોય-તે કાર્ય કરવું નહિ-આવું તીક્ષ્ણ અને સૂક્ષ્મ લક્ષ્યબિંદુ મુમુક્ષુના જ્ઞાનમાં હોવું ઘટે છે. તેમજ સ્વકાર્ય કરતાં કોઈ પણ પ્રતિકૂળતાવશ સ્વકાર્યને ચૂકવું નહિ. તેવી જોરવાળી ભાવના હોવી ઘટે છે. આ વિષયમાં પૂજ્ય બહેનશ્રીના

વચનામૃતમાં અનેક પડખાથી મુમુક્ષુ જીવને અત્યંત ઉપયોગી માર્ગદર્શન મળે તેવું નિરુપણ છે, જેનો સારાંશ એવો છે કે, જે મુમુક્ષુ જીવને સંસારના ઉદય પ્રસંગો પ્રત્યે કંટાળો આવે-સંસારનાં કાર્યો કરવા તે ઉપાધિમય લાગે અને તેથી તેમાં પ્રવર્તવું પડે ત્યારે ઘણી અરુચિ થઈ આવે અનેક પ્રકારના ઉદયમાં થતાં વિભાવનો અંદરથી ત્રાસ લાગે (મુમુક્ષુતાના સદ્‌ભાવમાં) જીવનું સંસારબળ ઘટ્યા કરે, સંસાર પ્રત્યેની જે જીવની ભાવના તે મોળી પડી જાય તો માર્ગ જરૂર મળે. વળી, સર્વ જીવને, જે કાર્યમાં પ્રયોજન સધાતું જણાય-તે કાર્યમાં ઘણો રસ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ (પરિણામમાં રસ અંગેનો) નિયમ છે. તદ્‌અનુસાર મુમુક્ષુ જીવને નિજપ્રયોજન સધાય તેવા પ્રકારના પરિણામમાં રસ આવે છે. અને સર્વ વિભાવમાં નિરસપણું થઈ જાય છે. અર્થાત્ વિભાવનો રસ નીતરી જાય છે. તેથી વિભાવના વેગમાં તે તણાતો નથી-પરંતુ ગુણગ્રાહી બને છે. તેવી યોગ્યતામાં જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પુરુષની વાણી તેને મળે તો તેના અંતઃકરણમાં ઘણી ડી અસર પહોંચે છે. અને તેનું ચિત્ત બીજે યાંય ચોંટતું નથી. અનેક પ્રકારના શુભ પરિણામ થવા છતાં તેનો તેને આગ્રહ થતો નથી – પરંતુ પોતાની શોધકવૃત્તિ તે ચાલુ રાખે છે. જો કે તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં તેનો ઉપયોગ લાગે છે. તોપણ હૃદય ભીંજાયેલું હોવાથી જ્ઞાનની શુષ્કતામાં આવતો નથી – તેવા જીવની પાત્રતા પ્રદર્શિત કરતા પૂજ્ય બહેનશ્રીના વચનામૃત ખાસ ઉલ્લેખનીય છે.

''મારે કાંઈ જોઈતું નથી. કોઈ પર પદાર્થની લાલસા નથી. આત્મા જ જોઈએ એવી જેને તીખી તમન્ના લાગે તેને માર્ગ મળ્યે જ છૂટકો છે. અંદરમાં ચૈતન્ય ૃદ્ધિ સંબંધી વિકલ્પમાં પણ તે રોકાતો નથી. એવો નિઃસ્પૃહ થઈ જાય છે કે મારે મારું અસ્તિત્વ જ જોઈએ છે. આવી અંદર જવાની તીખી તમન્ના લાગે તો આત્મા પ્રગટ થાય, પ્રાપ્ત થાય.'' (આંક-૨૦)

વળી તેઓશ્રી આંક ૪૯માં કહે છે કે :-

''જીવન આત્મામય જ કરી લેવું જોઈએ. ભલે ઉપયોગ સૂક્ષ્મ કાર્ય કરી શકતો ન હોય, પણ પ્રતીતિમાં એમ જ હોય કે આ કાર્યથી લાભ

છે. મારે આ જ કરવું છે. તે વર્તમાન પાત્ર છે.''

અહા ! આત્માર્થી જીવને, જીવન આત્મામય જ કરી લેવાની, કેવી ભાવવાહી પ્રેરણા છે ! આવા આત્માર્થીને એક પોતાનો આત્મા જ જોઈએ છે અને જગતમાંથી તેને કાંઈ જોઈતું નથી. તેવી દૃઢ વૃત્તિવાળો સરળ પરિણામી જીવ નિજદ્રવ્ય સ્વભાવને ઓળખી શકે – તેવી પાત્રતાવાળો છે.

પાત્રતા બે પ્રકારે હોય છે. : ગર્ભિત પાત્રતા અને વર્તમાન (પ્રગટ) પાત્રતા. ગર્ભિત પાત્રતા સામાન્ય માણસની સમજમાં આવતી નથી. તે તો જ્ઞાનીઓના સાતિશય જ્ઞાનનો વિષય છે. – ઉ ત વચનામૃતમાં આત્મકાર્ય માટે દૃઢપણે કટિબદ્ધ-આત્મામય જીવન થયું છે. તેવા એકાંત આત્માર્થીપણાના ભાવને 'વર્તમાન-પાત્ર' એવું પ્રગટ પાત્રતાસૂચક વિશેષણ આપેલ છે. તે મુમુક્ષુજીવને લક્ષમાં લેતાં અત્યંત ઉપકારી થાય તેવું છે. વર્તમાન પાત્રતાવાળો જીવ પોતાની યથાર્થ સમજણને તુરત પ્રયોગમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વળી, એક આત્મા સિવાય જેને કાંઈ જોઈતું નથી. તેવી તીખી આત્મવૃત્તિ પણ પાત્રતાની સૂચક છે – આવા પાત્ર જીવને જગતમાંથી તો કાંઈ મેળવવું નથી. પરંતુ ચૈતન્યની ૃદ્ધિના વિકલ્પ પરત્વે પણ તે નિસ્પૃહ છે. અને એક પોતાના અસ્તિત્વને જ ચાહે છે. એવા પાત્ર જીવને આત્મા અવશ્ય પ્રગટ થાય છે તેની ખાતરી આ વચનામૃતમાં આપી છે.

વળી, આત્માર્થી જીવ સ્વકાર્યમાં ઉદ્યમવંત હોવાથી, સમયને વ્યર્થ ગુમાવતો નથી. અર્થાત્ અપ્રયોજનભૂત વિષયમાં (પ્રવૃતિમાં) સમય જાય તે તેને પોસાતું નથી. પરંતુ ગમે તેવી કટોકટીમાં પણ અંતર-મંથન, વિચારણા અને સ્વાધ્યાય આદિનો સમય મેળવી લ્યે છે – ખેંચી કાઢે છે. પૂર્ણતાના લક્ષે શરૂઆત કરનાર કોઈ પણ સાધક – સાધક અવસ્થામાં રોકાતો નથી. તદ્‌અનુસાર મુમુક્ષુ જીવ પણ ઉ ત પ્રકારે શરૂઆત કરવાવાળો હોવાથી કદી પણ ચાલતા પરિણમનમાં સંતોષાઈ જતો નથી. પરંતુ પોતાને કરવાનું ઘણું બાકી છે તેના ભાનમાં રહીને આગળ વધે છે. જે કોઈ જીવ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં ઉત્પન્ન થતાં કોઈપણ પ્રકારનાં શુભભાવમાં સંતુષ્ટ થાય છે. અર્થાત્ તેને ગણતરીમાં રાખે છે કે આટલું વાંચન અથવા શ્રવણ હું નિયમિત

કરું છું અથવા અમુક ક્રિયા કરું તો છું. તેણે તે કાળે તે કાર્યમાં સર્વસ્વ માન્યું છે. તેથી તેનો વિકાસ થઈ શકતો નથી. અથવા સાચી વિધિ તેને પ્રાપ્ત થતી નથી. વર્તમાન પર્યાયમાં, સમ્યક્દૃષ્ટિ સાધકને (પર્યાયદૃષ્ટિનો અભાવ હોવાથી) પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી, સંતોષ થતો જ નથી. ફ ત પર્યાય દૃષ્ટિવાન મિથ્યાદૃષ્ટિને જ કોઈને કોઈ પ્રકારે સંતોષવાનું બને છે. પરંતુ યથાર્થ પાત્રતાવાળો મુમુક્ષુ યાંય પણ સંતોષાઈ જતો નથી. શરૂઆતથી તે આવા પ્રકારની ભૂલથી બચી જાય અને સત્‌ની ડી જિજ્ઞાસા તેને હોવાથી તેનો પ્રયત્ન યથાર્થ પ્રકારે ચાલે છે. અને છેવટે તેની પરિણતિ સરળ થઈ-આત્મસન્મુખ થઈ, આત્મામાં પરિણમે તે સ્થિતિ યોગ્ય મુમુક્ષુ જીવને પ્રાપ્ત થાય છે. અપૂર્વ ડી જિજ્ઞાસાના કાળમાં સત્‌નું શ્રવણ- ડા સંસ્કારનું કારણ બને છે. તેથી છેવટે બીજી ગતિમાં અથવા બીજા ભવમાં પણ સત્ પ્રગટવાનું તે કારણ બને છે.

સમ્ય દર્શન પ્રાપ્ત કરનાર જીવ પ્રાયઃ તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે છે કે જે વિચારની ભૂમિકાવાળી દશા છે. આ વિચારની ભૂમિકામાં પણ ભેદજ્ઞાનના લક્ષે અને ભેદજ્ઞાનના વારંવારના પ્રયાસરૂપ અભ્યાસ સહિત વિશેષ ચિંતવનપૂર્વક- ડા ચિંતવનપૂર્વક શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્તવ્ય છે. અને તો જ માર્ગની દિશા સૂઝવાનું સુગમ થાય-અન્યથા નહિ. આ પ્રકારનો અંતરઅભ્યાસ તે જ જીવ કરી શકે છે જેને ગુણનો મહિમા છે અથવા જેનું ચિત્ત ડી જિજ્ઞાસાને વશ, ઉદય પ્રસંગમાં રંગાતું નથી. નીરસ થઈ જાય છે. સત્‌પુરુષનાં વચનો અને શાસ્ત્રો જરૂર માર્ગ ચીંધે છે. તો પણ મુમુક્ષુ જીવને પોતાની ડી રુચિ અને પ્રયોજનભૂત વિષયમાં સૂક્ષ્મ ઉપયોગથી માર્ગ તો પોતાથી જણાય છે. આવું કારણ આપે તેને કાર્ય થાય જ તે અનાદિ નિયમ છે.

વળી, માર્ગની વિધિના વિષયમાં મુમુક્ષુ જીવને અતિ ઉપકારી થાય તેવું માર્ગદર્શન વચનામૃત આંક-૩૭૩માં નીચે પ્રમાણે છે. 'બધા તાળાની ચાવી એક – 'જ્ઞાયકનો અભ્યાસ કરવો' આનાથી બધાં તાળા ખૂલી જશે જેને સંસાર કારાગૃહમાંથી છૂટવું હોય, મુ તપુરીમાં જવું હોય, તેણે મોહરાગદ્વેષરૂપ

તાળાં ખોલવા માટે જ્ઞાયકનો અભ્યાસ કરવારૂપ એક જ ચાવી લગાડવી.'

તત્ત્વજ્ઞાનની વિચારણા ચાલતી હોય છે તેવા મુમુક્ષુ જીવને આ અમૂલ્ય માર્ગદર્શન છે. તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રકરણમાં અનેક ભંગભેદના વિચારો ચાલે છે. તેમાં સર્વ પ્રકારને ગૌણ કરીને મુખ્યપણે 'હું જ્ઞાયક છું.' તે પ્રકાર 'સ્વરૂપપ્રાપ્તિ' માટેના સર્વપ્રકારોમાં 'મૂળભૂત પ્રકાર' છે. તેમ જાણીને તે પ્રકારે પ્રયત્નનો અભ્યાસ પોતાની લગનીથી થવો ઘટે છે. અર્થાત્ યાંય પણ રોકાયા વિના આ પ્રકારે શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનમાં જ્ઞાયકભાવના ઘોલનપૂર્વક પ્રયત્ન થવો જોઈએ છે. અંતર્મુખી ચિત્તની વિચારધારામાં જ્ઞાનસ્વભાવી (જ્ઞાયક) આત્માના અવભાસન-ભાવભાસનપૂર્વક સહજ પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન થાય, તો આત્મ-દર્શન થાય – આવો સહજ પુરુષાર્થ જેટલો ઉગ્ર તેટલું નિર્વિકલ્પ શીઘ્ર થાય. મંદ પુરુષાર્થ હોય, તો તેમાં મોડું થાય, સ્વાનુભૂતિની આ સિવાય બીજી વિધિ નથી. કોઈ બહારની ક્રિયા માર્ગ દેખાડતી નથી. જ્ઞાન જ માર્ગ દેખાડે છે. મોક્ષમાર્ગની શરૂઆત સાચી સમજણથી થાય છે. બીજી ક્રિયાથી નહિ. વળી સમજણની ભૂમિકામાં પણ સામાન્ય પ્રકારથી ચાલતી તત્ત્વ વિચારણા કાર્યકારી થતી નથી. પરંતુ આત્મરુચિને પોષણ મળે તેવા પ્રકારે, ડું મંથન કરીને મૂળ વસ્તુ-સ્વરૂપ સમજાય તેવા રહસ્યથી ભરપૂર અને (સત્ પુરુષોના) ગંભીર વચનોનું-ગહન ચિંતન કરી, મૂળ માર્ગને શોધી કાઢે તે ખરો મુમુક્ષુ છે – આવો પુરુષાર્થવંત મુમુક્ષુ જ્ઞાયકની પ્રતીતિ અર્થે જ્ઞાયકનો જ્ઞાયકપણે ડાણથી પ્રયત્ન કરે છે.

આવા પ્રયત્નના કાળમાં જે (સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ) વિકલ્પો ચાલે છે. તે વિકલ્પોમાં અંદરથી દુઃખ લાગે છે. – આ પ્રયત્નના કાળનું ઉપ-લક્ષણ જ્ઞાનીઓએ પોતાના સ્વાનુભવથી બતાવ્યું છે. જોકે વાસ્તવિકપણે વિચારવામાં આવે તો વિકલ્પમાં જરાપણ શાંતિ કે સુખ નથી જ, પરંતુ એમ મુમુક્ષુ જીવને અંદરથી લાગવું જોઈએ. જ્યાં સુધી મંદકષાયરૂપ વિકલ્પમાં શાંતિ (સુખ અથવા શાતા) લાગે અને તીવ્ર કષાયવાળા વિકલ્પમાં દુઃખ લાગે ત્યાં સુધી માર્ગ મળતો નથી. યથાર્થપણે તો વિકલ્પભાવમાં દુઃખ લાગે તો અંદરથી માર્ગ મળ્યા વગર રહે નહિ. જે મુમુક્ષુ જીવને આત્મસ્વભાવ સંબંધિત

ઉત્પન્ન થયેલ સૂક્ષ્મ વિકલ્પમાં પણ દુઃખ લાગે છે-એવો, વિકલ્પ માત્રથી ખસવાની તૈયારીવાળો, જીવ જ નિર્વિકલ્પ-દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.

ડે ડે પણ રાગના એકકણને પણ લાભરૂપ માને છે, તેને આત્માનાં દર્શન થતાં નથી. ખરેખર તો મુમુક્ષુ જીવને શુદ્ધતા પ્રગટ થાય તેટલો પુરુષાર્થ નહિ પ્રગટવાને લીધે શુભ પરિણામ થયા કરે ત્યારે શુભની તેને ખટક રહે છે. ઓછી પાત્રતાવાળો જીવ તો કોઈ ને કોઈ શુભ પરિણામમાં સંતોષ પામી જાય છે. જ્યારે ખરા આત્માર્થીને તો-પાત્રતા વિશેષને લીધે, ઘણાં ઉચ્ચ કોટિનાં શુભ પરિણામ થવા છતાં, તે ખટકે છે, અને તેવી ખટક શુદ્ધતા પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી ચાલુ રહે છે. તેવા મુમુક્ષુ જીવને સ્વરૂપ નિશ્ચયપૂર્વક, પુરુષાર્થનું અંદરથી ઉત્થાન થતાં, પરિણતિ અવશ્ય પલટાઈ જાય છે.

આત્માની રુચિવાળા જીવને તો પોતાનું સ્વકાર્ય શીઘ્ર કરવાની લગની હોવાથી, ઉદયને વશ કરવા પડતાં કાર્યો ડખલરૂપ લાગે છે - બોજારૂપે લાગે છે અને તેને યાંય ગમતું નથી. તેને કદી પણ એવા પરિણામ ન થાય કે મારું કાર્ય પછી કરીશ. જ્યારે સ્વરૂપની અરુચિવાળા જીવને સહજ એવા પરિણામ થાય છે કે - 'પછી કરીશ, – પછી કરીશ – હજી અમુક કામો બાકી છે, તે પૂરાં કરીને મારું કાર્ય કરીશ' – આ પ્રકારના ભાવો અયથાર્થતાના લક્ષણમાં જાય છે.

વળી, ખરો આત્માર્થી જીવ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું આરાધન એકનિષ્ઠાથી કરવા તત્પર-વૃત્તિવાળો હોય છે, તેથી વિદ્યમાન જ્ઞાનીના સમાગમમાં તેમના પ્રત્યે સર્વાર્પણબુદ્ધિએ વર્તે છે. અને એક ન્યાયે તે મોક્ષનું બીજ છે. આત્મજ્ઞ સત્પુરુષ શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ તેમના વચનામૃતમાં મુમુક્ષુનું સ્વરૂપ (પત્રાંક-૧૦૫ માં) નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

'મહાવીરના બોધને પાત્ર કોણ ?'

(૧) સત્પુરુષના ચરણનો ઇચ્છક.

(૨) સદૈવ સૂક્ષ્મબોધનો અભિલાષી.

(૩) ગુણ ઉપર પ્રશસ્તભાવ રાખનાર.

(૪) બ્રહ્મવ્રતમાં પ્રીતિમાન.

(૫) જ્યારે સ્વદોષ દેખે ત્યારે તેને છેદવાનો ઉપયોગ રાખનાર.

(૬) ઉપયોગથી એકપળ ભરનાર.

(૭) એકાંતવાસને વખાણનાર.

(૮) તીર્થાદિ પ્રવાસનો ઉછરંગી.

(૯) આહાર, વિહાર, નિહારનો નિયમી.

(૧૦) પોતાની ગુરુતા દબાવનાર.

એવો કોઈ પુરુષ તે મહાવીરના બોધને પાત્ર છે, –સમ્ય દશાને પાત્ર છે. પહેલા (૧) જેવું એક્કે નથી -'

ઉપરો ત દશ વચનોમાં, પહેલા વચનને સૌથી વધુ મહત્ત્વ તેમણે આપ્યું છે, તે આ વિષયના ડા રહસ્યનું સૂચક છે. અને મુમુક્ષુતાના અન્યસર્વગુણ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ પણ છે. તેનું વિશેષ વર્ણન આગળ કરીશું.

પાત્રતાવાળો જીવ તત્ત્વના સૂક્ષ્મ ઉપદેશની વધુ ડી જિજ્ઞાસામાં આવીને ઉપદેશ ઝીલે છે. જ્યારે ઓછી પાત્રતાવાળા જીવ સૂક્ષ્મતામાં પ્રવેશવા અયોગ્ય હોવાથી, તેવા મહત્ત્વપૂર્ણ અને પ્રયોજનભૂત વિષયની ઉપેક્ષા કરી જાય છે.

ગુણપ્રાપ્તિની અભિલાષાવાળા મુમુક્ષુને, બીજા ગુણવાન પુરુષ પ્રત્યે બહુમાન આવે છે. અર્થાત્ ગુણ પ્રત્યે પ્રમોદભાવ થવો, તે પોતાની અભિલાષા સાથેના અનુકૂળ પરિણામ છે, બીજા ગુણવાન પ્રત્યે, આ કારણથી તેને માત્સર્યભાવ થતો નથી.

વળી, અંતર-નિવૃત્તિપૂર્વક સ્વકાર્યની ધગશવાળો મુમુક્ષુ જીવ બ્રહ્મચર્યને બાહ્યપ્રવૃત્તિ તેમજ વિકલ્પો નહિ વધવાનું કારણ સમજે છે. તેમજ પરિણામમાં તથા પ્રકારની મલિનતાથી દૂર રહેવાની ભાવનાથી બ્રહ્મચર્યની ચાહનાવાળો હોય છે.

પરિપૂર્ણ નિર્દોષ દશાનું ધ્યેય બાંધનાર, મુમુક્ષુ જીવની નિજહિતના પ્રયોજનની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ થઈ જવાથી, જ્યારે તે સ્વદોષને અપક્ષપાતપણે દેખે છે, ત્યારે તેને છોડવાની સાવધાનીમાં તેના પરિણામ વર્તવા લાગે છે. આવા મુમુક્ષુ જીવને સ્વચ્છંદ થવાનો અવકાશ રહેતો નથી. અને તેથી દરેક પળે

તે પ્રયોજનને ચૂ યા વગર પ્રવર્તે છે. તેથી પડવાનાં અનેક સ્થાનો હોવા છતાં તે બધાથી તે બચી જાય છે, અને પોતાનું હિત સાધી શકે છે.

વળી, મુમુક્ષુ જીવ અનેકનો પરિચય, વ્યર્થ સમય ગુમાવવાનું નિમિત્ત સમજે છે. તેથી પરિચય વધવાના પ્રસંગોથી તે દૂર રહેવા ચાહે છે. અર્થાત્ એકાંતમાં રહીને નિજ કાર્યમાં અધિક રસ લેવા ચાહે છે. આ રીતે આત્માર્થીને એકાંત સહજ પ્રિય હોય છે.

તીર્થસ્થાન એ મહાપુરુષોનાં આચરણ અને અંતરંગ ઉજ્જવળ પરિણામોની સ્મૃતિનું નિમિત્ત છે. તેથી તેવા સ્થાનોનો પ્રવાસ કરવાની ભાવના પણ મુમુક્ષુને આવે છે. વળી ધાર્મિક સ્થળો ધર્માત્માના આવાગમનનું સ્થાન છે. તેથી તે સ્થાનોમાં સત્સંગની પણ સંભાવના રહે છે.

વળી, સામાન્યપણે આહાર, વિહાર અને નિહારની અનિયમિતતા સાધનાને જરાપણ અનુકૂળ નથી. અને વૃત્તિમાં સ્વચ્છંદ ઉત્પન્ન કરનારી છે. અર્થાત્ સાધનામાં બાધક થાય છે. તેથી મુમુક્ષુ જીવ ધ્યેયપ્રાપ્તિના લક્ષે, તેને રાગરસ મંદ થયો હોવાથી, સહજપણે નિયમિત આહાર, વિહારાદિમાં વર્તે છે. તીવ્ર રાગરસવાળાની માફક મર્યાદા બહાર પ્રવૃત્તિ સહજ તેને થતી નથી.

આ સિવાય, મુમુક્ષુતાનું ચું લક્ષણ પોતાની ગુરુતાને દબાવવી તે છે. નિજકાર્યમાં જે વિચક્ષણ છે. અને માન જેવા મોટા શત્રુને જે મારવા માગે છે. તે પોતાનામાં મુમુક્ષુને લાયક એવા અનેક ગુણો વડે (બીજા જીવોથી આગળ હોવા છતાં) પોતાની ગુરુતાને સંતાડે છે. મુમુક્ષુતા સંબંધિત માન પણ તેને જોઈતું નથી. (અર્થાત્ પોતાની પ્રસિદ્ધિ થાય, તેવા પ્રસંગોથી જે દૂર ભાગવા ચાહે છે. અને કદાચ તેવા પ્રસંગનો ઉદય હોય તો અંતરંગમાં અત્યંત જાગ્રત રહે છે.) લૌકિક જનોની જેમ પોતાની મોટાઈ દેખાડવાના પ્રકારે વર્તતો નથી. આવો જીવ જ ધર્મ પ્રાપ્ત કરવા માટે અધિકારી છે.

વળી, જીવનો એવો સ્વભાવ છે કે પોતાને લાભ કે સુખ થાય તેમ હોય, તેવા કાર્યમાં તે પૂરા રસથી અને પ્રયત્નથી વર્તે છે. આ પ્રકાર સર્વને અનુભવ-ગોચર છે. જો વધુ મોટો લાભ થાય તેમ દેખાય તો તે જીવનો

રસ તેના પ્રમાણમાં વધે છે. અને પુરુષાર્થ પણ વધુ ઉગ્રતાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તદ્ અનુસાર મુમુક્ષુજીવે મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્તિના લાભનું મૂલ્યાંકન કેટલું કર્યું છે ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે તો, અનંતકાળના ચારગતિના જન્મ, મરણ, જરા અને અનેક પ્રકારનાં રોગની અશાતાઓ તથા માનસિક મૂંઝવણની (ઇષ્ટ વિયોગ - અનિષ્ટ સંયોગ) અશાતાના સર્વ દુઃખોનો નાશ અને અનંતકાળ પર્યંત અનંત સમાધિનું સુખ અને શાંતિની પ્રાપ્તિ અંગની વાસ્તવિક સમજણપૂર્વક આ ઉપાય (માર્ગ)નું મૂલ્ય આંકનાર આત્માર્થી જીવ છે. તેણે એમ નિશ્ચય કર્યો છે કે ભવભ્રમણનું અને સર્વદુઃખનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વ છે. તેથી તે ટાળવાનો પૂરો ઉદ્યમ કરવો ઘટે છે. ભવભ્રમણ ચાલુ રહે તેવા ભાવમાં આ ભવ વ્યતીત થવા દેવો યોગ્ય નથી. કારણ તેમ થાય તો પાછળ ભવ-ભ્રમણ ભું છે. તેથી તેના મૂળને આ ભવમાં જ છેદવું જોઈએ કે જેના ફળમાં અનંતકાળનું અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ પ્રકારે અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો અભાવ કરવાની, તાતી જરૂરિયાત જેને લાગી છે તે પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણેનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહી શકે નહીં. કારણ કે જરૂરિયાત પ્રયત્નની ઉત્પાદક છે એવો નિયમ છે. જે કોઈ એમ પ્રશ્ન કરે કે - શું કરીએ, બધું સમજાય તો છે, પરંતુ હજી અમારો પુરુષાર્થ પડતો નથી ? - તેને 'બધું સમજાય છે' તેવો ભ્રમ થયો છે. ખરેખર તો તેને સમ્ય દર્શનની જરૂરિયાત પણ વાસ્તવિકપણે સમજાણી નથી, તેથી ઉપરો ત ભ્રમમાં તે બાહ્ય ક્રિયામાં પ્રવર્તે છે, આગળ વધે છે. અને અંતરની વસ્તુથી દૂર જાય છે. ડે ડે, તેને એમ રહે છે કે આમ કરતાં કરતાં મારું કાર્ય થઈ જશે. આવી અયથાર્થતા ખરા મુમુક્ષુમાં હોતી નથી પરંતુ પોતાના મહાન ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવાની ગંભીરતા તે સમજે છે, અને તેથી તદ્અનુસાર તેનો સહજ પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન હોય છે, તેવો મુમુક્ષુ તે ખરો મુમુક્ષુ છે. આવા જીવને ઉદયની સર્વ પ્રવૃત્તિમાં 'આત્મલક્ષ' રહે છે, એટલે કે ચાલતા પરિણમનમાં જે કાંઈ ઇષ્ટઅનિષ્ટપણારૂપ પરિણામ વર્તે છે, તેમાં જેટલો પોતાનો રસ છે, તેનું જાગૃતિપૂર્વક સૂક્ષ્મ અવલોકન રહ્યા કરે છે. અને તેથી વિભાવરસ મોળો પડતો જાય છે.

પરવસ્તુના ઇષ્ટ અનિષ્ટ-પણાના અભિપ્રાયને તોડવાનો આ પ્રયત્ન છે. સાથે સાથે પોતાનો વિભાવરસ તોડવાનો પણ આ જ પ્રયત્ન છે. જાગૃતિવાળું જ્ઞાન જ વિભાવરસને વધવા દેતું નથી. પરંતુ તેને મોળો પાડે છે. તેથી સ્વકાર્યની સુગમતા થવાનો અવકાશ થાય છે. આત્મલક્ષે પર પ્રત્યેનો રસ મંદ પડતાં, પરરસમાં રંગાયેલું જ્ઞાન, તે સ્થિતિમાંથી હળવું થઈને તે ભૂમિકાની નિર્મળતા અને ગંભીરતા ધારણ કરે છે. તે જ્ઞાન ધીર અને ગંભીર થઈ ચૈતન્યતત્ત્વના સ્વરૂપને ગ્રહણ કરવાની ક્ષમતાને અહીં પ્રાપ્ત કરે છે.

આ પ્રકારે આત્મ-જાગૃતિ એ મુમુક્ષુતાનું ખાસ લક્ષણ છે. ખરેખર જાગૃતિ વિના, મુમુક્ષુતા પણ નથી તેમ સમજવા યોગ્ય છે. વળી, આત્મ-જાગૃતિને લઈને પરલક્ષી જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિનો પ્રકાર પણ પજતો નથી અને તેથી સત્ શ્રુતના શ્રવણકાળે તેને સર્વ ન્યાયો પ્રયોજનના લક્ષપૂર્વક સમજવાની પદ્ધતિ રહે છે. અર્થાત્ કોઈપણ ન્યાયમાં મિથ્યાત્વ અને રાગનો અભાવ કેમ થાય ? તે દૃષ્ટિકોણ મુખ્ય રહીને તેના જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી સમજણના કોઈ પણ પડખામાં પ્રથમથી જ વિપર્યાસ ન થાય, તેવું બને છે. અને પોતાનું અંતર શોધન, જાગૃતિને કારણે ચાલુ ને ચાલુ જ રહે છે.

આ આત્મજાગૃતિનો મુખ્ય ભાવ એવો છે કે - 'હું જ્ઞાન માત્ર છું.' - તેવી અંતર સાવધાની – તે જાગૃતિનું સ્વરૂપ છે. અને આ પ્રકારે 'જ્ઞાન માત્ર' ની સાવધાની આવતાં, ઉદયમાન સંયોગ અને રાગ પ્રત્યેની સાવધાની તૂટે છે, અને સ્વલક્ષે યથાર્થપણે સ્વભાવનું ઘોલન સતત ચાલે તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે. જેને લીધે અનુભવની નજીકતા થાય.

આવા જાગ્રત મુમુક્ષુ જીવની આત્મા સમજવા માટે ધગશ અને લગની વ્ય ત કરતા – અધ્યાત્મયુગપ્રવર્તક પરમોપકારી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીનાં – વચનો ઉલ્લેખનીય છે.

'આત્મા સમજવા માટે જેને અંતરમાં ખરેખરી ધગશ અને તાલાવેલી જાગે, તેને અંતરમાં સમજણનો માર્ગ થયા વિના રહે જ નહિ, પોતાની ધગશના બળે અંતરમાં માર્ગ કરીને તે આત્મસ્વરૂપને પામે જ.'

(પરમાગમસાર આંક -૯૫)

ઉપરો ત વચનામૃતમાં ધગશનું ફળ પણ ખાતરીપૂર્વક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેઓશ્રી અનેકવાર કહેતા હતા કે છ માસ સુધી જો આત્માના લક્ષે ધૂન લાગે, તેવો સતત પુરુષાર્થ પડે, તો આત્માનો અનુભવ થયા વિના રહે જ નહિ. જો ખરેખર જીવને આત્માની રુચિ થઈ હોય, તો તેને સતત્પણે - નિરંતર આત્માનું ચિંતન અને ઘોલન ચાલ્યા જ કરે, અને આવી અનન્ય રુચિવાળો જીવ આગળ વધીને પોતાનું કામ કરી લ્યે છે. આવો જીવ સત્ સમાગમે પોતાનું પરમાત્મસ્વરૂપ સાંભળતા અંદરથી ઉલ્લસિત થાય છે. અને તેને સ્વરૂપપ્રાપ્તિની એવી લગની લાગે છે કે જાણે સ્વરૂપપ્રાપ્તિ માટે તે ગાંડો થયો છે. તેવી સ્થિતિમાં તેને જે સ્વરૂપ અંદરમાં છે, તે જરૂર પ્રગટ થાય જ. આવી ઉત્કૃષ્ટ તૈયારીવાળા જીવને અંતર્મુહૂર્તમાં કાર્ય થઈ શકે છે. નહિ તો છ માસમાં કાર્ય થઈ જાય-કારણ તેને અતીન્દ્રિય આનંદની તાલાવેલી જાગી છે, તેથી આત્મા સિવાય બીજે યાંય મીઠાશ લાગે નહિ, બીજે યાંય રસ પડે નહિ. જગતના પદાર્થો (વિષયો) નો રસ ફિક્કો થઈ જાય અને બધેથી રસ ડી જાય...

પરથી વિર તતા અને વિભાવની તુચ્છતા આવ્યા વિના પરિણામ અંદરમાં આવી શકે નહિ, આ સહજ સ્થિતિનો નિયમ છે.

વળી, તેનું હોનહાર સારું જ છે, તેવા જિજ્ઞાસુની ભૂમિકામાં વર્તતા આત્માર્થી જીવને એવો નિશ્ચિત ભાવ રહે છે કે હું મોક્ષ પામવાને લાયક જ છું. તેમાં તેને શંકા પડતી નથી, તેમજ નવું આયુષ્ય નીચ ગતિનું બંધાઈ ગયું હશે કે કેમ ? તેવી શંકાનો પણ તેના પરિણમનમાં અવકાશ હોતો નથી. જુઓ, હજી અહીં જિજ્ઞાસાની ભૂમિકા છે, તોપણ શંકામાં-ડામાડોળપણું તેવા ભાવોની સ્થિતિ નથી. વળી ખરી અંતર્ જિજ્ઞાસા તેને ભુલાવામાં પડવા દેતી નથી અને સાથે રહેલી ભાવના તેને યાંય અટકવા દેતી નથી. તે સંબંધમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી (પરમાગમસાર આંક-૪૯૩માં) કહે છે કે – 'ખરા જિજ્ઞાસુ જીવને અંદર ડે જ્ઞાનની કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તોપણ ખાસ જિજ્ઞાસા હોવાથી એને ટાળી નાખશે. ખરા જિજ્ઞાસુને સ્વભાવની

લગનીના બળે જ્ઞાનની કોઈ ભૂલ રહી ગઈ હોય તો તે નીકળી જાય છે. જ્ઞાયક ભાવને પકડવાની ખાસ ભાવના છે, તેને કોઈ અટકવાના પ્રકારની ગંધ રહી ગઈ હોય તો તે લગનીના બળે નીકળી જાય છે.'

ઉપરો ત અનેક પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવની યથાર્થ યોગ્યતા હોય, તો તે યોગ્યતા જ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું પ્રબળ કારણ છે. આવી યોગ્યતાના અભાવમાં, સ્વરૂપ પ્રાપ્તિમાં બાધક કારણો પણ પ્રયોજનના લક્ષે વિચારણીય છે. મહાપુરુષોએ આવા દોષ (અભાવ કરવાના હેતુથી) બતાવીને અનંત અનુપમ ઉપકાર કર્યો છે.

સમ્ય દર્શનરૂપ વીતરાગી દશાની સિદ્ધિ થયા પહેલા મુમુક્ષુતામાં પણ જગતના કોઈ પદાર્થમાં ડે ડે સુખની કલ્પના રહી જાય છે. આ પ્રકારનો દોષ અભિપ્રાયપૂર્વક હોવાથી, તે પદાર્થનો સંયોગ થતાં ઉદયના કાળે – તે પદાર્થને વિષે અધિકતાવાળા પરિણામ જીવને ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી પોતે અનંત પરમાનંદમય છે તેવું ભાસતું નથી. અથવા જ્ઞાનમાં તે પ્રકારની યોગ્યતા રોકાઈ જાય છે. મુમુક્ષુને શાસ્ત્રના આધારે (સ્વભાવના આધારે નહિ) શાસ્ત્રના કથન અનુસાર તત્ત્વની બરાબર ધારણા થવા છતાં, તે ઉપરો ત કલ્પનામાં અથવા બીજા અનેક પ્રકારે અટકી જાય છે. તેમાં કષાયની મંદતાના કાળે અથવા કોઈ પણ અનુકૂળતાના પ્રસંગમાં શાતાના વેદનવાળા પરિણામમાં, અથવા શુભ પરિણામમાં આશ્રયબુદ્ધિ રહી જાય છે, તે અટકવાનું બાધક કારણ છે.

વળી, બાહ્ય (પદાર્થોરૂપ) સંયોગોની અનુકૂળતાની દૃષ્ટિના કારણે જડ વિષયોમાં સુખની અથવા અનુકૂળતાની કલ્પના રહ્યા કરે છે, તેથી તે તે ઇન્દ્રિય વિષયોની ઉપેક્ષા થઈ શકતી નથી. અને જે તે વિષયની અપેક્ષા પરિણતિમાં રહ્યા કરે છે. તેવી સ્થિતિમાં તેનાથી તદ્દન વિપરીત એવો અતીન્દ્રિય સુખમય સન્માર્ગ કેવી રીતે ભાસ્યમાન થાય ? તે ગંભીરપણે વિચારવા યોગ્ય છે. ખરેખર તો ઇન્દ્રિય-વિષયના રસમાં જ્ઞાનરસનો અભાવ છે અને જેને જ્ઞાનરસ છે, અર્થાત્ અતીન્દ્રિય સુખનો – સ્વભાવનો રસ છે, તેને ઇન્દ્રિય વિષયના રસનો અભાવ છે – આ નિયમ છે.

વીતરાગમાર્ગની પ્રાપ્તિ રોકનાર સૌથી વધુ પ્રતિબિંબ એવો જીવનો 'સ્વચ્છંદ' નામનો મહાદોષ છે. જે અનેક ભેદે (પ્રકારે) જીવને (સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિમાં) રોકી રાખે છે. તેથી તેનો વિચાર ઉચિત કર્તવ્ય છે.

મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં, જ્ઞાનના ક્ષયોપશમવાળો જીવ શાસ્ત્રાભ્યાસ કરે છે. આવું શાસ્ત્રનું અધ્યયન પ્રાયઃ પરલક્ષી જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિરૂપ હોય છે. ત્યાં તે અભ્યાસી જીવને 'હું સમજું છું.' તેવો પોતાને વિષે અભિપ્રાય બંધાય છે. આ એક ભ્રમ છે કે જેને કારણે સ્થૂળપણે અથવા સૂક્ષ્મપણે સ્વચ્છંદની ઉત્પત્તિ થાય છે. મુમુક્ષુ જીવે અત્યંત અત્યંત જાગ્રત રહી, આ પ્રબળ પ્રતિબંધક દોષથી બચવું આવશ્યક છે. આ પ્રકારના દોષને લીધે જીવ જ્ઞાની સત્પુરુષને ઓળખી શકતો નથી.

સ્થૂળ સ્વચ્છંદના સદ્‌ભાવમાં, જીવને સ્વ-પરનાં દોષનો નિષેધ આવવાને બદલે લટો પક્ષ થાય છે. અને તે એટલું પણ ભૂલી જાય છે કે નિષ્પક્ષપણે પોતાના દોષનું અવલોકન થવું તે મુમુક્ષુતાનું સ્વરૂપ છે. તેના બદલે સ્થૂળ સ્વચ્છંદને લીધે તે બીજાના દોષ-ભાવનું પણ સમર્થન કરે, તેને પોતાના દોષ અપક્ષપાતપણે જોવારૂપ મુમુક્ષુતા તો યાંથી હોય ? અર્થાત્ ન જ હોય. આવી સ્થિતિમાં સ્વચ્છંદી જીવ શાસ્ત્રજ્ઞાનની ધારણા વડે, અપેક્ષાઓનો વિપરીત ઉપયોગ કરી પોતાના અથવા જેનો પક્ષ કરવો છે તેવા અન્યના દોષનો પક્ષ કરે છે. તે બુદ્ધિની વક્રતાનું પ્રસિદ્ધ લક્ષણ છે, અને માર્ગનું બળવાન પ્રતિબંધક કારણ છે.

વળી, સ્થૂળ સ્વચ્છંદને કારણે જીવ જ્ઞાનીનાં વચનોમાં પણ શંકા કરવા લાગી જાય છે અને જ્ઞાનીનાં વચનો પૂર્વાચાર્યોનાં શાસ્ત્રો સાથે મેળ ખાતા નથી તેવું શોધનારી પોતાની બુદ્ધિને તે પરીક્ષાબુદ્ધિમાં ખતવવાનો-પ્રયાસ કરે છે. તેથી જેને સમસ્ત જગતના સ્વરૂપને જાણીને તેનાથી ઉપેક્ષિત થઈ એક પરમસ્વરૂપમાં લીન થવાનો મહાવિવેક પ્રગટ થયો છે. એવા જ્ઞાનીપુરુષ પ્રત્યે તેને આસ્થા (વ્યવહાર-શ્રદ્ધા)નો અભાવ થઈ જ્ઞાનીના કથનમાંથી ભૂલ શોધવાની વૃત્તિએ; અભ તના પરિણામમાં પરિણમે છે. આ સૌથી મોટું નુકસાન છે. પરંપરાએ સ્થૂળ સ્વચ્છંદમાં વર્તનાર જીવ અશુભ પરિણામની

મુખ્યતામાં પણ વર્તવા લાગે છે અને પોતાનું અહંપણું રક્ષવા અથવા માનાદિ વધારવા નૈતિક સ્તરથી પણ નીચે જઈને વર્તવા લાગે છે.

વળી, જીવને સ્વચ્છંદના કારણે જ 'યથાર્થ બોધિદાતાર એવા મહાત્માનો ઉપકાર ઓળવવો જોઈએ નહિ' તેવી શાસ્ત્રઆજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય છે. જોકે આવા ઉપકારીનો પ્રત્યુપકાર તો કોઈ પણ રીતે વાળી શકાતો નથી. તેના બદલે, ઉપકાર ઓળવવારૂપ દ્રોહ થાય છે, તે સ્વચ્છંદનો પ્રભાવ છે.

ધારણાજ્ઞાનનું અભિમાન એ સ્વચ્છંદનું રૂપ છે અને જ્યાં સુધી સ્વચ્છંદરૂપી અંધત્વ છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનીના વચનોમાં અચળ પ્રેમ થતો નથી. તેથી જ્ઞાનીનાં વચનો તેના અંતઃકરણને સ્પર્શતાં નથી. તેથી જ જ્ઞાની પ્રત્યે પરમ વિનય ભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી લટાની તેને પોતાના સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે. તેથી જ્ઞાની જે સમ્યક્ માર્ગ બતાવી રહ્યા છે તેની અંતરમાં સૂઝ પડતી નથી. અનંતકાળમાં ધર્મનું સાધન કરવામાં જે કાંઈ ખાસ ભૂલ (ક્ષતિ) રહી ગઈ છે, તે આ પ્રકારની ક્ષતિ રહી ગઈ છે. આવી શુષ્કધારણા જીવને બીજા અનેક દોષો ઉત્પન્ન થવાનું કારણ બને છે.

સ્વચ્છંદ થવા પ્રત્યે જાગ્રત છે, તેવા જીવને સત્ શાસ્ત્રના વાંચનકારનું સ્થાન, ઉદયમાનપણે વર્તતું હોય, તો તે નમ્ર વૃત્તિપૂર્વક, શાસ્ત્રના નિરૂપિત વિષયને અડીને વ્યાખ્યાન કરે છે. નિરૂપિત વિષયથી દૂર જઈ, વિષયાંતર ન થાય, તેનો તે લક્ષ રાખે છે. વિષયાંતર કરવો તે શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રકર્તા પ્રત્યેનો એક પ્રકારે અવિનય છે. આવો પ્રકાર આત્માર્થીને હોતો નથી. વળી, જ્ઞાનીપુરુષના ઔદયીકભાવને અનુલક્ષીને તેમના આચરણમાં દોષ શોધવા અથવા ચારિત્રમોહનાં પરિણામમાંથી દોષને મુખ્ય કરવા, તે અજ્ઞાનીના ફાટી નીકળેલા સ્વચ્છંદનું પ્રદર્શન છે. આવો જીવ કોઈ જ્ઞાનીના અવર્ણવાદ કરે છે. તેમાં અનંતજ્ઞાની પ્રત્યેનો અનાદર રહેલો છે.

વળી, હઠાગ્રહ અસરળતા, જીદ – વગેરે પ્રકારના પરિણામ પણ આત્માર્થને બહુ બાધક છે. તેમ ખચિત જાણવા યોગ્ય છે. જોકે હઠાગ્રહ અને વક્રતા તો લૌકિક દુર્ગુણ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ જ છે. પરંતુ અહીં અલૌકિક

માર્ગમાં પણ હઠથી કાર્ય થતું નથી કારણ કે આ માર્ગ સહજ છે. હઠથી, ઉતાવળથી કે અધીરજથી માર્ગ પ્રાપ્ત થતો નથી. માર્ગ સહજતાથી, વિવેક અને ધીરજથી પ્રાપ્ત થાય છે. માર્ગ પ્રાપ્તિમાં સરળતા એક મુખ્ય કારણ છે. તેથી તે પરત્વે ખાસ ધ્યાન દેવા યોગ્ય છે.

શાસ્ત્રમાં (તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં) વિધાન છે કે ચાર ગતિમાં મોક્ષમાર્ગ પામવા માટે મનુષ્યગતિ ઉત્તમ છે, અને તે સરળતાયુ ત પરિણામના ફળમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે, મનુષ્યમાં પણ જે જીવ સત્યનો સ્વીકાર કરવા પર્યંત સરળતા સેવે, અને પૂર્વના વિપરીત સંસ્કારને – (અસરળતાથી) પકડી નહીં રાખતાં સત્યને સ્વીકારે તો તે જીવ અવશ્ય સન્માર્ગની પ્રાપ્તિ કરે છે. તે આ રીતે, કે જેને એક માત્ર આત્મા જ જોઈએ, અને તે સિવાય આ જગતમાં બીજું કાંઈ મેળવવાનું પ્રયોજન જેને નથી, તેવો આત્માર્થી જીવ બધા જ પ્રસંગોમાં સરળતાપૂર્વક જતું કરી શકે છે. અસરળતાથી પક્કડ કરનારને આત્માર્થ કેમ સિદ્ધ થાય ? ઉદયમાન સર્વ પ્રસંગ તો, પરદ્રવ્ય સંબંધિત સંયોગ-વિયોગનું પ્રયોજન જેમાં રહેલું છે તેવા હોય છે ત્યાં પરદ્રવ્યથી ભિન્નતા કેળવવાનો પ્રયત્ન કરનાર આત્માર્થી હઠપૂર્વક કેમ પરદ્રવ્યનો આગ્રહ સેવે ? ન જ સેવે. અસરળતાથી હઠ કરનારને બહારમાં રોકાવાનું કારણ બને છે, જ્યારે સરળતાવાળા જીવને બહારમાં રોકાવાનાં કારણો બંધ થઈ જાય છે. તે સરળતાથી જતું કરે છે. આ ઉપરાંત પારમાર્થિક સરળતા તે છે કે પોતાના પરિણામમાં પજતાં શુભભાવની પણ પક્કડ (હઠ) ન રહે, ત્યારે શુભભાવ-ઉપરનું વજન અને શુભનો રસ ઘટે છે, અને ત્યારે તે જીવ શુભમાં ન અટકે તેવી સ્થિતિમાં – સમ્ય દર્શનનો અધિકારી થાય છે. ખરેખર તો જીવના સ્વભાવથી જોવામાં આવે તો, જ્ઞાતા-દૃષ્ટા એવો જે જીવનો સ્વભાવ તે-રૂપ પરિણમન તે પારમાર્થિક સરળતાનું જ પ્રગટ સ્વરૂપ છે. અને શાતા આદિ મંદકષાયરૂપ અન્યભાવમાં રોકાવાનું તે નિશ્ચયથી અસરળતા છે અને પ્રતિબંધનું કારણ છે. મુમુક્ષુ જીવે માર્ગપ્રાપ્તિના પ્રતિબંધક કારણોમાં આ પડખાને પણ ગંભીરતાથી લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

વળી, જ્ઞાની પ્રત્યે જેટલું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ, તેવું ન થવું તે

પણ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં યોગ્યતાની મોટી ક્ષતિ છે, અને તેનાં અનેક કારણો છે, તેમાં કોઈને 'હું સમજું છું' તેવું માન રહ્યા કરે છે, તો કોઈને લોકભય, સમાજભય અથવા અપકીર્તિભયને લીધે વિનયની ઓછપ રહે છે. કોઈને કુટુંબ, પરિગ્રહ આદિ સંયોગને વિષે જ્ઞાની કરતાં પણ અધિક રાગ, કોઈને પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચાર / વચનનું તોલન કરવામાં આવે છે. તો, કોઈને માનવશ ગ્રંથસંબંધી વાંચનની – વ્યાખ્યાનની કુશળતા અથવા જાણપણું હોવાથી તેની વિશેષતા દર્શાવીને મોટાઈની ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. અથવા તે તે વાતની મોટાઈ-મહત્તાની કલ્પના વર્ત્યા કરે છે. કોઈને ઉ ત પ્રકારમાં કોઈ એક પ્રકાર વિષે મિથ્યા આગ્રહ રહે છે. કોઈને કુળ અથવા સંપ્રદાયની પરંપરાથી અંગીકાર કરેલા ક્રિયાકાંડ અથવા રુઢિનો આગ્રહ રહ્યા કરે છે. વગેરે કારણો જીવને જ્ઞાનીનું સમીપપણું થતા રોકે છે. આ સંબંધમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી પત્રાંક-૫૨૬માં કહે છે કે :-

'જીવ જો વંચનાબુદ્ધિએ પ્રવર્તે તો કોઈ દિવસ કલ્યાણ થાય નહિ. વંચનાબુદ્ધિ એટલે સત્સંગ, સદ્ગુરુ આદિને વિષે ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ ઘટે, તે માહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં (તેવી માહાત્મ્યબુદ્ધિનો અભાવ) અને પોતાના આત્માને અજ્ઞાનપણું જ વર્ત્યા કર્યું છે, માટે તેની અલ્પજ્ઞતા, લઘુતા વિચારી અમાહાત્મ્યબુદ્ધિ નહીં, તે સત્સંગ સદ્ગુરુ આદિને વિષે આરાધવા નહિ એ પણ વંચનાબુદ્ધિ છે. ત્યાં (જ્ઞાની પ્રત્યે) પણ જીવ લઘુતા ધારણ ન કરે તો પ્રત્યક્ષપણે જીવ ભવભ્રમણથી ભય નથી પામતો એમ જ વિચારવા યોગ્ય છે. વધારે (ખાસ) લક્ષ તો પ્રથમ જીવને જો આ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માર્થ સહેજે સિદ્ધ થવા સંભવે છે.'

ઉપરો ત વચનામૃત મુમુક્ષુજીવને આ વિષયમાં અત્યંત ઉપકારી થાય તેવું છે. પ્રાયઃ મુમુક્ષુજીવને જ્ઞાની પ્રત્યે યત્કિંચિત્ વિનય તો હોય છે. (અવિનયના ભાવ થાય, તેને તો મુમુક્ષુનું નામ પણ આપી શકાય નહિ) પરંતુ તેવા વિનયની ઓછપને શ્રીમદ્જીએ વંચનાબુદ્ધિ કહીને આ વિષય ઉપર ઘણો પ્રકાશ પાડ્યો છે અને જણાવ્યું છે કે આવો જીવ હજી ભવભ્રમણના ભય વિનાનો છે અને તેથી તેને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો લાભ કે બીજી

કોઈ ક્રિયાનો લાભ થઈને આત્માર્થની સિદ્ધિ નહિ થાય. આ રીતે વંચનાબુદ્ધિનો દોષ પણ જીવને મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં નિહિત (છૂપું) પ્રતિબંધક કારણ છે. તેથી અલ્પ વિનયના પરિણામવાળા જીવે, તેમાં સંતોષ પામવા જેવું નથી. તે તો વંચનાબુદ્ધિરૂપ દોષ છે. તેમ જ આ પ્રકારના દોષની ઉપેક્ષા પણ કર્તવ્ય નથી. કારણ કે તેથી જીવની યોગ્યતા રોકાઈ જાય છે.

વળી, ઉલ્લાસિત વીર્યથી પોતાનું નિજહિત કરવાનો જે ઉત્સાહ તેનું ઉત્પન્ન ન થવું – તેને પ્રમાદ કહે છે. આવો પ્રમાદ રહેવાનું કારણ તે છે કે વિચારની ભૂમિકામાં પરમાર્થ વિષયક જે વાસ્તવિકપણે મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ, તે પ્રકારે થયું નથી. અને તેથી શાતાના ઉદયમાં, અથવા કષાયની મંદતાવાળા પરિણામમાં રસ રહે છે, અથવા શાસ્ત્રજ્ઞાનના ઉઘાડનો રસ રહે છે અને સ્વકાર્યનો પુરુષાર્થ પડતો નથી. આવા પ્રમાદનો યથાર્થ સમજણપૂર્વક ત્યાગ ન થાય, તો શાસ્ત્રથી થયેલું જાણપણું કાંઈ કાર્યકારી થતું નથી, અને પ્રમાદમાં મનુષ્યભવનો અમૂલ્ય સમય વ્યતીત થઈ જાય છે. તેથી જ મહાપુરુષોએ કહ્યું છે કે 'પ્રમાદ મહારિપુ છે.'

વળી, અપરિપ વ વિચાર દશા, અને અધૂરા નિશ્ચયને લીધે જીવને વિભ્રમ સાથે વિકલ્પ-શંકા વગેરે રહ્યાં કરે છે. અને તેથી તેને સત્પુરુષની ઓળખાણ અને પ્રતીતિ થતી નથી. આ પણ જીવનો એવો દોષ છે-કે જેને લીધે જ્ઞાનીના વચનમાં રહેલા ગંભીર આશયથી તે વંચિત રહી જાય છે. માત્ર ઉપલક વૃત્તિએ શ્રવણ કરે છે, પણ તે કાંઈ કાર્યકારી થતું નથી.

વળી, વિપરીત અભિનિવેશનો જ્યાં સુધી સદ્ભાવ રહે છે ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વનો નાશ થતો નથી.

આ અભિનિવેશના બે પ્રકાર છે. લૌકિક અભિનિવેશ અને શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ. મુમુક્ષુ જીવે પોતાની સર્વશ િ તથી એક લક્ષ રાખીને આ દોષ ટાળવો ઘટે છે.

લૌકિક અભિનિવેશ એટલે ધનનો લોભ, અર્થાત્ તૃષ્ણા. દેહસંબંધી અભિમાન, કુળ-જાતિ વગેરે સંબંધી મોહ-મમત્વ વા માન, તેમજ આ લોકમાં જે જે વાતો કે વસ્તુઓ મોટાઈના સાધનો ગણાય છે, જેમાં ધાર્મિકસમાજ-

સંપ્રદાયમાં મોટાઈનું કારણ ગણાય છે – તેવા લોકોને માન્ય એવું શ્રદ્ધાવાનપણું લોકદૃષ્ટિએ મહત્ત્વ લાગે તેવું વિચક્ષણપણું, શોભાયમાન બાહ્ય-વ્યિ તત્વ, શોભાયમાન ગૃહ આદિ પરિગ્રહ એ વગેરેમાં માહાત્મ્યબુદ્ધિ તે લૌકિક અભિનિવેશ છે, અને તે પ્રત્યક્ષ ઝેરનું ગ્રહણ છે – તેમ જાણી તેનું વમન કરવામાં ન આવે અર્થાત્ તેમાંથી અંતરવૃત્તિ છૂટી ન થાય, ત્યાં સુધી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિનું વાસ્તવિક માહાત્મ્ય લક્ષગત થઈ શકે નહિ. પ્રાયઃ ઉ ત વિપર્યાસ વધવાથી જીવ, જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રકારે પોતાનું માન અને સ્થાન માની રાખ્યું છે, ત્યાં ત્યાં તે તે સ્થાનમાં રહેલા લોકોની નજરમાં મોટાઈનું સ્તર જાળવી રાખવા અને વધુ ચા સ્તરની મોટાઈ મેળવવા પ્રયત્નવંત રહે છે. તે અનંત દુઃખનો હેતુ છે. આ વિષયમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું એક વચન ઉલ્લેખનીય છે.

'લોકસંજ્ઞા જેની જિંદગીનો ધ્રુવ કાંટો છે તે જિંદગી ગમે તેવી શ્રીમંતતા, સત્તા કે કુટુંબ પરિવારાદિ યોગવાળી હોય તો પણ તે દુઃખનો જ હેતુ છે. આત્મશાન્તિ જે જિંદગીનો ધ્રુવ કાંટો છે તે જિંદગી ગમે તો એકાકી અને નિર્ધન, નિર્વસ્ત્ર હોય તોપણ પરમસમાધિનું સ્થાન છે.' (પત્રાંક-૯૪૯)

ધાર્મિક સમાજ – કે જેને સંપ્રદાયનું નામ રૂઢિ વડે અપાય છે, તેમાં મુખ્ય સ્થાન અથવા નેતાપદની પ્રાપ્તિ હોય અથવા પ્રાપ્ત કરવું હોય ત્યાં લૌકિક અભિનિવેશ વૃત્તિનું જોર વધી જાય છે. ત્યારે, ધર્મના સિદ્ધાંતો આચરણમાં ઉતારવાને બદલે સિદ્ધાંતના અંચળા નીચે અથવા ધાર્મિક બાહ્ય પ્રવૃત્તિના અંચળા નીચે જીવ પોતાને અનુકૂળ રહેવાવાળા અને પોતાને અનુસરવાવાળા લોકોનું સંગઠન કરવા લાગી જાય છે. અને તેમ કરવામાં માયાચાર અને અનૈતિક સાધનો અપનાવવા લાગી જાય છે. આમ લોકદૃષ્ટિનું દૂષણ જીવને અતિ નીચે સહજપણે લઈ જાય છે, અને અપૂર્વ ગુણની ઉત્પત્તિ થવા દેતી નથી. કુટિલ રાજનીતિનો પ્રકાર અહીં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં આત્મહિતનો વિચાર સુદ્ધાં પજતો નથી. અભિનિવેશનો બીજો ભેદ શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ છે. આત્માર્થ સિવાય, શાસ્ત્રની જે જે પ્રકારે જીવ માન્યતા કરે અથવા કલ્પના કરે અથવા શાસ્ત્રના ભણતરમાં

સંતોષ માને તે શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ છે. પોતાની દૃષ્ટિમાં અપૂર્વ નિરાવરણપણું પ્રગટ થયું નથી, છતાં શાસ્ત્રની ધારણામાં અથવા અપ્રયોજનભૂત વિષયના જાણપણામાં પોતાની મહત્તાના નિર્વાહને લીધે, પોતે ધારણામાં રાખેલા વિષયનું મહત્ત્વ દર્શાવી, આત્માર્થ ગૌણ થાય ત્યાં શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ વર્તે છે. આ દોષને લીધે જીવ શાસ્ત્રની અયથાર્થપણે મુખ્યતા દર્શાવીને, મુખ્ય સાધન એવો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો સમાગમ, તેને ગૌણ કરીને, તે સમાન અથવા તેનાથી વધુ ભાર શાસ્ત્ર પ્રત્યે મૂકે છે. તે તો 'અપ્રશસ્ત શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ' છે. જોકે શાસ્ત્રો આત્મજ્ઞાન થવા અર્થે ઉપકારી છે, પણ તે સ્વચ્છંદ રહિત જીવને-આ અપેક્ષા સમજવી આવશ્યક છે. અને તે લક્ષ રાખીને સત્શાસ્ત્રના નિમિત્તે અંતરવિચારણા થાય, આત્માર્થ સરે તો તે શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ ગણવા યોગ્ય નથી પરંતુ શાસ્ત્રવાંચનની મહત્તા આડે જ્ઞાનીના સમાગમ પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ અથવા સમાગમવૃત્તિ ગૌણ થાય તો તે શાસ્ત્રીય અભિનિવેશ છે. ખરેખર તો શાસ્ત્રના ભણતરથી મોટાઈ, અને માન વધારવાની ઇચ્છા તો ધર્મના દ્રોહરૂપ છે. તેથી તેવા માનના પ્રસંગોથી આત્માર્થી દૂર રહે છે અથવા ઉદયના તેવા યોગે અંતરમાં અત્યંત જાગ્રત રહે છે.

વળી, પ્રાયઃ મુમુક્ષુ જીવને આત્મકલ્યાણની ભાવના હોવાથી તેના ઉપાયરૂપે જે કાંઈ ક્રિયા કરે છે તેના મુખ્ય બે ભેદ છે. એક જ્ઞાનક્રિયા અને બીજી ત્યાગક્રિયા. આ બન્ને ક્રિયામાર્ગે ભૂલવાના અથવા દોષ થવાના અનેક પ્રકાર છે, તેથી તે વિષયમાં પણ અત્રે યત્કિંચિત વિચાર કર્તવ્ય છે.

મુમુક્ષુ જીવને, માર્ગપ્રાપ્તિની અત્યંત ગાઢ લગની ઉત્પન્ન થયા પહેલાં જ્ઞાનમાર્ગે લાભ પ્રાપ્ત થવાને બદલે, પ્રાયઃ અલાભ થવાની સંભાવના છે, કારણ કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિના ઉપાયરૂપે અનેક ગ્રંથોનું વાંચન-શ્રવણ થતાં અનેક જગ્યાએ સંદેહ પજે છે, અને શંકાની માનસિક ભૂમિકામાં પ્રયોજનભૂત વિષય ઉપર લક્ષ જવું જોઈએ તે જતું નથી. અથવા અપ્રયોજનભૂત વિષય ઉપર વજન રહેતા તેમાં વ્યર્થ રોકાવાનું બને છે. વળી એવી સંદિગ્ધ

અવસ્થાને લીધે સત્‌ની અથવા સત્પુરુષની ઓળખાણ થઈ શકતી નથી. અને ર્ધ્વભૂમિકાને તે પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

વળી, શાસ્ત્રમાં નિરૂપણ કરેલાં અનેક ભેદ-પ્રભેદ અને નયવિવિક્ષાઓ સમજવાનો પ્રયાસ કરતાં વિકલ્પો વધવાનું કારણ બને છે. અથવા ઘણા વિકલ્પોમાં રોકાવાનું કારણ ઉત્પન્ન થાય છે. સમુદ્ર જેવા વિશાળ શાસ્ત્ર-જ્ઞાનના તરંગો ઉપર તરવાને બદલે તે તરંગોમાં ડૂબી જવાની સ્થિતિ થાય છે. પ્રાયઃ તો પોતાને પ્રયોજનભૂત વિષય કેટલો અને અપ્રયોજનભૂત વિષય કેટલો તેની વહેંચણી કરવાની ક્ષમતા ન હોવાને લીધે, ક્ષયોપશમના પ્રકાર અનુસાર ચાર અનુયોગમાંથી, જેમાં ક્ષયોપશમ વધુ ચાલે તેમાં પ્રવીણપણું પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નવંત તે રહે છે. જેમ નિશાળમાં વિદ્યાર્થી ક્ષયોપશમના પ્રકારને અનુસરીને (ગણિત-વિજ્ઞાન અથવા ભાષાના) વિષયની પસંદગી કરે છે. તેમ આ પ્રકારની જ્ઞાન-પ્રાપ્તિની પદ્ધતિ વડે પરમાર્થને ચૂકી જવાય છે. અર્થાત્ તે જ્ઞાન તેને હિતરૂપ થતું નથી, પરંતુ અહિતરૂપ થાય છે.

વળી, શાસ્ત્રનું ભણતરધારણા વગેરે આવડતને સાચા-જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માનીને પોતાને જ્ઞાન પ્રગટ થયું છે અથવા વર્તે છે તેવા ભ્રમમાં જેને અતિ પરિણામીપણું કહેવાય તેવા દોષમાં અભિમાનપૂર્વક વર્તે છે. ત્યારે શુષ્કજ્ઞાનપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને જિજ્ઞાસાનો અભાવ થઈ જાય છે. જિજ્ઞાસાનો અભાવ થાય તેમાં બહુ મોટું નુકસાન થવાની શક્યતાઓ રહેલી છે. કારણ કે અનાદિ અજ્ઞાન અને વિપરીત સંસ્કારોનું બળ ઘટવાનું (કાર્ય) માત્ર પરમાર્થ તત્ત્વની જિજ્ઞાસાના કાળમાં જ બને છે. ત્યારે જ સત્યનું અવભાસન થાય તેવો પરિણામમાં અવકાશ થાય છે. પરંતુ જિજ્ઞાસાના અભાવમાં અનુભવી મહાપુરુષના પ્રત્યક્ષ સમાગમના કાળમાં તે મહાત્મા આત્માના મૂળમાર્ગને અને સ્વરૂપને આત્મભાવમાં વિભોર થઈને અસાધારણ વ્ય ત કરે તોપણ, જિજ્ઞાસા રહિત સ્થિતિને લઈને તે તે ભાવોની ઓળખાણ અથવા ભાવ-ભાસન થતું નથી તેથી જ્ઞાનમાર્ગે જનાર મુમુક્ષુએ જ્યાં સુધી પ્રગટપણે આત્મજ્ઞાન થાય નહિ ત્યાં સુધી ગમે તેટલું વિશાળ વાંચન અને ધારણા હોય તોપણ પરમાર્થના વિષયમાં જિજ્ઞાસુ રહેવું ઘટે છે. તે ખાસ

પ્રકારની પાત્રતાના સદ્‌ભાવનું એક લક્ષણ છે. આવી પાત્રતામાં પ્રયોજનભૂત વિષય સામે આવે ત્યારે જિજ્ઞાસા વધુ સતેજ થાય અને પરમતત્ત્વને ડી જિજ્ઞાસાથી ગ્રહણ કરવાનું બને.

આ સિવાય શાસ્ત્રજ્ઞાનરૂપ વિદ્વત્તાને લીધે તેમજ પૂર્વકર્મના તે પ્રકારના પુણ્યયોગને લીધે સામાજિક આદર સત્કાર મળવા લાગે છે, તેમાં જીવ ફસાઈ જાય છે અને વધુ માન મેળવવાની દૃષ્ટિ તેને રહ્યા કરે છે. તેથી આત્મશુદ્ધિનો માર્ગ ભૂલી બહારમાં માનાર્થે પ્રવૃત્તિ કરવા લાગે છે. આ રીતે જ્ઞાનમાર્ગે જનારા જીવને સત્પુરુષોએ ચેતાવીને અનંત ઉપકાર કર્યો છે. તે મહાત્માઓને અત્યંત અત્યંત ભ તએ નમસ્કાર હો. વળી ક્રિયામાર્ગે ધર્મબુદ્ધિપૂર્વક બાહ્ય વિષયોનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. ત્યાં પ્રથમ પરમાં પોતાપણાના અધ્યાસનો ત્યાગ કર્તવ્ય છે. તે અધ્યાસનો ત્યાગ થયા પહેલાં, અર્થાત્ પરમાં સ્વપણાના અધ્યાસ સહિત, પરપદાર્થનો માત્ર બાહ્યત્યાગ અજ્ઞાન સહિત હોવાને લીધે, ત્યાગના અભિમાનને ઉત્પન્ન કર્યા વિના રહેતો નથી. તેથી ત્યાગરૂપ ક્રિયા તે 'અસત્ અભિમાન' ને ઉત્પન્ન થવાનું કારણ બને છે, કારણ જડની ત્યાગરૂપ અવસ્થામાં મેં ત્યાગ કર્યો તેવી પોતાપણારૂપ અસત્ કલ્પના ત્યાં થઈ. વળી, મિથ્યાત્વની દશામાં જીવને પર્યાયબુદ્ધિ હોવાને લીધે બાહ્ય ક્રિયારૂપ વ્રત અને સંયમરૂપ બાહ્ય વ્યવહારમાં તેને વજન હોવાથી તે સંબંધી મિથ્યાઆગ્રહ રહે છે. પોતાની મહત્તા અને બીજાની હીનતાનું માપ તેની દૃષ્ટિમાં આ દૃષ્ટિપૂર્વક ભું થાય છે. આ પણ અભિમાનનો જ એક પ્રકાર છે. બાહ્ય ક્રિયા ઉપર દૃષ્ટિ હોવાથી તે સર્વત્ર બાહ્ય ક્રિયાના આધારે જ માપ કાઢે છે. અને તેથી અજ્ઞાની ત્યાગીને પણ અનુસરવા અને અનુમોદવા લાગે છે. અને આ પ્રકારે અજ્ઞાનને દૃઢ કરે છે. આ ઉપરાંત બાહ્ય તપના અનેક પ્રકારને સાધના જાણીને તેના ફળમાં રિદ્ધિ, સિદ્ધિ અથવા (સંયોગ દૃષ્ટિના કારણે) સંયોગોની અનુકૂળતાનો મોહ પણ ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના છે. આત્માના અંતર-સ્વભાવના આનંદના અભાવમાં, બહારની અનુકૂળતાના સુખનો મોહ-સિદ્ધિમોહ-નો અભાવ જીવ કરી શકતો નથી.

વળી, વર્તમાન ત્યાગીપણાને લીધે, તેમજ પૂર્વકર્મના પુણ્યયોગને લીધે, સામાજિક આદર-સત્કાર મળે છે. તેમાં જીવ ફસાઈ જાય છે. અને તેથી વધુ ને વધુ માન મેળવવાની દૃષ્ટિ તેને રહ્યા કરે છે. ત્યાગની પ્રવૃત્તિ માનાર્થે કરવા લાગે છે. તેથી આત્મામાં અંતરશુદ્ધિની ક્રિયાનો ઉપાય તેને સૂઝતો નથી – મળતો નથી. આમ ક્રિયામાર્ગે રોકાવાનું આ સંભવિત કારણ છે.

વળી, બાહ્ય દૃષ્ટિપૂર્વક ત્યાગની ક્રિયા દૈહિક ક્રિયામાં આત્મનિષ્ઠાને વધુ દૃઢ કરે છે. અને તેથી આત્મામાં આત્મબુદ્ધિરૂપ-આત્મનિષ્ઠા ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી – આ આત્મનિષ્ઠા ઉત્પન્ન થવાનું બળવાન બાધક કારણ છે. પરમાર્થમાર્ગનું મૂળ તો દેહાદિ પરપદાર્થની ભિન્નતા કરતાં પ્રારંભ થાય છે. તે ચૂકીને દૈહિક ક્રિયામાં પોતાપણારૂપ દેહાત્મબુદ્ધિ ધર્મના બહાને દૃઢ થાય તે ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

વળી, યથાર્થ નિર્ણય અને યથાર્થ લક્ષ વિના, માત્ર શાસ્ત્રનું ભણતર અને જાણપણું તેમજ યુ ત અને તર્કની મદદ વડે આત્માનું ચિંતવન, જેને અધ્યાત્મચિંતવન-સ્વરૂપ ચિંતવન કહેવામાં આવે છે, તે વારંવાર કરવા છતાં પણ તે ચિંતવન તત્સંબંધિત વ્યામોહ પજવાનું કારણ બને છે. અને તે ચિંતવનના (ભ્રમયુ ત) મહિમાના ખ્યાલમાં તે આવે છે અથવા રાચે છે, ત્યારે શુષ્કઅધ્યાત્મી થઈ જાય છે અથવા સ્વેચ્છાચારી થઈ જાય છે. તેમાં શુષ્કતાવશ અધ્યાત્મનો ઉન્મત્તદશાવત્ પ્રલાપ કરે છે. પરલક્ષી ધારણાવાળા જીવને આ રીતે આત્મ-ચિંતવન પણ અવગુણનું કારણ બને છે. આ પ્રકારથી છૂટવું જીવને દુષ્કર થઈ પડે છે. તેથી તે વિષયમાં ડી વિચારણા કર્તવ્ય છે.

વળી, કોઈ કોઈ મુમુક્ષુને મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં આત્મજ્ઞાન થયા પહેલાં પૂર્વકર્મના ઉદયયોગે, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાનો પ્રસંગ પણ હોય છે. આવા પ્રસંગે તે સ્થાનની જવાબદારી સમજીને ગંભીરતાપૂર્વક અત્યંત જાગ્રત રહીને પ્રવર્તવામાં ન આવે તો સંસાર-પરિભ્રમણના મુખ્ય કારણોમાંનાં આ એક કારણને તે સેવે છે તેવું બને છે. કારણ કે આત્માનુભવના અભાવમાં

જીવ નિજ સ્વરૂપના જ્ઞાનના વિષયમાં નિઃશંક હોતો નથી અર્થાત્ જે જ્ઞાન માટે પોતે શંકિત છે તે જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવાનો પ્રસંગ તેને બને છે. તેમાં અજ્ઞાનને લીધે અન્યથા ઉપદેશ થવાનું સંભવે છે, ત્યારે કદાચિત્ સત્ય સામે આવે ત્યારે પણ, પોતાથી ઉપદિષ્ટ વિષય અને પ્રતિપાદનની રક્ષા કરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે તે મહા અનર્થકારક સ્થિતિ છે, કારણ કે ઉપદેશ દેનારો જીવ અપરિણામી રહીને ઉપદેશ કરે છે, તેમાં આત્મસ્વરૂપ અને આત્મરસ પ્રગટતા નથી તેથી જ અજ્ઞાનીનો ઉપદેશ દેશનાલબ્ધિમાં નિમિત્ત થતો નથી. અર્થાત્ તે ઉપદેશ સાંભળનારને પરિણમવાની કદી સંભાવના નથી જ તેથી યથાર્થ જ્ઞાન થયા પહેલાં જે જીવને ઉપદેશ કાર્ય કરવું પડતું હોય (ઉપદેશ-કાર્ય કરવું પડતું હોય એટલે ઉપદેશ આપવાનો આગ્રહ તે જીવને હોય નહિ તોપણ ઉદયને યોગે તે કાર્ય અંદરમાં ખટક સાથે કરવું પડતું હોય) તેવા વિચારવાન મુમુક્ષુજીવ સત્પુરુષના ગુણગાન અને સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રમોદભાવના વધવાના હેતુથી ઉપદેશ કરે છે કે જેથી કરીને સાંભળનાર જીવોને સત્પુરુષોના વચનને ગ્રહણ કરવાની આત્મવૃત્તિ થાય, અને સત્પુરુષના પ્રત્યક્ષ સમાગમની ભાવના અને આકાંક્ષા થાય. આ વિષયમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી કહે છે કે :-

'...ઉદયના યોગે તથારૂપ આત્મજ્ઞાન થયા પ્રથમ ઉપદેશ કાર્ય કરવું પડતું હોય તો વિચારવાન મુમુક્ષુ પરમાર્થના માર્ગને અનુસરવાને હેતુભૂત એવા સત્પુરુષની ભ ત, સત્પુરુષના ગુણગ્રામ, સત્પુરુષ પ્રત્યે પ્રમોદભાવના અને સત્પુરુષ પ્રત્યે અવિરોધભાવના લોકોને ઉપદેશે છે...' (પત્રાંક–૬૭૦માંથી)

'યથાર્થસ્વરૂપ સમજ્યા વિના, તે પરમાર્થે યથાર્થ છે કે કેમ ? તે જાણ્યા વિના જે વ તા થાય છે તે અનંત સંસારને વધારે છે, માટે જ્યાં સુધી આ સમજવાની શ ત થાય નહિ ત્યાં સુધી મૌન રહેવું સારું છે.'... (જ્ઞાનામૃત-વ્યાખ્યાનસાર-૧૦/૧૫-પૃ. ૮૫)

શ્રીમદ્જીનાં ઉ ત વચનો મહત્ત્વપૂર્ણ શિક્ષા આપનારાં છે. જ્યાં સુધી સ્વરૂપને સમજવાની પરિપ વ સ્થિતિ અને શ ત થાય નહિ, ત્યાં સુધી

વ   તાપદનું જોખમ- અનંતસંસારની વૃદ્ધિ છે, તેથી મૌન રહેવાની શિખામણ દ્વારા આત્માર્થીનું લક્ષ ખેંચ્યું છે.

(૨) મોક્ષાર્થીની ભૂમિકામાં સત્‌પુરુષના પ્રત્યક્ષ યોગનું મહત્ત્વ :-

સન્માર્ગના અનુભવી સત્‌પુરુષની વિદ્યમાનતામાં, તેમનું સાન્નિધ્ય સેવતાં, ઉ   ત દોષોમાંથી છૂટવાનું સંભવે છે. તેમ જાણીને પ્રત્યક્ષ સત્‌પુરુષનો સમાગમ માર્ગ-પ્રાપ્તિનું પ્રબળ કારણ છે. તેમ તેના ઉપર ભાર દીધો છે. ચૈતન્યને સ્પર્શીને નીકળતી સત્‌પુરુષની વાણી પાત્રતાવાળા જીવના હૃદયમાં   તરી જાય છે. અર્થાત્ તેના અંતરંગને સ્પર્શે છે, અને તે જીવ સમ્ય   ત્વની નજીક થઈ જાય છે. તેથી વિચારવાન જીવ સત્‌પુરુષના સાન્નિધ્યમાં રહ્યા છે. અને તેમના પ્રત્યે અતુલ ભ   ત અને આજ્ઞાશીલપણું પરમ આદરપૂર્વક સંમત કરીને, તેમ જ વર્ત્યા છે.

જીવ જેનાથી અનાદિથી અજાણ છે તેવા પરમાર્થના વિષયમાં, માત્ર મતિ-કલ્પનાથી, પરમાર્થનું જ્ઞાન અથવા પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી અર્થાત્ અંતર્મુખ પરિણમનરૂપ આરાધન-નિજ કલ્પનાથી ઉત્પન્ન થતું નથી-તેથી જીવ બાહ્ય ધર્મસાધનવાળી પ્રવૃત્તિમાં બહિર્ભાવમાં વર્તે છે. અને તેમાં પરમાર્થમાર્ગની કલ્પના કરે છે. આવી ભૂલને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની સિવાય કોણ બતાવે ? તેથી જ પ્રત્યક્ષ સત્સંગ અનિવાર્ય છે અને અનંત ઉપકારી છે.

જોકે વર્તમાન હીણા કાળમાં, સત્‌પુરુષનો યોગ અત્યંત દુર્લભ છે, તોપણ કદાચિત્ તેવો યોગ પૂર્વના મહા પુણ્યને લીધે સંપ્રાપ્ત થાય, તો તેની ન થઈ શકે તેટલી કિંમત છે. આ વિષયમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં કેટલાંક વચનો (પત્રાંક ૨૦૦ - વચનાવલીમાંથી) અતિ મહત્ત્વપૂર્ણ માર્ગદર્શન આપનારાં અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીના યોગનું યથાર્થ મહત્ત્વ બતાવનારાં હોવાથી ઉલ્લેખનીય છે.

'જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જેણે ઇચ્છવી, તેણે જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ વર્તવું એમ

જિનાગમાદિ સર્વ શાસ્ત્ર કહે છે. પોતાની ઇચ્છાએ પ્રવર્તતાં અનાદિ કાળથી રખડ્યો (૪) જ્યાં સુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની ઇચ્છાએ, એટલે આજ્ઞાએ નહિ વર્તાય ત્યાં સુધી અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવી સંભવતી નથી.(૫)'

ઉપરો   ત વચનોમાં મુમુક્ષુ જીવને સત્‌ના ધારક સત્‌પુરુષનો સત્સમાગમ કરવામાં આજ્ઞાંકિતપણું કેવા પ્રકારે અને કેટલું હોવું ઘટે તેનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તે યથાર્થ છે. આ પ્રકારમાં આત્માર્થી જીવ (બાહ્ય પરિણમનમાં પણ) આવેલ ન હોય, તેવી હીન યોગ્યતાવાળાને અંતર્-સત્‌નો, પરમ આદર થઈને પ્રગટ અનુભૂતિ થવાની જરાપણ સંભાવના નથી. જેને બહારમાં પ્રગટ સત્‌નો યથાયોગ્ય પરમ આદર આવે નહિ, તેને અંતરસત્‌નો, પરિણામમાં પરમ આદર ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી. તે અધ્યાત્મનો મહાસિદ્ધાંત છે.

જોકે જ્ઞાનીને બીજાના આદરની અપેક્ષા નથી. તેઓ તો આદર-અનાદર, માન-સન્માન-નિંદા-પ્રશંસા આદિથી પર થયા છે, તોપણ મુમુક્ષુની ઉપરો   ત સ્થિતિ થયા વિના ઉપદેશ પરિણમતો નથી – તેવો નિયમ છે.

વળી, તેઓ પત્રાંક-૫૩૯માં કહે છે કે :-

'...બીજા પદાર્થમાં જીવ જો નિજબુદ્ધિ કરે, તો પરિભ્રમણ દશા પામે છે, અને નિજને વિષે નિજબુદ્ધિ થાય તો પરિભ્રમણદશા ટળે છે. જેના ચિત્તમાં એવો માર્ગ વિચારવો અવશ્યનો છે, તેણે તે જ્ઞાન જેના આત્મામાં પ્રકાશ પામ્યું છે. તેની દાસાનુદાસપણે અનન્ય ભ   ત કરવી – એ પરમ શ્રેય છે.'

આ વચનામૃતમાં પણ મુમુક્ષુ જીવને જ્ઞાનીની અનન્ય ભ   ત કરવાની શિખામણ આપવામાં આવી છે. કારણ કે સંયોગી દૃષ્ટિને લીધે જીવને અસંગ એવું આત્મસ્વરૂપ જાણવું દુર્લભ થઈ પડ્યું છે, અને તે સ્વરૂપના અનુભવી જ્ઞાતાપુરુષને યોગે તે સુલભપણે જાણવા યોગ્ય છે. તેથી 'પ્રત્યક્ષ-યોગ' નું મહત્ત્વ અતિશયપણે કરીને કહેવામાં આવ્યું છે તે યથાર્થ છે. તેમાં વિચારવાનને કોઈ પણ પ્રકારે વિકલ્પ થવા યોગ્ય નથી. વળી, જ્ઞાનીના પ્રત્યક્ષ સમાગમે અનેક પડખાથી મુમુક્ષુ જીવને આત્માર્થનું પોષણ મળે છે,

અને અનેક પ્રકારના દોષ, માન, સ્વચ્છંદ, લોભ આદિ કષાય તથા મિથ્યાત્વના સૂક્ષ્મ દોષો અને અજ્ઞાન ટળવાનું કારણ બને છે. આ વિષયમાં પૂજ્ય બહેનશ્રીનાં નીચેનાં અમૂલ્ય વચનો અત્યંત ભાવવાહી અને માર્ગદર્શનમાં ઉપકારી છે.

'મોટા પુરુષની આજ્ઞા માનવી, તેમનાથી ડરવું, એ તો તને તારા અવગુણથી ડરવા જેવું છે. તેમાં તારા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષાદિ અવગુણ દબાય છે. માથે મોટા પુરુષ વિના, કષાયના રાગમાં તણાઈ જવાનો સંભવ છે, અને તેથી તારા અવગુણ તું સ્વયં જાણી શકે નહિ. મોટા પુરુષનું શરણ લેતાં, તારા દોષનું સ્પષ્ટીકરણ થશે અને ગુણો પ્રગટ થશે. ગુરુનું શરણ લેતાં ગુણનિધિ ચૈતન્યદેવ ઓળખાશે.' (આંક-૧૫૦)

'ગુરુ તારા ગુણ ખીલવવાની કળા દેખાડશે. ગુરુઆજ્ઞાએ રહેવું તે તો પરમસુખ છે. કર્મજનિત વિભાવમાં જીવ દબાઈ રહ્યો છે. ગુરુની આજ્ઞાએ વર્તવાથી કર્મ સહેજે દબાય છે અને ગુણ પ્રગટે છે.' (આંક-૧૫૯)

ઉપરો ત વચનોમાં – 'જ્ઞાનીગુરુનો સમાગમ મુમુક્ષુ જીવને સહજમાત્રમાં દોષથી દૂર રાખે છે, અને ગુણ કેળવવાની કળા પ્રાપ્ત કરાવી મોક્ષમાર્ગે જીવને ચડાવે છે. તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે. સામાન્ય રીતે પોતાની ભૂલ પોતાને ખ્યાલમાં આવતી નથી. તેથી જ 'ભૂલ' થાય છે. અહીં મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં જીવ સત્‌શ્રુતનું અધ્યયન કરવા છતાં અને તે અનુસાર તત્ત્વની ધારણા કરવા છતાં પણ તેને મિથ્યાત્વની સૂક્ષ્મ ભૂલ રહી જાય છે. આવી સૂક્ષ્મ ભૂલ અનુભવી ગુરુ બતાવી શકે છે, અને જીવનું પરિભ્રમણ છેદાઈ જાય છે. તે સામાન્ય વાત નથી.

વળી, દેશનાલબ્ધિનો આ અનાદિ સિદ્ધાંત છે કે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જ્ઞાનીના નિમિત્તે થાય છે, અજ્ઞાનીના નિમિત્તે નહિ. છતાં લોકદૃષ્ટિ અને માન આદિ કારણોથી જીવ જ્ઞાનીના સમાગમથી દૂર રહે છે. પ્રથમ પોતાને ઉપદેશની આવશ્યકતા હોવા છતાં, સંપ્રદાય અને અન્ય સમાજની દૃષ્ટિએ પ્રાપ્તસ્થાનનું રક્ષણ કરવામાં, અનંતકાળે પ્રાપ્ત ન થાય તેવા અનુપમ પ્રત્યક્ષ યોગને જીવ ચૂકી જાય છે. પરંતુ સાક્ષાત્કારપ્રાપ્ત પ્રત્યક્ષ સત્‌પુરુષનો સમાગમ,

સુયોગ્ય પાત્રતા સહિત થયે જ 'સત્' સમજાય છે. અર્થાત્ સત્ ઉપર લક્ષ આવે છે અને ક્રમે કરીને સત્‌ની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈપણ પ્રકારે જીવ પોતાની મતિ–કલ્પનાથી સત્‌ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. પરંતુ કલ્પના દ્વારા સત્‌ને પ્રાપ્ત કરવા જતાં મુ ત થવાને બદલે બંધાય છે, અને પરિભ્રમણના ચક્કરમાંથી છૂટતો નથી. અનંતકાળ નિજ-છંદે (કલ્પનાએ) ચાલી પરિશ્રમ કરે, તો પોતે પોતાથી જ્ઞાન પામે નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીની આજ્ઞાનો આરાધક સહજમાત્રમાં જ્ઞાન પામે. આ નિમિત્તાધીન દૃષ્ટિપૂર્વક નિરૂપણ નથી, પરંતુ વસ્તુની સ્થિતિ જ એવી છે. તેનું યથાર્થ જ્ઞાન કરવું જોઈએ. અનુભવી મહાત્માઓનો આ અનુભવ છે. તેની ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. પ્રત્યક્ષ-યોગે માર્ગ-પ્રાપ્તિ કરનાર જીવને જ આ ગુપ્ત તત્ત્વનો અનુભવ થાય છે, અને તે અમર થઈ જાય છે. પૌદ્‌ગલિક પ્રાણત્યાગરૂપ મૃત્યુના પ્રસંગમાંથી એક વાર બચાવનાર નિમિત્ત પ્રત્યે પ્રત્યુપકાર કોઈ ચીજથી વાળી શકાતો નથી અથવા કોઈ ચીજથી તેનું મૂલ્ય થઈ શકતું નથી, તો અનંત જન્મ-મરણ અને ચારગતિનાં સર્વ દુઃખોથી મુ ત કરાવનાર પ્રત્યે ઉપકારવશતાની લાગણીનો પ્રકાર કેવો અલૌકિક હોય !! તેનું મહત્ત્વ તો તે વાસ્તવિકતામાંથી પસાર થનાર જીવ જ સમજે છે.

વળી, દ્રવ્યાનુયોગ પરમ ગંભીર અને તત્ત્વ પામવાનું ઉત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. તેમાં તેવું નિરૂપણ હોવાથી, ચારે અનુયોગમાં દ્રવ્યાનુયોગનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. આ દ્રવ્યાનુયોગ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીના સમાગમમાં વિચારવા યોગ્ય છે અથવા અધ્યયન કરવા યોગ્ય છે. અને તે પણ દૃઢ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાની પ્રત્યેની અત્યંત ભ િ તપૂર્વક કરવામાં આવે તો જ તેનું સાર્થકપણું છે. અન્યથા તે ગંભીર વિષય અનઅધિકારી જીવને પચતો નથી અને તેમાંથી વિકૃતિ ઉત્પન્ન થવાનું પ્રાયઃ બને છે. આત્મ-કલ્યાણની તીવ્ર લગની અને અપૂર્વ ભાવનાને લીધે, દર્શનમોહનો અનુભાગ (રસ) ઘટવાથી અને બાહ્ય પદાર્થ આશ્રિત શુભાશુભ પરિણામોની મુખ્યતા જવાથી દ્રવ્યાનુયોગ (સત્‌ના મહિમાથી) પરિણમે છે. શ્રીમદ્‌જી પત્રાંક-૨૦૦માં કહે છે કે – 'શાસ્ત્રમાં કહેલી આજ્ઞાઓ પરોક્ષ છે અને તે જીવને અધિકારી થવા માટે કહી છે.

મોક્ષ થવા માટે જ્ઞાનીની પ્રત્યક્ષ આજ્ઞા આરાધવી જોઈએ.' અન્યથા જે દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન મહા નિર્જરાનું કારણ થાય તે જ જ્ઞાન અનધિકારી જીવને મળતાં, તેને પ્રાયઃ અહિતકારી થઈને પરિણમે છે.

આમ અતિ દુર્લભ અને અપૂર્વ એવું આત્મજ્ઞાન 'પ્રત્યક્ષયોગે' સુલભ થાય છે. શ્રીમદ્જી પત્રાંક-૫૨૨માં કહે છે કે –

'સત્પુરુષનો યોગ થયા પછી આત્મજ્ઞાન કાંઈ દુર્લભ નથી, તથાપિ સત્પુરુષને વિષે, તેના વચનને વિષે, તે વચનના આશયને વિષે, પ્રીતિ-ભ ત થાય નહિ, ત્યાં સુધી આત્મવિચાર પણ જીવમાં ઉદય આવવા યોગ્ય નથી, અને સત્પુરુષનો જીવને યોગ થયો છે, તેવું તે જીવને ખરેખર ભાસ્યું છે – તેમ પણ કહેવું કઠણ છે.'

ઉપરો ત વચનામૃતમાં 'પ્રત્યક્ષ-યોગે' દુર્લભ એવા આત્મજ્ઞાનની સુલભતા બતાવી છે. તોપણ તે આત્મજ્ઞાનની સુલભતા સત્પુરુષ પ્રત્યેની ભ તને આધીન છે. એટલું જ નહિ, સત્પુરુષનાં વચનો પ્રત્યે પણ ભ ત ન હોય, તો આત્મજ્ઞાન થાય નહિ – તેને યોગ-અયોગરૂપ થઈ પડે છે. સત્પુરુષનો યોગ તેને જ કહી શકાય છે કે જો સત્પુરુષની ઓળખાણ થાય. જો કોઈ મહદ્ ભાગ્યે મુમુક્ષુ જીવ સત્પુરુષને શોધી શકે – ઓળખી શકે – તો તેમના ગમે તેવા વચનમાં પણ તેને શ્રદ્ધા રહે – અશ્રદ્ધા ન થાય. સર્વ પ્રકારની લૌકિક અભિલાષાથી નિવૃત્તિ થઈને વિદ્યમાન જ્ઞાનીમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ થતાં, પૂરી સમર્પણતા થાય છે અને તે મુમુક્ષુને માટે મોક્ષનું બીજ છે. શ્રીમદ્જી પત્રાંક-૧૬૬માં કહે છે કે – 'સત્પુરુષના એકેક વાક્યમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંતઆગમ રહ્યાં છે...' ઉપરો ત વચનોમાં સત્પુરુષનાં વચન પ્રત્યે ભ ત અને તેમાં ભરેલા આત્મહિતના રહસ્યને પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યું છે.

વળી, પૂર્વે થયેલા જ્ઞાની અને તેમનાં વચનોરૂપે શાસ્ત્રો કરતાં પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીના સમાગમનો (મુમુક્ષુ જીવે) તફાવત જાણવો આવશ્યક છે. આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આ વિશે એક પદ છે.

'પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહિ, પરોક્ષ જિન-ઉપકાર,

એવો લક્ષ થયા વિના,   ગે ન આત્મ-વિચાર'

ઉપરો ત પદમાં પ્રથમ ચરણમાં પ્રસ્તુત વિષયનું મહત્ત્વ પ્રદર્શિત કર્યું છે. શ્રીમદ્જી કહે છે કે – આ પ્રકારે 'પ્રત્યક્ષયોગ' સંબંધમાં જો જીવનું યથાર્થ લક્ષ ન હોય તો, તે જીવને આત્મ-હિતનો વિચાર સુદ્ધાં   ગ્યો નથી-તેવી સ્થિતિમાં તે છે, તેમ જાણવું જોઈએ.

તે ઉપરાંત તેઓ પત્રાંક-૪૬૬માં કહે છે કે –

'પૂર્વે થઈ ગયેલા અનંત જ્ઞાનીઓ જોકે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે, પણ તેથી કાંઈ જીવનો દોષ જાય નહિ, એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય, તે પૂર્વે થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહિ, પરંતુ હાલ જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની બિરાજમાન હોય, તે જ દોષને જણાવી, કઢાવી શકે; જેમ દૂરના ક્ષીરસમુદ્રથી અત્રે તૃષાતુરની તૃષા છીપે નહિ, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશો અત્રે હોય તો તેથી તૃષા છીપે.'

ઉપરો ત વચનામૃતમાં પણ પરોક્ષ જ્ઞાનીનાં વચનોને ક્ષીરસમુદ્રની ઉપમા (લવણસમુદ્રની ઉપમા આપી નથી) આપી હોવા છતાં પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીમાં વચનોનું સાર્થકપણું પ્રદર્શિત કર્યું છે, અને તે રીતે પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ વચ્ચેનું અંતર બતાવ્યું છે.

વળી, આત્મ-કલ્યાણમાં પ્રતિબંધરૂપ કારણોમાં-અજ્ઞાન બળવાન હોવાથી, જીવના પરિણામમાં પરભાવ (કષાયરસ)ની મલિનતા અને વિક્ષેપ મટાડવા દુષ્કર છે, તોપણ તે વિષે વારંવાર વિચારીને તેને મટાડવા ઘટે છે. સરળપણું-વૈરાગ્ય-પોતાના દોષનું જોવું-પાત્રતા એ વગેરે મલિનતા મટાડવાનાં સાધનો છે. અર્થાત્ દર્શનમોહ મંદ કરવાના ઉપાય છે. અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીપુરુષની અત્યંત ભ ત તે વિક્ષેપ મટવાનું સાધન છે. તેથી મુમુક્ષુ જીવે તેવો નિશ્ચય કરવો ઘટે છે કે જેને આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત છે અર્થાત્ જે મૂર્તિમંત આત્મજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. એવા પ્રગટ જ્ઞાનીપુરુષ વિના બીજા કોઈ આત્મસ્વરૂપને યથાર્થ વિધિએ દર્શાવી શકવા યોગ્ય નથી અને તેવા જ્ઞાનીપુરુષથી આત્મસ્વરૂપ જાણ્યા વિના કલ્યાણનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી. વળી ઉપરો ત 'પ્રત્યક્ષ યોગે' આત્મા જાણ્યા વિના 'આત્મા જાણ્યો છે' એવી કલ્પના મુમુક્ષુ જીવે

સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય છે. અને તેથી આત્મારૂપ એવા જ્ઞાનીના સત્સંગની ભાવના નિરંતર થવા યોગ્ય છે. અને પ્રાપ્ત સમાગમે તે અત્યંત ભ િ ત અને વૈરાગ્ય સમેત ઉપાસવા યોગ્ય છે. પ્રત્યક્ષ બોધ પરિણામ પામવા અર્થે જ્ઞાની સિવાય ક્યાંય પણ મુમુક્ષુનો આત્મા સ્થિર થવા ઇચ્છે નહિ અને કોઈ પણ પ્રકારે મુમુક્ષુ જીવ આવા સત્સંગને ગૌણ કરે નહિ.

પ્રાયઃ મુમુક્ષુ જીવ આત્મ-હિતના હેતુથી જે કાંઈ પ્રયત્ન કરે છે, તેમાં વિકલ્પ અને બાહ્યક્રિયા સહિત પ્રવર્તે છે. ત્યાં અનાદિ સંયોગદ્રષ્ટિ અને પર્યાયબુદ્ધિને વશ તે ક્રિયા અને વિકલ્પમાં અહંપણું સહજ થઈ આવે છે. આ પ્રકારના દોષથી બચવા માટે માથે જ્ઞાનીગુરુ જોઈએ. જીવને દોષમાં પડતો રોકનાર અને સમયોચિતપણે ટોકનાર જ્ઞાની ગુરુ હોય, તો જ સન્માર્ગે ચડી શકાય અથવા સ્થિર રહી શકાય. આમ જાણી વિવેકવાન જીવ પરમ-ઉપકારી એવા જ્ઞાનીપુરુષનું અત્યંત ભ િ તએ સાન્નિધ્ય ચાહે છે અને તેવા સત્સમાગમનો વિયોગ હોય, ત્યારે નિરંતર આશ્રય-ભાવનામાં રહે છે.

આત્મજ્ઞાન થયા પછી પણ અને તીવ્ર મુમુક્ષુતાના સદ્ભાવમાં પણ આવી સત્સમાગમની ભાવના રહે છે. તેનું પ્રગટ ઉદાહરણ સ્વાનુભાવ પ્રાપ્ત પૂજ્ય નિહાલચંદ્રજી સોગાનીનું છે. જે તેમના જ શબ્દોમાં (દ્રવ્યદ્રષ્ટિપ્રકાશ ભાગ-૧)માં નીચે પ્રમાણે છે.

'... પ્રત્યક્ષ તૌર પર મેરા ધાર્મિક સંગ ઇસ સમય દૂર-સા હો રહા હૈ ઔર મૈં બહુત સમય સે સોનગઢ નહીં આ સક રહા હૂં. યહ કહના વ્યર્થ હૈ કિ અંતરંગમેં, યહાં હોતે હુએ ભી મુઝે વહાં કી સ્મૃતિયાં, ઐસા કોઈ દિન ન હોગા કિ નહીં આતી રહતી હોવે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીકી સ્મૃતિ ઇસ સમય ભી આ રહી હૈ વ આખોંમેં ગર્મ આંસૂ આ રહે હૈં કિ ઉનકે સંગ રહના નહીં હો રહા હૈ.' (પત્રાંક–૪)

'... પરંતુ અબ તો વહાં કી (સોનગઢકી) ધૂલકે લિયે ભી તડપના પડતા હૈ. ગુરુદેવકે દૃષ્ટાંત અનુસાર ભભકતી ભઠ્ઠી મેં ગિરનેકા–સા પ્રત્યક્ષ અનુભવ યહાં એક દિનમેં હી માલૂમ હોને લગ ગયા હૈ. ધન્ય હૈ વહાં કે સર્વ મુમુક્ષુ, જિનકો સત્પુરુષકા નિરંતર સંયોગ પ્રાપ્ત હૈ.' (પત્રાંક-૬)

'... યહાં તો પુણ્યયોગ હી ઐસા નહીં હૈ કિ વહાંકા લાભ શીઘ્ર-શીઘ્ર મિલા કરે. નિવૃત્તિકે લિયે ઇતના અધિક છટપટાતા હૂં ઉતના હી અધિક ઇસસે દૂર-સા રહતા હૂં. એસા યોગ અબકે હો રહા હૈ. કઈ બાર તો ફૂટ-ફૂટ કર રોના-સા આ જાતા હૈ. શાયદ હી કોઈ દિવસ ઐસા નિકલતા હૈ કિ બારંબાર વહાંકા સ્મરણ નહીં આતા હોવે...' (પત્રાંક-૮)

ઉપરો ત પત્રોમાં તેમની સત્સમાગમની ભાવના વ્ય ત થાય છે. સાથે સાથે પુણ્યયોગના અભાવને લીધે, સત્સમાગમથી દૂર રહેવું પડે છે. તેની વેદના કેવી રહે છે તે પણ વ્ય ત થાય છે. અને 'સોનગઢની ધૂળ માટે પણ તડપવું પડે છે.' તેમાં કેટલી ભ િ ત ભરી છે. તે વિષય અનોખા પ્રકારે તેમના બીજા પત્રોમાં પણ અત્યંત ભાવવાહી શૈલીમાં પ્રકાશિત થયો છે.

વળી, આ વાત આગમપ્રસિદ્ધ છે કે એક જ્ઞાની પ્રત્યેના વિરોધમાં અનંત જ્ઞાનીનો વિરોધ છે અને પ્રત્યક્ષ એવા એક જ્ઞાનીના સમ્યક્ આદરમાં અનંત જ્ઞાનીઓનો આદર છે – આ વ્યવહારથી છે. આ વિષયને નિશ્ચયથી વિચારવામાં આવે તો કોઈ પણ જ્ઞાનીના અનાદર કાળે નિશ્ચયથી પોતાના આત્મસ્વરૂપનો અનાદર વર્તે છે. ને પ્રત્યક્ષ-જ્ઞાનીની આજ્ઞા સર્વાર્પણપણે આરાધતાં સ્વભાવનો આદર થાય છે કારણ કે જ્ઞાનીની વિરાધના તીવ્ર દર્શનમોહાવેશને લીધે થાય છે. અને તે કાળે પરિણામ પ્રચુર મલિન થાય છે. તે જ રીતે જ્ઞાનીના પરમ આદરભાવમાં મુમુક્ષુને દર્શનમોહની મંદતા ભજે છે. અને તે સ્થિતિમાં તે (જ્ઞાનીનો) બોધગ્રહણ કરવાની યોગ્યતા-પાત્રતામાં આવે છે. આ જ કારણથી સત્શાસ્ત્રોમાં ઠામ ઠામ સત્સમાગમ ઉપર ભાર દેવામાં આવ્યો છે. મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં તે ભૂમિકાની નિર્મળતા થવાના હેતુનું આ રહસ્ય છે, તેથી તે જરા પણ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી કે ગૌણ કરવા યોગ્ય નથી. તેમ ડી વિચારણા કરતાં જણાય તેવું છે. અગમ-અગોચર એવો નિર્વાણ-માર્ગ પોતાની મેળે, જ્ઞાનીના આશ્રય વિના શોધવો અશ ય છે. બહારમાં અસત્પ્રસંગો અને પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોના ફેલાવાનો ઘેરાવ જોતાં, શાસ્ત્રથી ધારેલો બોધ અને પરિણામ સ્થિર રહેવાં

વિકટ છે. તેમ પાત્રતા અને યોગ્યતાવાળા જીવને પણ સમજાય છે.

વળી, આવા પ્રત્યક્ષ સત્સમાગમ કાળે, જ્ઞાનીપુરુષ સાથે લૌકિક પ્રશ્નોત્તર અને અપ્રયોજનભૂત વિષયમાં ખાસ કોઈ કારણ વિના પડવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તેમ થતાં પારમાર્થિક વિષય અને પ્રયોજન ગૌણ થાય છે.

વળી, જ્ઞાનીપુરુષનાં વચનને લૌકિક આશયમાં ન ઉતારતાં, અલૌકિક દૃષ્ટિએ વિચારવા યોગ્ય છે. ક્યારેક ઉપર ઉપરથી સાધારણ દેખાતી વાત પણ ડા પરમાર્થ પ્રત્યે લઈ જનારી હોય છે. એવું જ્ઞાનીનું વચન-ગાંભીર્ય નિરંતર લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. સર્વ જીવોને હિતકારી એવી જ્ઞાનીની વાણીને કાંઈ પણ આત્માર્થ સિવાયના—એકાંત દૃષ્ટિકોણથી ગ્રહણ ન કરાય, તેની અત્યંત સાવધાની રાખવા યોગ્ય છે, નહિ તો અહિત થવાની સંભાવના છે. તે કારણથી મુમુક્ષુ જીવને અલ્પકાળે અને અલ્પપ્રયાસે સર્વસાધન સિદ્ધ થવાનું અને અનેક પ્રકારે અનિષ્ટોથી બચવાનું કારણ જોઈને પોતાનું ચિત્ત સત્પુરુષ પ્રત્યેની આશ્રય ભાવનામાં વર્તે છે.

વળી, શ્રીગુરુનો ઉપદેશ લાયક જીવને – સર્વપ્રકારે આત્માર્થપોષક હોય છે. તેમાં સંસારથી ભયભીત જીવોને કોઈ પણ પ્રકારે શંકા ન થાય (અર્થાત્ શંકા કરનાર ભવ-ભ્રમણથી પ્રત્યક્ષ બીતો નથી, તેમ સમજવા યોગ્ય છે.) કે ગુરુ આમ કેમ કહે છે ? તરત અને સીધું ન સમજાય તેવું વચન હોય ત્યાં ગુરુનો આશય સમજવા શિષ્ય પ્રયત્ન કરે છે. તે પ્રથમથી જ એમ વિચારે છે કે ગુરુ કહે છે તે તો સત્ય જ છે. હું સમજી શકતો નથી – તે મારી સમજણનો દોષ છે. હું માર્ગને જાણતો નથી, અને જાણેલાને સાથે રાખવાને બદલે, તેમના વચન ઉપર શંકા કરું તો એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકાય નહિ. અનંત કાળનો અજાણ્યો અંદરનો માર્ગ સૂઝે નહિ. સાચો નિર્ણય મારે પોતે જ કરવાનો છે. પરંતુ તે ગુરુ-વચનના યોગે સુગમપણે થાય છે. તેમ જાણી ડો તરવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તેને તે વચનમાં રહેલો પરમાર્થ અવશ્ય સમજાય છે.

વળી, જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં બે નિમિત્ત છે. એક શાસ્ત્ર અને બીજા સત્પુરુષ. તુલનાત્મક દૃષ્ટિકોણથી વિચારતા સત્પુરુષને પ્રાધાન્ય આપવા યોગ્ય છે.

કારણ કે શાસ્ત્ર પણ સત્પુરુષના યોગે સમજવું સુગમ પડે છે. અનાદિનો દૃષ્ટિ-વિપર્યાસ શાસ્ત્રના મર્મ સુધી પહોંચવામાં બાધક થાય, તે સમજી શકાય તેવું છે. જ્ઞાની પાસેથી શાસ્ત્ર સમજવાની દૃષ્ટિ મળેથી શાસ્ત્ર ખરેખર ઉપકારી થાય છે. સત્‌શાસ્ત્રમાં રહેલાં ગૂઢ રહસ્યો જ્ઞાની પાસેથી જ સમજાય છે. ઘણા લાંબા સમય સુધી સત્‌શ્રુતનું અધ્યયન કરનારને જે લાભ પ્રાપ્ત થવો સંભવે છે તે લાભ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના સમાગમે અલ્પકાળમાં થઈ શકે છે. આ વિષયમાં શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનાં વચનો ઉલ્લેખનીય છે.

'...ઘણું કરીને સત્પુરુષને વચને આધ્યાત્મિકશાસ્ત્ર પણ આત્મજ્ઞાનનો હેતુ થાય છે. કેમ કે પરમાર્થ આત્મા શાસ્ત્રમાં વર્તતો નથી. સત્પુરુષમાં વર્તે છે...' (પત્રાંક-૭૦૬)

શ્રીમદ્‌જીએ ઉપરો ત વચનોમાં ગૂઢ રહસ્ય મૂકી દીધું છે. જે સત્પુરુષો આત્મદશાને પામ્યા છે, તેમનામાં 'પરમાર્થ આત્મા વર્તે છે.' એમ બતાવીને આત્મ-પ્રાપ્તિની ભાવનાવાળાને સાધવા યોગ્ય એવો જે વીતરાગ ભાવ, તેને પ્રગટ બતાવેલ છે, અને અધ્યાત્મ-શાસ્ત્ર પણ પોતાની દૃષ્ટિએ અધ્યયન કરવાને બદલે સત્પુરુષથી પ્રાપ્ત દૃષ્ટિકોણપૂર્વક જો અધ્યયન કરવામાં આવે તો આત્મજ્ઞાનનો હેતુ પ્રાયઃ થાય છે. તે ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે.

વળી, જીવમાં સ્વચ્છંદ નામનો મહાદોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેની જીવને ખબર પડતી નથી, તેથી આ દોષ ટળવો અત્યંત દુષ્કર છે. આ ભયંકર દોષ મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં થતો હોવાથી, તેનું સ્વરૂપ જાણી, તેને છેદવાનો ઉપાય અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

જ્યાં સુધી સ્વચ્છંદરૂપી અંધત્વ છે, ત્યાં સુધી સત્પુરુષનાં વચનોમાં અચળ પ્રેમ થતો નથી. અથવા તે વચનોની નિઃશંક પ્રતીતિ આવતી નથી. જ્ઞાનીનાં વચનોને પરમ આદરથી અવધારવાને બદલે સ્વચ્છંદને લીધે શાસ્ત્રજ્ઞાન સંબંધી પોતાના ક્ષયોપશમ વિશેષના કારણે 'હું સમજું છું.' તેવા ભ્રમને લીધે તેને ગૌણ કરે છે. અથવા કદાચિત્ તે વચનોની સમીચીનતા વિષે તેને શંકા રહે છે. અથવા કદાચિત્ શાસ્ત્રપરંપરાથી તેને ફેરફાર દેખાય છે અર્થાત્ ભૂલ જણાય છે, અને તેથી અપૂર્વ વિનયથી તે સમાગમમાં

રહેવાને બદલે પોતાની સમાન સત્પુરુષને વિષે કલ્પના રહ્યા કરે છે, અને તે કલ્પનાવશ જે માર્ગ સત્પુરુષ બતાવી રહ્યા છે, તે માર્ગનું દર્શન તેને થતું નથી. અનંતકાળમાં ધર્મ પામવાની ઇચ્છાથી જીવે અનંત સાધન કર્યા છે. તેમાં જે કાંઈ ક્ષતિ રહી ગઈ છે તે આ પ્રકારની રહી ગઈ છે. શ્રીમદ્જીએ સત્ય જ કહ્યું છે કે –

'અનંતકાળથી આથડ્યો, વિના ભાન ભગવાન,
સેવ્યા નહિ ગુરુ સંતને, મૂ યું નહિ અભિમાન,
સંત ચરણ આશ્રય વિના, સાધન કર્યાં અનેક,
પાર ન તેથી પામીઓ, ગ્યો ન અંશ વિવેક.'

ઉપરો ત પદોનો અર્થ સુગમ છે. છતાં માર્મિક છે, અને લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. આ મહા દોષ પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના આશ્રયે સહજમાત્રમાં નાશ પામવા યોગ્ય છે. તેમ જાણી શ્રીમદ્જીએ કહ્યું છે કે :-

'માનાદિક શત્રુમહા, નિજ છંદે ન મરાય,
જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અલ્પ પ્રયાસે જાય.'

સ્વચ્છંદ એ માન-કષાયનો જ પ્રકાર છે, અને મનુષ્યગતિમાં તેનું બળવાનપણું રહે છે. અર્થાત્ મનુષ્ય પ્રાણી બીજા કષાયને છોડી શકે છે. તેટલી સહેલાઈથી માન છોડી શકતો નથી, અને તેથી માર્ગ-પ્રાપ્તિનું બળવાન કારણ જે યોગ્યતા-તે રોકાઈ જાય છે. પૂજ્ય બહેનશ્રીનાં આ વિષયમાં નીચેનાં વચનામૃતો અત્યંત ઉપકારી છે.

'આત્માર્થીને શ્રીગુરુના સાન્નિધ્યમાં પુરુષાર્થ સહેજે થાય છે. 'હું તો સેવક છું' તેવી દૃષ્ટિ રહેવી જોઈએ. 'હું કાંઈક છું.' એમ થાય તો સેવકપણું છૂટી જાય છે. સેવક થઈને રહેવામાં લાભ છે. સેવકપણાનો ભાવ ગુણ-સમુદ્ર આત્મા પ્રગટવાનું નિમિત્ત થાય છે.'- ૩૩૪

ઉપરો ત વચનામૃતમાં શ્રીગુરુના શરણમાં વિનમ્રભાવે રહેતાં સર્વ પ્રકારના દોષ મટવામાં અને આત્માના સર્વ ગુણો પ્રગટ થવામાં કાંઈ અવરોધ રહેતો નથી. જ્ઞાનીના માર્ગે આગળ વધવામાં – 'ગુરુ શરણ - વિનમ્ર પરિણામે' ઉપાસતા માર્ગ સરળ અને નિષ્કંટક થઈ જાય છે, તે

નિઃશંક છે. વિનમ્રતાને સ્પષ્ટ કરતાં તેઓ કહે છે કે 'હું કાંઈક છું.' - એમ સૂક્ષ્મ પણ માન સેવાય, ત્યાં નમ્રતા અર્થાત્ સેવકપણું રહેતું નથી, અને સ્વચ્છંદ નામનો મહાદોષ ત્યાં અસ્તિત્વ ધારણ કરે છે. તેમ ખચિત જાણવું જોઈએ.

વળી, તેઓ વચનામૃત આંક-૩૩૩માં આત્માર્થી જીવને જાગ્રત કરે છે કે -

'ચેતીને રહેવું. 'મને આવડે છે' એમ આવડતની હૂંફના રસ્તે ચડવું નહિ. વિભાવના રસ્તે તો અનાદિથી ચડેલો જ છે. ત્યાંથી રોકવા માથે ગુરુ જોઈએ. એક પોતાની લગામ અને બીજી ગુરુની લગામ હોય તો જીવ પાછો વળે. આવડતના માનથી દૂર રહેવું સારું છે. બહાર પડવાના પ્રસંગોથી દૂર ભાગવામાં જ લાભ છે. તે નિઃસાર છે. સારભૂત એક આત્મસ્વભાવ છે.'

ઉપરો ત વચનામૃતમાં પ્રસ્તુત પ્રકરણ સંબંધી નિમિત્ત-ઉપાદાનની સંધિ રહેલી છે. જે મુમુક્ષુ જીવ નિજહિતને વિષે જાગ્રત છે, તે (જે કાંઈ આવડત હોય તોપણ) આવડતની હૂંફે ચડતો નથી અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારના પર્યાય-પ્રાપ્ત વિકાસના અવલંબને તે પરિણમતો નથી. પોતાથી મહાન ગુરુના સાન્નિધ્યનું ભાન જ તેને પોતાની ગુરુતા દબવનાર નીવડે છે. તેને પોતાને પણ દોષિત પરિણામ અંગે જાગ્રત રહીને પોતાની લગામનો ઉપયોગ છે. સાથે જ હિતકારી એવા ગુરુની આજ્ઞા અને માર્ગદર્શનરૂપી લગામ હોવાથી, શુદ્ધ નિમિત્ત અને શુદ્ધ ઉપાદાનની સંધિ થાય છે. અને તેથી અવશ્ય કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. આવો મુમુક્ષુ જીવ બરાબર સમજે છે કે-માન અને માનના પ્રસંગોથી દૂર રહેવામાં જ લાભ છે. તેથી તેની વૃત્તિ તેવા ઉદયના પ્રસંગોથી દૂર રહેવા ચાહે છે. અર્થાત્ અત્યંત જાગૃતિમાં તેવા પ્રસંગે તે વર્તે છે. અંદરમાં (સમજણમાં) માનના પ્રસંગને નિઃસાર અને નિર્મૂલ્ય સમજે છે. સાથે જ આત્મસ્વભાવ અને ગુરુની મહાનતાનું લક્ષ, તેને વિભાવમાં અને માનમાં ન ખેંચાવામાં કારણભૂત થાય છે.

આ જગતમાં લૌકિક-માન મેળવવા જીવો અનેક પ્રકારે કષ્ટ વેઠીને

પણ માનરૂપી-ઝાંઝવાના જળની પાછળ દોટ મૂકીને દુઃખી થાય છે. ત્યારે અલૌકિક-માર્ગનો અભિલાષી જીવ તેથી વિપરીત દિશામાં ભાગે છે. આવા અલૌકિક ગુણને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપરો ત વચનામૃતમાં ઉપદેશ છે. તે મુમુક્ષુ જીવને મહા હિતકારી છે.

વળી, સૂક્ષ્મપણે રહી જતા સ્વચ્છંદના વિષયમાં પણ વિચારવા યોગ્ય આ એક પ્રકાર છે કે મુમુક્ષુ જીવને પ્રત્યક્ષ-જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ થાય છે. ત્યારે પણ પ્રાયઃ તેને 'ખરા આત્મભાવે માહાત્મ્યબુદ્ધિ' થતી નથી, અને તેથી તે પોતાની અલ્પતા અને લઘુતા વિચારી શકતો નથી. આ સ્થિતિમાં તેને સત્પુરુષનાં વચનોનો આશય, યથાયોગ્ય-પ્રકારે સમજાતો નથી. ત્યાં પરમ આદરભાવના અભાવને લીધે, કિંચિત્ ઉપેક્ષાનો સદ્ભાવ વર્તી જાય છે, તેની તેને ખબર પડતી નથી, અને પરિભ્રમણના મૂળ કારણનો નાશ થવાના પ્રસંગને તે ચૂકી જાય છે. અર્થાત્ આવા સૂક્ષ્મ સ્વચ્છંદમાં જીવ વર્તે છે, ત્યારે તે જીવ પ્રત્યક્ષપણે પરિભ્રમણથી ભય પામતો નથી. એમ જ વિચારવા યોગ્ય છે. આ પ્રકારનું લક્ષ જીવને ખાસ થાય તો સર્વ શાસ્ત્રાર્થ અને આત્માના હિતનું પ્રયોજન સિદ્ધ થવું સંભવે છે. અને ત્યારે જ જ્ઞાનીના વચનનો દૃઢ આશ્રય થઈને અન્ય સર્વ સાધન સાર્થક થાય છે. આવો સિદ્ધાંત છે. જે ત્રણે કાળે માર્ગ-પ્રાપ્તિ કરનાર જીવોએ સેવ્યો છે, સેવે છે અને સેવશે. વળી, બાહ્ય પદાર્થોની મહત્તા ભૌતિકસુખની ઇચ્છાને લીધે જીવને રહ્યા કરે છે. આ આત્માનો સ્વભાવ આનંદને ભોગવીને તૃપ્ત થવાનો છે. તેથી જ્યાં સુધી અંતરના નિજાનંદને ભોગવી પરિતૃપ્ત દશા પ્રગટ ન થાય ત્યાં સુધી બહારમાંથી તે આનંદ મેળવવા નિરંતર ઇચ્છાવાન રહે છે. આ સ્થિતિમાં આત્માના અંતરના આનંદને પ્રાપ્ત કરવાની વિધિથી અજાણ એવા જીવને, બાહ્ય પદાર્થ અને તે પ્રત્યે વર્તતા પરિણામની અધિકાઈ વર્ત્યા કરે છે. પરંતુ આત્મદશાને પામીને યથા પ્રારબ્ધપણે, વીતરાગધારાપૂર્વક વર્તે છે, એવા જ્ઞાનીપુરુષની ઓળખાણ થતાં તે જીવને બાહ્ય પદાર્થોની મહત્તા દૃષ્ટિમાંથી ચાલી જાય છે. તેથી તે-તે બાહ્ય પદાર્થોને કારણે તેના પરિણામમાં લેશ થતો નથી. માન-અપમાન મનની એક કલ્પના સમજાય

છે. ભૌતિકસુખ એક ભ્રાંતિ છે તેમ સમજાય છે. આમ સત્પુરુષની ઓળખાણ થતાં જીવને સન્માર્ગમાં અવરોધરૂપ કારણો દૂર થાય છે, અને તેના પરિણામમાં બોધ-બીજને યોગ્ય ભૂમિકા થાય છે. જ્યારે ઉપરો ત જ્ઞાનીપુરુષનો અત્યંત દુર્લભ એવો યોગ થવા છતાં જો જીવને ઓળખાણ પડતી નથી, અને પોતાના પરમહિતની પ્રતીતિ આવતી નથી, તેથી તેનો જ્ઞાની પ્રત્યે દૃઢ આશ્રય પામતો નથી. કદાચિત્ ઉપદેશ વચનોની ધારણા થાય છે, પરંતુ ઉપદેશ પરિણમ્યા વિના સમ્ય દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જોકે આ કાળમાં આવા મહાત્માઓનો યોગ અત્યંત દુર્લભ છે તેમાં સંશય નથી. પરંતુ આત્માર્થી જીવોનો યોગ બનવો પણ કઠણ છે. ત્યાં કદાચિત્ પૂર્વના મહા પુણ્યોદયે દુર્લભ એવો સત્પુરુષનો સમાગમ પ્રાપ્ત થાય તો પરમહિતબુદ્ધિથી તેમાં પ્રવર્તવું જોઈએ અને પ્રાપ્ત સત્સંગની, (જરા પણ) કારણો ખાતર ઉપેક્ષા ન થાય તેની સાવધાની રાખવી જોઈએ. જીવે મુખ્યમાં મુખ્ય આ વાત વિશેષ ધ્યાન આપવા જેવી છે-કે સત્સંગ થયો હોય તો, સત્સંગમાં સાંભળેલ શિક્ષાબોધ પરિણામ પામીને જીવનમાં ઉત્પન્ન થયેલ મિથ્યા આગ્રહ-કદાગ્રહાદિ દોષો છૂટી જાય કે જેથી તે મુમુક્ષુના પરિચયમાં આવનાર બીજા જીવોને અવર્ણવાદ કરવાનો પ્રસંગ તો ન આવે, લટું એમ થાય કે ખરેખર આ જીવને કોઈ મહાપુરુષ મળ્યા છે, અને તેથી જ તે અત્યંત સરળતાથી વર્તી શકે છે. તેથી બીજાને પણ તે મહાપુરુષના સમાગમનું આશ્ચર્ય સમેત આકર્ષણ ભું થવાનું નિમિત્ત બને. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સત્ય જ કહ્યું છે કે :-

'જીવને સ્વરૂપ જાણ્યા સિવાય છૂટકો નથી. ત્યાં સુધી યથાયોગ્ય સમાધિ નથી. તે જાણવા માટે ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય મુમુક્ષુતા અને જ્ઞાનીનું ઓળખાણ એ છે. જ્ઞાનીને જે યથાયોગ્યપણે ઓળખે છે તે જ્ઞાની થાય છે. ક્રમે કરીને જ્ઞાની થાય છે.' (પત્રાંક-૩૮૭)

વળી, પત્રાંક-૭૬માં તેઓ ફરમાવે છે કે 'બીજું કાંઈ શોધમાં માત્ર એક સત્પુરુષને શોધીને (ઓળખીને) તેના ચરણ કમળમાં સર્વભાવ અર્પણ કરી દઈ વર્ત્યો જા પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસેથી લેજે.'

ઉપરો ત વચનામૃતોમાં, જ્ઞાની થવા માટે સુલભ ઉપાય બતાવ્યો છે કે જ્ઞાનીને ઓળખીને તેમના સત્સમાગમમાં પૂરી અર્પણતા અને બહુમાનથી વર્તતા અવશ્ય જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ થશે જ કે જે મોક્ષનું અનન્ય કારણ છે. અતિ સુંદર મૌલિક શૈલીમાં ઉપરનાં વચનો શ્રીમદ્જીએ પ્રકાશ્યાં છે.

ઉપરના સર્વ વિસ્તારનું તાત્પર્ય એ છે કે વિદ્યમાન જ્ઞાનીનો યોગ, આત્માર્થી જીવ માટે જેનું કોઈ પ્રકારે મૂલ્ય ન થઈ શકે તેટલો ઉપકારી પ્રસંગ છે. અંતરંગ નિસ્પૃહતાધારી એવા સત્પુરુષો, જગતને એક વટેમાર્ગુની માફક આત્મ-કલ્યાણનો માર્ગ દર્શાવતા જાય છે. આવા જ્ઞાનીની ઓળખાણ અને પ્રતીતિ યોગ્યતાવાળા મુમુક્ષુજીવને થાય છે. તે માટે યોગ્ય મુમુક્ષુતા ન હોય તો અનાદિની બાહ્ય દૃષ્ટિને લીધે જીવને પ્રતીતિ અને ઓળખાણ પડતી નથી. અને તેથી તેવા જીવો ભ્રમથી અજ્ઞાનીની વિદ્વત્તા અને વ તાપણામાં મોહ પામે છે અને અજ્ઞાનીનું અનુસરણ કરે છે અર્થાત્ જ્ઞાનીના યોગથી વંચિત રહી જાય છે. અત્રે એ સ્પષ્ટ કરવા યોગ્ય છે કે વિદ્વત્તા અને જ્ઞાન તે એક નથી પણ જુદી જુદી વાત છે. કારણ વિદ્વત્તા હોય છતાં જ્ઞાન (આત્મજ્ઞાન) ન હોય. સાચી વિદ્વત્તા તે છે કે જે આત્માર્થે હોય. જેનાથી આત્માર્થ સરે અથવા આત્મત્વ સમજાય - પમાય - તે જ સાચી વિદ્વત્તા છે. જ્યાં આત્માર્થ હોય ત્યાં જ્ઞાન પ્રગટ થવું સંભવે છે. વિદ્વત્તા હોય કે ન હોય. આ પ્રકારે પરમાર્થમાર્ગમાં આત્મજ્ઞાનની કિંમત છે, વિદ્વત્તાની કિંમત નથી. વિદ્વત્તા કે વિદ્વત્તા અંગેની પ્રતિષ્ઠાથી જીવ સંસારને તરી શકતો નથી. જ્યારે જીવ જ્ઞાનથી સમસ્ત સંસારને તરી જાય છે અને તેથી તેની જ કિંમત છે.

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનના અધિકારમાં અનેક નય કહ્યા છે. તે સર્વ નયોમાં એક આત્માર્થ છે તે જ સાચો-ખરો નય છે. નહીં તો નયજ્ઞાન જીવને વિકલ્પની જાળરૂપ થઈ પડે છે. અર્થાત્ ગૂંચવણમાં પડવાનું કારણ થઈ પડે છે. તો કોઈને તે પ્રકારના ક્ષયોપશમ વિશેષમાં અહંકાર વધવાનું સ્થાન થઈ જાય છે. જ્ઞાન તો તે છે કે જેનાથી બાહ્યવૃત્તિ સંબંધિત રસ રોકાય, સંસારી પ્રસંગોમાં ખરેખર પ્રીતિ ન થાય, અને જેનાથી આત્મામાં ગુણ પ્રગટે,

તેનું નામ જ્ઞાન.

(૩) સ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય :-

યોગ્ય મુમુક્ષુતાના સદ્ભાવમાં, મહામંગલકારી પ્રત્યક્ષ યોગરૂપ સત્સમાગમમાં આત્માર્થી જીવ સહજમાત્રમાં પોતાના જ્ઞાયકસ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય કરી શકે છે કે જેને લીધે ભેદજ્ઞાન પ્રગટે અને સ્વાનુભવ થાય, અન્યથા પરલક્ષીજ્ઞાનમાં ક્ષયોપશમમાં માત્ર ધારણા રહી જાય છે. પરંતુ તેવી ધારણાથી આગળ વધાતું નથી અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

આ રીતે આત્માર્થીની ભૂમિકામાં સ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય, નિર્ણયની દિશામાં પ્રયત્ન કરનાર જીવને થાય છે.

સ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય કહો, સ્વરૂપનું ભાવભાસન અર્થાત્ અવભાસન કહો, આત્મસ્વરૂપનો પ્રતિભાસરૂપ નિશ્ચય કહો તે સર્વ એકાર્થ છે. આ તબક્કે જીવ સ્વરૂપની ઓળખાણથી સ્વરૂપસન્મુખતામાં આવે છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ સન્મુખ દશામાં આવે છે.

આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય કરવાના વિષયમાં કલ્પિત નિર્ણય ન થવો જોઈએ તે ખાસ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

પ્રાયઃ સમજણ કરવાની ભૂમિકામાં શાસ્ત્રના આધારે મુમુક્ષુ જીવ આત્માનું સ્વરૂપ વિચારી નિર્ણય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ત્યારે આત્માના અનેક ગુણધર્મોના ભેદ સંબંધી અને અભેદતા સંબંધી વિકલ્પો લંબાવીને નિર્ણય કરે છે. આવો નિર્ણય (અનાદિથી પરિણામમાં રાગની પ્રધાનતા વર્તી રહી છે, તેવી રાગની પ્રધાનતાવાળી) વિકલ્પની ભૂમિકામાં જ, કરવામાં આવે છે. તે મન વડે માત્ર કોરી અનુમાનરૂપ કલ્પના કરેલ હોય છે. આવા કલ્પિત નિર્ણયના આધારે આગળ વધી શકાતું નથી. પરંતુ પ્રાયઃ જીવ પોતાની આવી કલ્પનાને શાસ્ત્રોના કથન સાથે મેળવીને તેને જ સત્ય સ્વરૂપનો નિર્ણય સમજી લ્યે છે અને આગળ વધવા માટે વારંવાર શાસ્ત્રોનું અધ્યયન નિર્ણિત જ્ઞાનની દૃઢતા થવા અર્થે કરે છે. તેમજ આત્મામાં એકાગ્રતા કરવા અર્થે ધ્યાન-ચિંતવન આદિ ક્રિયામાં પણ પ્રવર્તે છે. પરંતુ તેથી કાર્ય-

સિદ્ધિ થતી નથી. કારણ કે તેને સહજ પુરુષાર્થની ગતિ યોગ્ય દિશામાં (યથાર્થ નિર્ણયના અભાવમાં) ઉત્પન્ન થતી નથી. અર્થાત્ સ્વલક્ષી પરિણામ થતા નથી. આ પ્રકારે નિર્ણયની ભૂલ તે પાયાની ભૂલ છે, અને અનાદિ ભ્રમ તેનાથી ભાંગતો નથી. એટલે કે નિર્ભ્રાંતદર્શનની અનુભૂતિની દશા પ્રગટ થતી નથી. ખરેખર તો તેને આત્માનો નિર્ણય થઈ ગયો છે. તેવો નવો ભ્રમ થયો હોવાને લીધે સ્વરૂપ-જિજ્ઞાસાની વૃત્તિ બંધ થઈ જાય છે. તેથી જિજ્ઞાસુપણામાં, પાત્રતા સહિત નમ્રતા આદિના પરિણામ જળવાતા નથી – પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધિત અભ્યાસ ઘણો કરેલ છે, તે પ્રકારનું માન થવાની સંભાવના છે. પરંતુ જ્યાં સુધી સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહ્યો છે તેવો પૂર્ણ-પરમાત્મા (અસ્તિત્વ) પોતાને અંતરંગમાં ભાસવા ન લાગે ત્યાં સુધી તે વિષયમાં જિજ્ઞાસુ રહીને અંતર્શોધ ચાલુ રહેવી ઘટે છે.

વળી, આત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય ન થાય ત્યાં સુધી જિજ્ઞાસાની ભૂમિકા લંબાય છે. અને તે અપૂર્વ જિજ્ઞાસા જ નિર્ણયને લઈ આવે છે. ત્યારે જિજ્ઞાસાનું કાર્ય પૂરું થાય છે. અને જ્ઞાનમાં અવભાસિત થયેલ આત્મસ્વરૂપની અનન્ય રુચિપૂર્વક પુરુષાર્થની સ્ફુરણા ચાલુ થાય છે. આમ યથાર્થ પ્રકારે જિજ્ઞાસાના સ્તરથી આગળ વધવાને બદલે અયથાર્થ નિર્ણયને લીધે, જો જિજ્ઞાસાવૃત્તિ બંધ થાય તો સ્વરૂપના વિષયમાં ડાણમાં જવાની (પહોંચવાની) જ્ઞાનની સૂક્ષ્મતા થતી નથી. લટાનું તેનું જ્ઞાન વધારે સ્થૂળતા ક્રમશઃ ધારણ કરે છે. અને સાથે સાથે જ્ઞાનની શુષ્કતા (આત્મરુચિના અભાવને લીધે) આદિ પ્રકાર પણ પજે છે.

વળી, યથાર્થ પ્રકારે નિર્ણય ન બદલાયો હોવાના કારણે અનાદિ-વિપરીત નિર્ણય યથાવત્ રહે. તે કારણથી લૌકિક મહત્ત્વવાળી જે જે વસ્તુઓ અને પ્રસંગ છે, તેની મહત્તા અભિપ્રાયમાં ચાલુ રહી જાય છે. તેથી તે લટી દિશાનો પ્રયત્ન ચાલુ રહેવાથી પ્રયત્નની દિશા બદલાતી નથી. અર્થાત્ અનાદિના બાધક કારણની હાનિ થતી નથી. મૂળમાંથી ફેર પડવો જોઈએ તે અહીં નિર્ણયની ભૂમિકામાં પડવો જોઈએ, નહિ તો ધાર્મિક બુદ્ધિથી કરવામાં આવતી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં પણ યથાર્થતાનો અભાવ રહે છે.

જો કે બાહ્ય દેખાવની અપેક્ષાએ સ્વાધ્યાય, પૂજા, ત્યાગ, વ્રત, દાન, યાત્રા આદિમાં કાંઈ અયોગ્ય દેખાવ ભલે ન દેખાય તોપણ ધા અભિપ્રાયના સદ્ભાવમાં, પ્રયોજન અન્યથા થઈ જાય છે. અર્થાત્ આત્માના લક્ષ વિનાની તે પ્રવૃત્તિઓ પ્રયોજનભૂત કાર્ય માટે નિષ્ફળ થાય છે. પ્રાયઃ રુઢિગતપણે, એટલે કે આત્મજાગૃતિના અભાવપૂર્વક તે તે ક્રિયાઓમાં જીવ ગોઠવાઈ જાય છે, અને ડે ડે સંતોષાઈ જાય છે અને તે અનર્થનું કારણ બને છે.

વળી, ધર્મના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરનાર જીવ, ભલે લૌકિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરીને, અશુભ પ્રવૃત્તિથી દૂર થઈને, દોષ મટાડવાની ઇચ્છાથી અને ગુણ પામવાની ભાવનાથી શરૂઆત કરે છે. ત્યારે ઉપરો ત પર્યાય આશ્રિત પ્રયોજન મુખ્ય હોય છે. પરંતુ પર્યાયમાં ફેરફાર કરવાનું પ્રયોજન હોવા છતાં પણ તે વ્યવહારનયના વિષયમાં જાય છે અને મુખ્ય તો નિશ્ચય છે. (અર્થાત્ નિશ્ચયનયના વિષયભૂત દ્રવ્યને મુખ્ય રાખવું જોઈએ) તેમ યથાર્થ સ્વરૂપ-નિર્ણય વિના થતું નથી. અને પર્યાય આશ્રિત પ્રયોજન જ એકાંતે મુખ્ય થઈ જાય છે. છતાં તે પ્રયોજન સિદ્ધ થવાની વિધિ તેને હાથમાં આવતી નથી. ધર્મ-પ્રાપ્તિની ઇચ્છાવાળો જીવ પણ જો ક્યાંય પણ પર્યાયની મુખ્યતામાં અટકી જાય, તો ધર્મ કે જે દ્રવ્યની મુખ્યતામાં, દ્રવ્યના આશ્રયે પ્રગટે છે તે પ્રગટ થતો નથી. અર્થાત્ શાસ્ત્રભાષાએ જીવ વ્યવહારનયના પક્ષમાં અટકી જાય છે. આ વ્યવહારનયનો પક્ષ સ્થૂળતા ધારણ કરે છે. ત્યારે તે જીવને કોઈ ને કોઈ બાહ્ય ક્રિયાનો આગ્રહ રહ્યા કરે છે. અને વ્યવહારનયનો સૂક્ષ્મ પક્ષ રહી જાય છે. ત્યારે તે જીવની દૃષ્ટિ વર્તમાન પર્યાયમાં વર્તતા ઉદયભાવો અને ક્ષાયોપશમિક ભાવો ઉપર રહ્યા કરે છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રજ્ઞાનના ઉઘાડની મુખ્યતા અથવા તત્ત્વજ્ઞાન વિષયક કષાયની મંદતાવાળા વિકલ્પોની મુખ્યતા રહી જાય છે. તેમ થવાનું કારણ યથાર્થ સ્વરૂપની (નિજ દ્રવ્ય સ્વભાવની) ઓળખાણ થઈ નહિ તે છે. અત્રે એ સ્પષ્ટ સમજવા યોગ્ય છે કે જ્યાં સુધી વ્યવહારનયના પક્ષનો સદ્ભાવ રહે છે, ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વનો ત્યાગ થતો નથી.

વળી, કેટલાક જીવોને એવો પણ પ્રકાર થાય છે કે તે જિનો ત શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે, અને તે અભ્યાસ કરતાં કરતાં તેને એમ સમજાય છે કે એક ત્રિકાળી દ્રવ્યના આશ્રયે શુદ્ધતા-ધર્મ પ્રગટે છે, તેથી શાસ્ત્રમાં કહેલ છે તેવા ત્રિકાળી ધ્રુવ આત્માની જ મુખ્યતા કરવી અર્થાત્ નિશ્ચયનયનો જ પક્ષ કરવો. ઉ ત કૃત્રિમ નિર્ણય અનુસાર તે વારંવાર ત્રિકાળી ધ્રુવ આત્માના વિકલ્પો કરે છે, અને વાણીમાં પણ ત્રિકાળીની મુખ્યતાવાળાં વચનોનો વધુ પ્રયોગ કરે છે. આ રીતે યથાર્થ સ્વરૂપ નિશ્ચયના અભાવમાં કૃત્રિમ પ્રકારે નિશ્ચયનયનો પક્ષ કરનારને પણ મિથ્યાત્વનો અભાવ થતો નથી. કારણ કે માત્ર નિશ્ચયની મુખ્યતા કરવી જોઈએ, તેવી માત્ર ધારણાથી તે કૃત્રિમ મુખ્યતા કરે છે. પરંતુ નિજાત્મ દ્રવ્યને ઓળખીને, તેની મહિમા પ્રગટ થઈને સહજ મુખ્યતા તેને થઈ નથી. અકૃત્રિમ–સહજ આત્મદ્રવ્ય સંબંધિત મહિમા અને પ્રયત્ન પરિણામ સહજ જ થવા યોગ્ય છે. સહજાત્મસ્વરૂપને સહજતા સાથે સુસંગતતા છે. કૃત્રિમતા તો સહજ દ્રવ્યથી વિસંગતતાવાળાં પરિણામ છે. આ પ્રકારે નિશ્ચયનયનો પણ અયથાર્થ પક્ષ કાર્યકારી નથી. અર્થાત્ સમ્ય દર્શનનું કારણ થતો નથી, તેથી તત્ત્વાભ્યાસ દ્વારા પણ યથાર્થ આત્માનો યથાર્થ નિશ્ચય થવો ઘટે છે. તે કઈ રીતે થાય ? અને તેનું સ્વરૂપ શું છે ? તે વિચારણીય છે.

શ્રી સમયસાર આદિ પરમાગમોમાં પ્રસિદ્ધ છે કે શુદ્ધાત્માનો અનુભવ કરવો. 'પ્રથમ તો (દ્રવ્યશ્રુત) શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો નિશ્ચય કરવો.'

ઉપરો ત શાસ્ત્રવચન શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્ર આચાર્યદેવનું (સમયસાર ગાથા-૧૪૪)ની ટીકામાં છે. આ ગાથાનો વિષય પક્ષાતિક્રાંત થઈને શુદ્ધાત્માનો નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવા સંબંધિત છે. ગાથા નીચે પ્રમાણે છે.

સમ્યક્ત્વ તેમજ જ્ઞાનની, જે એકને સંજ્ઞા મળે,
નયપક્ષ સકલ રહિત, ભાખ્યો તે 'સમયનો સાર' છે. ૧૪૪.

અહીં સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ આત્માની પ્રગટ પ્રસિદ્ધિ નયપક્ષ રહિતના પરિણામ સ્વરૂપ છે તે સ્પષ્ટ છે. અને તે થવા પૂર્વે દ્રવ્યશ્રુતના

અવલંબને જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો નિશ્ચય કરવા આચાર્યદેવનું ફરમાન છે. આ વિષયમાં આત્માનું સ્વરૂપ લક્ષગત કરાવવા અર્થાત્ લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્યની પ્રસિદ્ધિ કરાવવાના હેતુથી સમયસાર પરિશિષ્ટમાં આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે, તેમ ચર્ચા દ્વારા સિદ્ધ કર્યું છે. તેથી જ્ઞાન-લક્ષણથી આત્માને ઓળખી શકાય છે. કારણ કે જ્ઞાન અવ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિદેષ વિનાનું આત્માનું લક્ષણ છે. જોકે આત્મામાં અનંત ગુણો છે, પરંતુ તેમાં કેટલાક તો સાધારણ છે, તેથી અતિવ્યાપ્તિવાળા છે. જેમકે અસ્તિત્વ, પ્રમેયત્વ વગેરે. તેથી તેમનાથી (ભિન્ન) આત્મા ઓળખી શકાય નહિ, વળી કેટલાક ધર્મો પર્યાયાશ્રિત છે. કોઈ અવસ્થામાં હોય છે અને કોઈ અવસ્થામાં નથી હોતા. જેમ કે રાગ વગેરે. તેથી તેઓ અવ્યાપ્તિવાળા છે. તેમનાથી પણ આત્મા ઓળખી શકાય નહિ. જોકે આનંદ આત્માનો અસાધારણ ગુણ છે. પરંતુ તેની દુઃખરૂપ વિપરીત પર્યાય પ્રગટ છે, તેથી તેનાથી પણ મૂળ સ્વભાવ ઓળખાય નહિ. ચેતના જોકે આત્માનું અવ્યાપ્તિ અને અતિવ્યાપ્તિદોષ રહિત લક્ષણ છે પરંતુ તે પારિણામિકભાવે હોવાને લીધે શ તરૂપે છે. તેથી તે અવ્ય ત અર્થાત્ અદૃષ્ટ છે, તેથી ઓળખવા માટે તેનું વ્ય ત સ્વરૂપ ન હોવાથી માત્ર કલ્પના કરવાનું થાય, તેમાં ઓળખાણ ન થાય અર્થાત્ સ્વરૂપ પ્રતિભાસે નહિ, પરંતુ તેની (ચેતનાની) વ્ય ત દર્શન અને જ્ઞાન છે તેમાં પણ દર્શનનો પર્યાય અત્યંત સૂક્ષ્મ અને નિરાકાર છે. તેથી તે પ્રગટ ખ્યાલમાં આવે તેમ અનુભવગોચર થતું નથી. જ્યારે જ્ઞાન સાકાર છે અને અનુભવગોચર છે તેમજ જ્ઞાનની પ્રગટ દશામાં જ્ઞાનસ્વભાવ પણ વ્યાપ્ત છે. જેવો જ્ઞાનસ્વભાવ જ્ઞાનની વ્ય ત પર્યાયમાં વ્યાપેલો છે, તેવો જ જ્ઞાનસ્વભાવ સામાન્ય અવ્ય ત દ્રવ્યમાં વ્યાપેલો હોવાથી જ્ઞાન દ્વારા જ આત્મસ્વભાવ ઓળખી શકાય છે. તેથી સમયસાર આદિ પરમાગમોમાં જ્ઞાનને જ મુખ્ય કરીને આત્માનું તત્ત્વ કહ્યું છે. અર્થાત્ આ કારણે જ શાસ્ત્રોમાં આત્માનો જ્ઞાનમાત્રપણે વ્યપદેશ છે.

સ્વરૂપપ્રાપ્તિની ડી ભાવના અને અપૂર્વ અંતરજિજ્ઞાસા-સહિત આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય કરવા અર્થે, દ્રવ્યશ્રુતનું અવલંબન મોક્ષાર્થી જીવ પ્રાયઃ

લ્યે છે, તેમાં મુમુક્ષુની ભાવના કેવી હોય ? તેનું સ્વરૂપ આગળ કહેવાઈ ગયું છે. તે પ્રકારે ખરી ભાવનાપૂર્વકની અપૂર્વ અંતરજિજ્ઞાસા (માત્ર માહિતી મેળવવાની ઉપર-ઉપરની જિજ્ઞાસા નહિ)નું સ્વરૂપ સમજવા યોગ્ય છે. પૂજ્ય ગુરુદેવ આ સંબંધમાં કહે છે કે -

'સિંહ ચારે કોર ફરતા હોય ને જેમ ઘ ન આવે. હથિયારબંધ પોલીસ પોતાને મારવા ફરતો હોય ને જેમ ઘ ન આવે – તેમ તત્ત્વનિર્ણય (સ્વરૂપનો નિર્ણય) ન કરે ત્યાં સુધી એને સુખેથી ઘ ન આવે.' (પરમાગમસાર વચનામૃત આંક-૯૦)

આ રીતે ખરી જિજ્ઞાસાના કાળમાં એક એવો અજંપો ભો થાય કે - ક્યાંય ચેન ન પડે, ઘ પણ ડી જાય અથવા ઘટી જાય અને અંદરમાં વૃત્તિ સ્વરૂપ–શોધમાં જ ફર્યા કરે. ત્યારે દ્રવ્યશ્રુત ઉપરથી પણ લક્ષ હટીને તેનું જે વાચ્ય – પોતાનું સ્વરૂપ છે તેના ઉપર લક્ષ જાય. આવી જિજ્ઞાસુની ભૂમિકાના કાળમાં જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની – ગુરુનો યોગ મળે તો તે મહદ્ ભાગ્ય છે. કારણ કે પાત્રતાવશ પરમસત્‌ના દાતાર પ્રત્યે મુમુક્ષુ જીવને અત્યંત બહુમાન અને ભ િ તના પરિણામ થઈ આવે છે અને પૂરી અર્પણતા ઉત્પન્ન થવાથી અન્ય સર્વ વિષયોમાં પરિણામો નીરસપણાને પામે છે. આ રીતે આત્મ-હિતની અભિલાષાપૂર્વક રાગ-રસમાં નિઃરસ થવામાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનીનો યોગ અદ્‌ભુત નિમિત્ત છે. અને તેથી તે ભૂમિકામાં જ્ઞાનની નિર્મળતા થાય છે. આ પ્રકારે સમ્યક્ત્વની પૂર્વભૂમિકામાં જ્ઞાનની નિર્મળતા થાય તો સ્વરૂપ અવભાસે છે – તે સિવાય સ્વરૂપનું ભાવ-ભાસન થઈ શકતું નથી.

અનાદિથી જીવને રાગ અને રાગના વિષયમાં સુખાનુભવ-સુખના વિશ્વાસ સહિત છે. પરંતુ ઉપરો ત ભૂમિકાની નિર્મળતાને લીધે આ વિશ્વાસમાં (નિર્ણયમાં) તિરાડ પડે છે, અને અંતરમાં પોતાના પરિણમતા ભાવોના સૂક્ષ્મ અવલોકનનો અભ્યાસ થતાં આ સુખ કલ્પનામાત્ર છે – તેમ સમજાવા લાગે છે. આ રીતે (માત્ર ઉપલક વિચારથી નહિ, પરંતુ) અવલોકનથી સમજવાની પદ્ધતિએ આગળ વધતા મુમુક્ષુને રાગમાં 'આકુળતા લક્ષણ દુઃખ લાગવાની શરૂઆત થાય છે. રાગ સ્વયં દુઃખરૂપ હોવા છતાં

પૂર્વગ્રહ અને ભ્રમણાથી તેમાં સુખ લાગતું હતું - તેમાં ભૂમિકાની નિર્મળતા થતાં મૂળમાંથી ફેર પડવાનો શરૂ થાય છે જે જ્ઞાનને રાગમાં દુઃખ હોવા છતાં, દુઃખ ન લાગે તે જ્ઞાન ભલે અનેક શાસ્ત્રોના ભણતરવાળું હોય, તોપણ રાગરસની તીવ્રતાને લઈને વિપરીત અને મલિન છે. તેથી દુઃખના સ્થૂળ પરિણામને પણ જેમ છે તેમ જાણવા સમર્થ નથી, તો તે જ્ઞાનમાં સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ સ્વભાવ કેમ પ્રતિભાસે ? તેટલું સામર્થ્ય ક્યાંથી હોય ? અર્થાત્ ન જ પ્રતિભાસે. જેમ જે ચાળણીમાંથી ઝીણી રેત ન ચાળી શકાય તે ચાળણીમાં મોટા પથ્થર ચાળી શકાતા નથી.

ઉપરો ત પ્રકારે અપૂર્વ અંતરજિજ્ઞાસાને વશ રાગ-રસ ફિક્કો પડતાં જિજ્ઞાસુ જીવ જ્યારે અંતરવિચારની ભૂમિકામાં 'જ્ઞાનની પ્રધાનતામાં' જ્ઞાનસ્વભાવી આત્માનો નિર્ણય કરે છે ત્યારે જ્ઞાન પોતે પોતાના પૂર્ણ સ્વભાવનો પ્રગટ અંશ દ્વારા નિજ અવલોકનથી નિશ્ચય કરે છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનાં વચનોમાં આ નિર્ણયની વિધિનો પ્રકાર અતિ સુંદર રીતે નીચે પ્રમાણે વ્ય ત થયો છે.

'જાણનપર્યાય અને જાણનગુણ એવા લક્ષણ વડે આત્માને જાણી શકાય છે. એ એક જ ઉપાય છે. બીજો કોઈ ઉપાય નથી. જ્યાં જ્યાં જાણનપર્યાય છે ત્યાં ત્યાં અનંતી પર્યાય છે અને જ્યાં જ્યાં જાણનગુણ છે ત્યાં ત્યાં અનંત ગુણ છે અને તે આત્મા છે. એમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ.' (પરમાગમસાર આંક-૨૨)

ઉપરો ત વચનામૃતમાં 'જ્ઞાનદ્વારમાં સ્વરૂપશ િ તને જાણવી' તેવી વિધિનું નિરૂપણ છે. સ્વરૂપશ િ ત તે લક્ષ્યરૂપ આત્મા છે, અને તેનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. આમ ખાસ પ્રકારે આત્માનો નિશ્ચય કરવાની વિધિ છે, તે કઈ રીતે ? તે ઉપરો ત વચનામૃતના અનુસાર પોતામાં અવલોકન કરવા યોગ્ય છે.

જાણનપર્યાયરૂપ જ્ઞાનમાં રાગ અને પરજ્ઞેયોનું પ્રતિબિંબ પડે છે. ત્યારે પણ જ્ઞાન - જ્ઞાનસામાન્યપણે તો માત્ર જ્ઞાનરૂપે જેવું ને તેવું છે. અર્થાત્ જાણનપર્યાયરૂપ તે જ્ઞાનમાં રાગાદિનું પ્રતિબિંબ ઠતાં જ્ઞાન રાગરૂપે થતું નથી અર્થાત્ તે-તે જ્ઞેયો જ્ઞાનમાં વિકાર પજાવતાં નથી. તેવું જ જ્ઞાનનું

અવિકારપણે રહેવાનું અકષાયસ્વરૂપ છે. તે માત્ર જ્ઞાનરૂપ સ્વભાવ આત્મસ્વરૂપ છે. આ રીતે જ્ઞાન પોતે પોતાના જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપના અવલોકનથી નિશ્ચય કરે, ત્યારે જ્ઞાનની જ્ઞેયથી ભિન્નતા અને નિરપેક્ષતા અવલોકનથી સમજાય છે કે જ્ઞાન જ્ઞાનના આધારે જ છે. સાથે સાથે જ પોતાના અનંત સામર્થ્યનો અને આનંદ સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ આવે છે. આ સ્વભાવનું અવભાસન છે. જ્ઞાનને પોતાના નિજ અવલોકનમાં સ્વલક્ષણભૂત પ્રગટ જ્ઞાનવેદનથી પ્રસિદ્ધ થવા યોગ્ય પોતાનો આત્મા ભાસ્યમાન થાય છે કે જેના ભાસ્યમાન થવાથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયો મર્યાદામાં આવે છે. અર્થાત્ તે-તે વૃત્તિઓ સ્વરૂપ સન્મુખ થાય છે. ત્યારે તે જીવને યથાર્થપણે નિશ્ચયનો પક્ષ બંધાય છે. અર્થાત્ લક્ષ થાય છે. આ સંદર્ભમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ઉદ્ગારોના ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય છે.

'એક વાર પ્રસન્ન ચિત્તથી ચૈતન્યસ્વભાવ લક્ષગત થયો, એટલે તે (જીવ) નિર્વાણનો જ પાત્ર છે. નિશ્ચયનયનો પક્ષ બંધાણો તે પુરુષને ભલે હજુ (પ્રત્યક્ષ) અનુભવ નથી તોપણ એનું જોર ચૈતન્યસ્વભાવ તરફ વળી રહ્યું છે. આ જ સ્વભાવ છે. એમ સ્વભાવ સન્મુખમાં જ જોર હોવાથી (તે) અનુભવ અવશ્ય કરીને કેવળજ્ઞાન લેવાનો જ છે.' (પરમાગમસાર-૩૧૪)

ઉપરો ત વચનામૃતમાં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ સ્વભાવ સન્મુખ જીવની અનેક વાતો કરી છે. 'પ્રસન્નચિત્તથી સ્વભાવ લક્ષગત થયો' અર્થાત્ પૂરી જિજ્ઞાસા અને સ્વરૂપપ્રાપ્તિની એકમાત્ર ભાવનાથી, જ્ઞાનલક્ષણ દ્વારા સ્વભાવ લક્ષગત થતાં તેને નિર્વાણનો પાત્ર કહેલ છે. ત્યાં દર્શાવવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે તે સમ્યક્ત્વ અવશ્ય પામશે જ. વળી તે જીવનું જોર એટલે કે પુરુષાર્થ સહજપણે જાગ્રત થઈને સ્વભાવ તરફ વળી રહેલ છે. આ એક અસાધારણ ફેરફાર અનુભવ થયા પહેલાં થાય છે. – આવો પ્રકાર અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાવાળા જીવને જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે સમ્યક્ત્વની દિશામાં પરિણામ આગળ વધે તેવું બનતું નથી. અર્થાત્ શાસ્ત્ર અનુસાર આત્માના સ્વરૂપ સંબંધી-રાગની પ્રધાનતામાં, દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય, ઉત્પાદક-વ્યય-ધ્રુવ, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અથવા ગુણ-ગુણી

ભેદના વિચારથી નિર્ણય કર્યો હોય તેવા પરલક્ષી ધારણાજ્ઞાનના નિર્ણયમાં સ્વભાવ સન્મુખનો પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન થતો જ નથી. ત્યાં સમજણનો પ્રકાર ભલે શાસ્ત્રો સાથે મેળ ખાતો દેખાય છે અને તે ઉપરાંત ન્યાયયુ ત, તર્ક અને નય-પ્રમાણનું જ્ઞાન આગમ અનુસાર મેળવાળું દેખાય છે તોપણ સહજ પુરુષાર્થ કેમ ઉત્પન્ન થતો નથી ? આવી તે જીવને પોતાને જ સમસ્યા રહે છે. અને ઉપરો ત પ્રકારે યથાર્થ નિશ્ચય કરવાની દિશામાં પ્રયત્નનો અભ્યાસ કરવાને બદલે, ધારણાના વિષયને વારંવાર રટણ અને વિચાર મનમાં – (દૃઢ કરવાના અભિપ્રાયથી) રાખે છે. અને તેમ કરતાં કરતાં લાભ થશે તેવું ભ્રમથી માને છે. તે જીવ સમ્યક્ સન્મુખ થતો નથી તેથી આ ભૂમિકામાં ભાવભાસનનો પ્રકાર હોવો ઘટે છે. તે ખાસ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનું વચનામૃત પરમાગમસાર આંક-૨૩૬ આ વિષયનું અતિ સુંદર શૈલીમાં સ્પષ્ટીકરણ કરે છે.

'જ્ઞાનમાં જેમ જેમ સમજણ દ્વારા ભાવભાસન વધતું જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનનું સામર્થ્ય વધતું જાય છે અને એ વધતાં જતાં જ્ઞાન-સામર્થ્ય દ્વારા મોહ શિથિલ થતો જાય છે.'

ઉપરો ત વચનામૃતમાં સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે જ્ઞાનને સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવાનું જે સામર્થ્ય છે, તે ભાવભાસન થતાં ઉત્પન્ન થાય છે અને વૃદ્ધિગત થતું જાય છે. વળી, આવું વધતું સામર્થ્ય એક બાજુ (અસ્તિથી) સ્વરૂપને ગ્રહવાની શ તવાળું-ક્ષમતાવાળું થાય છે તો બીજી બાજુ (નાસ્તિથી) દર્શનમોહને શિથિલ થવામાં તે કાર્યગત થાય છે. યથાર્થ પ્રકારે દર્શનમોહ અહીં ગળવા લાગે છે અર્થાત્ મિથ્યાત્વનો રસ અહીં ઘટી જાય છે. અને અંતે મિથ્યાત્વનો અભાવ થાય તે સ્થિતિ આવે છે. તેથી આવો જીવ સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થાય છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ પણ પોતાની મૌલિક શૈલીમાં આ વાત કરી છે. જે તેમના જ શબ્દોમાં નીચે પ્રમાણે છે.

'આજ સુધી અસ્તિત્વ ભાસ્યું નથી. અસ્તિત્વ ભાસવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. અસ્તિત્વ એ સમ્યક્ત્વનું અંગ છે. અસ્તિત્વ જો એક વખત ભાસે તો તે દૃષ્ટિની માફક નજરાય છે અને નજરાયાથી આત્મા ત્યાંથી ખસી

શકતો નથી. જો આગળ વધે તોપણ પગ પાછા પડે છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિ જોર આપતી નથી...' (જ્ઞાનામૃત-પૃ. ૮૪ વ્યાખ્યાનસાર–૧, આંક-૨૨૦.)

ઉ ત વચનામૃતમાં પણ સ્વરૂપ-અસ્તિત્વ ભાસવાથી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ સ્પષ્ટ કરેલ છે. દૃષ્ટિ (શ્રદ્ધા) નું કાર્ય નિર્વિકલ્પ ભાવે સત્તાને (અસ્તિત્વને) વિષય કરવું તે છે. તેવું કાર્ય અહીં પ્રથમ જ્ઞાનમાં નિજ અસ્તિત્વ ભાસવારૂપ થાય છે. આમ જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાન થાય છે. તેમ જ તે કાર્ય-કારણની અનિવાર્ય શૃંખલા હોવાથી તેને સમ્યક્ત્વનું અંગ છે તેમ કહેલ છે. આમ શ્રીમદ્જીના વચનમાં ગૂઢ રહસ્ય પ્રતિપાદિત થયેલું છે. સ્વરૂપનો નિશ્ચય તે માત્ર બહિર્લક્ષી જ્ઞાન કે કોરા અનુમાનતર્કનો વિષય નથી. પરંતુ તેનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણવાળું પરિણમન ઉત્પન્ન થાય છે, તે પણ સ્પષ્ટ કરેલ છે કે જેમ 'નજરબંધી' કરી હોય તેની નજર બીજે જઈ શકતી નથી, તેમ નિજઅસ્તિત્વ 'નજરાય' છે. અર્થાત્ લક્ષમાંથી લક્ષ્ય ખસતું નથી. તે એવા પ્રકારે કે 'આત્મા ત્યાંથી ખસી શકતો નથી' જેમ અતિ મમત્વથી કીમતી વસ્તુમાં 'જીવ વળગ્યો રહે છે' તેમ કહેવાય છે. તેમાં તે જીવના પરિણામમાં તે વસ્તુ પ્રત્યે સર્વસ્વપણાનો ભાવ રહ્યો છે તેમ પ્રદર્શિત કરાય છે. તેવી રીતે નિજ-અસ્તિત્વમાં રહેલ અનંત જ્ઞાન-આનંદ આદિ નિધાનરૂપ ગુણસંપત્તિસ્વરૂપ પોતાનું સર્વસ્વ એક વાર ભાસ્યમાન થતાં આત્મા ત્યાંથી ખસી શકતો નથી. હજુ તેને ભલે અનુભવ થયો નથી અને તેથી વિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. તોપણ તેમાં તેનું જોર તૂટી ગયેલું હોવાથી – 'પ્રકૃતિ જોર આપતી નથી' તેમ કહેલ છે. અર્થાત્ જે મોહ-પ્રકૃતિનું જોર ટળવું દુષ્કર છે તે નિર્મોહી એવા સ્વરૂપનું અસ્તિત્વ ભાસતાં શિથિલ થઈ જાય છે. એક બાજુ દર્શન-મોહનું બળ-રસ શિથિલ થાય છે, કષાયશ ત ક્ષીણ થાય છે, અને બીજી બાજુ અખંડ આત્મદ્રવ્ય પ્રત્યેનો અપૂર્વ મહિમા મટી પડે છે. કારણ એવું જ કોઈ મહા-મહિમાવંત આત્મદ્રવ્ય છે. અને ચૈતન્યસ્વભાવ તરફ જોર વળી જાય છે. આ રીતે મૂળમાંથી અનેક પ્રકારે ફેર પડે છે. અને ત્યારે જ જીવ મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવેશ પામી શકે છે. સમ્યક્-સન્મુખ જીવની દશામાં જે ખાસ પ્રકારના ફેરફારો થાય છે તેમાનાં કેટલાક

નીચે પ્રમાણે છે.

૧. પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ – અસલ સ્વરૂપ ચૌદ ગુણસ્થાનથી પાર છે, તેવું ભાસવા લાગે અર્થાત્ સાક્ષાત્ સિદ્ધપદરૂપ અંતરમાં આત્મદ્રવ્ય છે તેવો પોતારૂપે – પોતાથી ભાસે છે. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ આત્માનું સ્વરૂપ-સિદ્ધ સમાન કહે છે. તેથી નહિ, પણ મને પોતાને પણ એમ જ ભાસે છે. તેથી તેઓનાં સર્વ કથન હવે ખરેખર સમજાય છે. અને તે પહેલાની સમજણ (બુદ્ધિપૂર્વકની પણ) ઓઘે ઓઘે સમજણ હતી તેમ લાગે છે.

૨. જે અનંત મહિમાવંત સ્વરૂપ ભાસ્યું અને તેથી તેનો અપૂર્વ-અપૂર્વ મહિમા ઉત્પન્ન થયો, તે કારણથી આખા જગતનો મહિમા ડી જાય છે. કોઈ વસ્તુ પોતાથી અધિક ભાસતી નથી. આ રીતે સર્વ બાહ્ય પદાર્થ સંબંધીનું મૂલ્યાંકન પૂર્વે થયેલું-ગ્રહેલું તે આખું બદલાઈ જાય છે. અને તેથી ઉદયના સર્વ પ્રસંગોમાં પોતાનું કોઈ પ્રયોજન નથી તેમ ભાસવા લાગે છે, અને જ્યાં પ્રયોજન ન જણાય ત્યાં રસ ન આવે, અધિકાઈ ન થાય તે સ્વાભાવિક છે. (આશ્રય માટે) પોતાનું અવભાસેલું સ્વરૂપ જ પ્રયોજનભૂત છે તેવો નિશ્ચય વર્તે છે.

૩. ચાલતા પરિણમનમાં ઉ ત પ્રયોજનભૂત સ્વના લક્ષે, મુખ્ય-ગૌણના ખાસ પ્રકારનાં બે પડખાં પડી જાય છે. જેમકે મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં શાસ્ત્રોનું અવગાહન-અધ્યયન થાય છે, તેમાં અનેક પડખાથી પ્રતિપાદન કરાયેલું હોય છે, તે સર્વ વિશાળતાવાળા પ્રતિપાદનમાંથી પોતાના પ્રયોજનવાળા વિષયને મુખ્ય કરાય છે અને બાકીનું સર્વ ફ ત જાણવાનો વિષય છે (આદરવાનો નહિ) તેમ જાણીને ગૌણ થઈ જાય છે. તેમાં પણ પર્યાયાશ્રિતશુદ્ધિના પ્રયોજનની મુખ્યતા તેની મર્યાદામાં થાય છે, અર્થાત્ મર્યાદિતપણે થાય છે. અર્થાત્ મૂળ સ્વરૂપ ગૌણ થાય તેમ કોઈ પડખે મુખ્યતા થતી નથી. તેવી મુખ્ય-ગૌણ વિષયની વહેંચણીનું કાર્ય થવાનો પ્રારંભ અહીંથી થાય છે અને તે ચાલુ રહે છે, તેથી સત્-શાસ્ત્રોમાં ખાસ પ્રયોજનભૂત વિષય જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં ત્યાં ધ્યાન ખેંચાય છે – ઉપરથી ચાલ્યું જવાતું નથી. ત્યાં રસ પણ વધે છે અને જાણવાના વિષયમાં રોકાવાનું થતું નથી, તેમાં રસ આવતો

નથી. પ્રાયઃ સામાન્ય જિજ્ઞાસુને અપ્રયોજનભૂત જાણવાના વિષયમાં રસ આવે છે. અને તેથી તેની શ ત અને સમયનો ત્યાં વ્યય થાય છે. તેવું અયથાર્થ જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિવાળું કાર્ય ન થાય તે પણ અહિતથી જ બચવાનો પ્રકાર છે. જોકે સર્વ સંજ્ઞી છદ્મસ્થ જીવોને પરિણામમાં મુખ્ય-ગૌણરૂપ પરિણમન સહજપણે થાય જ છે. પરંતુ અહીં 'જ્ઞાયક'ની મુખ્યતાવાળો નિર્ણય વર્તતો હોવાથી અનાદિની રાગની મુખ્યતા થતી હતી તે થતી નથી. પરિણામમાં જેની મુખ્યતા થાય ત્યાં જીવની સર્વ શ ત લાગે તેવો નિયમ છે. તદ્ અનુસાર 'જ્ઞાયક'ની મુખ્યતાવાળું આ પરિણમન થયું હોવાથી ઉ ત નિર્ણયની સફળતા થયા વિના રહેતી નથી. તેવું પરિણમન થયા કરે છે.

૪. વળી, જ્ઞાન-લક્ષણથી જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય થાય છે. તેમાં લક્ષણ પ્રગટ પર્યાયમાં હોવા છતાં પર્યાયત્વ લક્ષમાં રહેતું નથી, પરંતુ લક્ષમાં જ્ઞાનસ્વભાવ રહે છે. અર્થાત્ લક્ષણપૂર્વક લક્ષ્યનો નિર્ણય થવા છતાં લક્ષણ ગૌણ થઈ જાય છે અને લક્ષ્ય મુખ્ય થઈ જાય છે. અર્થાત્ લક્ષ્યનું લક્ષ રહે છે લક્ષણનું નહિ. તેમ જ વસ્તુની ઓળખાણ થતાં લક્ષ્ય-લક્ષણનો ભેદ પણ અસ્ત થઈ જાય છે અને આખી વસ્તુ ટકીને પરિણમી રહી છે તેમાં જ્ઞાન લક્ષણવંત પોતાનું સ્વરૂપ છે કે જે લક્ષણ-લક્ષ્યથી અભેદ છે તેમ સમજાય છે.

૫. આવો સ્વરૂપનો નિશ્ચય સવિકલ્પ જ્ઞાનની દશામાં થાય છે. પરંતુ જેનો સ્વપણે નિશ્ચય થયો છે તે તત્ત્વ વિકલ્પ રહિત, ભેદ રહિત અર્થાત્ નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ હોવાથી, નિર્ણય થનારને હવે નિર્વિકલ્પતાનો કાળ પાકી ગયો છે, તેથી તે હવે વિકલ્પમાં અટકશે નહીં. નિર્વિકલ્પ સ્વભાવમાં 'હું' પણાના જોરમાં તે સર્વ વિકલ્પોને વમી નાખશે જ, અર્થાત્ તે જીવનો નિર્વિકલ્પ સ્વભાવના જોરવાળો પુરુષાર્થ તદાકાર પરિણમન થઈ જાય તેટલી ઉગ્રતા ધારણ કરશે જ. (શ્રીમદ્ અમૃતચંદ્રાચાર્યે સમયસાર ગા.-૭૩ની ટીકામાં આ વિષયનું અતિ સુંદર શૈલીમાં વિષદપણે વ્યાખ્યાન કર્યું છે. જિજ્ઞાસુએ તે ત્યાંથી સમજવા યોગ્ય છે.)

૬. અહીં જે ચૈતન્યસ્વભાવ પોતારૂપે લક્ષગત થયો છે તેને નિશ્ચયનયનો

પક્ષ બંધાણો છે અને અનાદિનો વ્યવહારનયનો પક્ષ છૂટ્યો છે, તોપણ તે જીવ નિશ્ચયના પક્ષમાં અટકી જતો નથી અર્થાત્ તે પક્ષમાં પણ દક્ષ છે. અર્થાત્ સહજપણે તેને વર્તમાન નિશ્ચયના પક્ષવાળી પર્યાય ઉપર પણ વજન નથી – જોર નથી. તેનું લક્ષ તો અનંત મહિમાવંત આત્મસ્વરૂપ ઉપર છે. તેથી પરિણમનમાં ભલે આગળ વધતો જાય છે. તોપણ તેના ઉપર લક્ષ નથી. તેટલું વિચક્ષણપણું સહજ હોવાને લીધે, તે અવશ્ય પક્ષાંતિક્રાંત દશાને પ્રાપ્ત થાય છે.

૭. વળી, આત્મસ્વરૂપનો યથાર્થ નિર્ણય, ચૈતન્યવીર્યની સ્ફુરણાનું કારણ થાય છે. મુમુક્ષુ જીવને આ સ્ફુરણ (પરિણામનું અસાધારણપણું હોવાને લીધે,) ખ્યાલમાં પકડાય તેવું છે. કારણ કે અદ્ભુત સ્વરૂપ જ્ઞાનમાં પ્રતિભાસતાં પોતાના ગુણનિધાનની (સ્વભાવની) અનન્ય રુચિ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને 'રુચિ અનુયાયી વીર્ય' તે સિદ્ધાંત પ્રમાણે ચૈતન્યવીર્યની અપૂર્વ સ્ફુરણા ઉત્પન્ન થાય છે. પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી પરમાગમસાર વચનામૃત-૨૧૦માં કહે છે કે :-

'પહેલાં આ શ્રદ્ધામાં, જ્ઞાનમાં, રુચિમાં અને લક્ષમાં આવવું જોઈએ, તો એના વીર્યમાં સ્વભાવ-સન્મુખની સ્ફુરણા ચાલ્યા કરે. આ સમ્યક્ પહેલાંની વાત છે. આ જ સમ્ય દર્શનનો ઉપાય છે. બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી.' ઉપરો ત વચનામૃતમાં, મુમુક્ષુ જીવને વિચારદશાના કાળમાં પહેલાં જ્ઞાનમાં સ્વરૂપલક્ષ થાય સાથે સાથે રુચિ અનન્યભાવે પરિણમે અને શ્રદ્ધામાં એટલે વિશ્વાસ સહિત નિઃશંક જ્ઞાનમાં આ તત્ત્વ આવે, તો પુરુષાર્થની સ્ફુરણા એટલે જોરવાળા પરિણામની દિશા બદલાઈને સ્વ-સન્મુખ સહજ ચાલ્યા કરે. આ રીતે સમ્યક્દર્શનરૂપ દશા થયા પહેલાં ઉ ત પ્રકારે દિશા બદલાય છે. સ્વ-સન્મુખની દિશા બદલાયા વિના દશા બદલાતી નથી તેવો નિયમ છે. ઉ ત વચનામૃતમાં અનેકાંત કર્યું છે કે આ જ રીતે ઉપાય છે. બીજી રીતે સમ્ય દર્શનનો ઉપાય નથી.

૮. વળી, સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીખી ભાવનાપૂર્વક, સ્વરૂપની અંતરવિચારણામાં આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય થાય છે, તે નિશ્ચય જ્ઞાનની ઉપયોગરૂપ દશામાં

થાય છે. તે ઉપયોગ થયા બાદ ઉપયોગનું લબ્ધ પરિણતિરૂપ થાય છે. આવું જ્ઞાનનું લબ્ધ થયું તેવું પૂર્વે કદી થયું નથી. અર્થાત્ પૂર્વે જે જ્ઞાનનું લબ્ધ હતું તેમાં રાગ અને પર તે હું-તેવું લબ્ધ હતું અને તેવા અનાદિથી લબ્ધ સહિત કોઈ પણ જીવ, (લબ્ધમાં – પરિણતિમાં ઉપરો   ત પ્રકારે ફેરફાર થયા વિના) આત્માનું ચિંતવન દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય અથવા ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવથી કરે, વારંવાર તે ચિંતવન દ્વારા એકાગ્ર થવા આશા ધરે, તોપણ એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી. જોકે આવા તત્ત્વ-વિચાર કરનાર જીવને મિથ્યાત્વ મંદ થાય છે. તોપણ યથાર્થ પ્રકારે તે મંદતા થઈ નથી અને જ્ઞાનમાં અનાદિનું 'રાગ અને પર તે હું' તેવું પરિણતિમાં જેમનું તેમ પડેલું હોવાથી આત્માના વિકલ્પ થવા છતાં તેમાં ચૈતન્યનો રસ   પજતો નથી. તેવું   ધા લબ્ધનું જોર કામ કરે છે. ત્યાં આત્માના સ્વરૂપ સંબંધિત વિચારણાનો ઉપયોગ નિરર્થક થાય છે, કાર્યગત્ થતો નથી. એવું જ લબ્ધનું જોર સર્વ દશામાં હોય છે. અર્થાત્ જેમ સવળી દશામાં સમ્ય   દૃષ્ટિને લબ્ધજ્ઞાનમાં આત્મા હોવાથી-પરમાં ગયેલા ઉપયોગનું જોર ચાલતું નથી. તેમ   લટી દશામાં પણ લબ્ધની વિપરીતતા હોય ત્યાં સુધી સ્વરૂપ વિચારણાના ઉપયોગનું જોર ચાલતું નથી, તેથી લબ્ધમાં રહેલ વિપરીત નિશ્ચય ટળવો જોઈએ, અને તે યથાર્થ સ્વરૂપના ભાવભાસનથી ટળે છે. ત્યારે ચૈતન્યવીર્યની સ્ફુરણા થાય છે અને તે ઉદ્યમ ભેદજ્ઞાન કરવામાં કાર્યગત થાય છે. આ રીતે વર્તમાન જ્ઞાન-બળમાં, લબ્ધ-ઉપયોગની સંધિ થવારૂપ કાર્ય જ અનુભવને ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે કે ઉપયોગ અને લબ્ધના વિષયની સંધિ થવાથી સ્વકાર્ય અવશ્ય સફળ થાય છે. તે નિષ્ફળ કેમ થાય ? અર્થાત્ નિષ્ફળ થવાનું કાંઈ કારણ જ નથી.

૯. આવા સમ્યક્-સન્મુખ જીવની, તત્ત્વાભ્યાસ, સ્વરૂપ ચિંતવન-મંથનની પરિણતિ કેવી હોય છે, તે પૂજ્ય ગુરુદેવના શબ્દોમાં આ પ્રમાણે છે. 'હું પૂર્ણાનંદનો નાથ જ્ઞાયક પ્રભુ છું. એમ જ્ઞાયકના લક્ષે (તે) જીવ સાંભળે છે. તેને સાંભળતાં પણ જ્ઞાયકનું લક્ષ રહે છે, તેને ચિંતવનમાં પણ હું પરિપૂર્ણ જ્ઞાયક છું – એમ જોર રહે છે, તે જીવને સમ્યક્-સન્મુખતા રહે

છે. મંથનમાં પણ લક્ષ જ્ઞાયકનું રહે છે. આ ચૈતન્યભાવ પરિપૂર્ણ વસ્તુ છે. – એમ એના જોરમાં રહે છે. તેને ભલે હજુ સમ્ય   દર્શન ન થયું હોય, જેટલું કારણ આપવું જોઈએ તેટલું કારણ ન આપી શકે તોપણ લગની લાગે કે હું જગતનો સાક્ષી છું, જ્ઞાયક છું. એવા દૃઢ સંસ્કાર અંદરમાં પાડે કે જે સંસ્કાર ફરે નહિ. જેમ સમ્ય   દર્શન થતાં અપ્રતિહતભાવ કહ્યો છે, તેમ સમ્યક્ સન્મુખતામાં એવો દૃઢ સંસ્કાર પાડે કે તેને સમ્ય   દર્શન થયે જ છૂટકો.' (પરમાગમસાર આંક-૩૫૯.)

ઉ   ત વચનામૃતમાં સમ્યક્ સન્મુખ જીવ કે જેને સમ્યક્ત્વની ઘણી નજીકતા વર્તે છે, અને જે અલ્પકાળમાં અવશ્ય સમ્યક્ત્વ પામવાનો છે તેનો વિશદ-ભાવવાહી ચિતાર ખડો કર્યો છે. આવી તૈયારીવાળા જીવને સમ્ય   દર્શન પહેલાં તત્ત્વશ્રવણ-વાંચનમાં પોતાના પૂર્ણ જ્ઞાયકસ્વરૂપના લક્ષે પ્રવૃત્તિ થાય છે. તત્ત્વાભ્યાસની આવી અનેકવિધ પ્રવૃત્તિમાં, પ્રવૃત્તિમાં વિવિધતા થવા છતાં લક્ષ સળંગ એક જ પોતાના પૂર્ણ જ્ઞાયકસ્વરૂપનું રહે છે. માત્ર લક્ષ રહે છે એટલું જ નહિ, પૂર્ણતાનું જોર પણ સાથે રહે છે. તેમ કહીને પ્રગટિત પુરુષાર્થને પણ દેખાડ્યો છે. તેમ જ આ ભૂમિકામાં સ્વભાવની લગની, રુચિ પણ અસાધારણ વધી જાય છે કે જેને લઈને તે સમ્ય   દર્શન પ્રત્યે આગળ ને આગળ વધી રહ્યો છે. જાણે કે અપ્રતિહતભાવે આગળ વધી રહ્યો છે. તેવું અનુભવપૂર્ણ વચન, આ ભૂમિકાના સૂક્ષ્મભાવોને પ્રકાશિત કરતું પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ વ્ય   ત કરેલ છે. જે સાંપ્રત અને ભવિષ્યના મુમુક્ષુસમાજનું મહાન સૌભાગ્ય છે.

વળી, આવી સમ્ય   દર્શનની તૈયારી કરવાની પ્રેરણા વાચક તેઓશ્રીનું વચનામૃત આંક-૩૦૪ (પરમાગમસાર) પણ અત્રે ઉલ્લેખનીય છે.

'આ વસ્તુ પ્રયોગમાં લાવવા માટે અંદર મૂળમાંથી પુરુષાર્થનો ઉપાડ આવવો જોઈએ કે હું આવો મહાન પદાર્થ-એમ નિરાલંબનપણે કોઈના આધાર વિના અધ્ધરથી ધૂન ચાલતાં ચાલતાં એવો રસ આવે કે બહારમાં આવવું ગોઠે નહિ. હજુ છે તો વિકલ્પ પણ એમ જ લાગે કે આ...હું... આ...હું... એમ ઘોલનનું જોર ચાલતાં ચાલતાં એ વિકલ્પો છૂટીને અંદરમાં

તરી જાય છે.'

જુઓ, અહીં પ્રયોગની વાત કરી છે, એટલે કે માત્ર વિચાર કરવાની વાત કરી નથી. જોકે વિચારદશા વિના જ્ઞાનદશા થતી નથી (બીજી કોઈ ક્રિયાથી જ્ઞાનદશા થવાની ચર્ચાનું પણ અહીં સ્થાન નથી.) અને તત્ત્વની વિચારણામાં પણ સ્થૂળ વિચારણા છોડીને સ્વભાવની સૂક્ષ્મ વિચારણા ચાલે, તે પછી જ્ઞાનદશા થવી સંભવે છે. તેવો ક્રમ છે. પરંતુ અહીં પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીએ આ વિષયને સૂક્ષ્મ વિચાર ઉપરાંત બીજાં અનેક પડખાંથી ખોલીને સ્પષ્ટ કરેલ છે કે વિચારથી આગળ વધીને પ્રયોગ થવામાં પુરુષાર્થનો ઉપાડ આવવો જોઈએ. ખરેખર તો પ્રયોગ શરૂ થવો તે પુરુષાર્થના તબક્કાનો પ્રારંભ છે. અર્થાત્ વીર્યગુણની પર્યાયમાં સ્વકાર્ય કરવાની ઉત્તેજના થતાં વિચારનો વિષય-માત્ર વિચારની મર્યાદામાં ન રહેતાં પ્રયોગમાં આવે છે, પલટાય છે. માત્ર વિચાર એટલે કે બહિર્લક્ષી જ્ઞાન અને રાગની પ્રધાનતામાં રોકાવું. તેમાં કાંઈ પુરુષાર્થનો ઉપાડ નથી. પરંતુ જે સ્વરૂપ જ્ઞાનની પ્રધાનતાથી નિશ્ચયમાં આવ્યું છે, તેની મહાનતાની મહિમા અંતરંગમાં એટલી હદે વધતાં પરિણામમાં તેની અસાધારણ અસર થાય કે... 'હું આવો મહાન છું...' આમ સ્વ-સ્વરૂપના અપૂર્વ મહિમાપૂર્વક નિજને અનુભવવાનો (ભાવમાં) પ્રયાસ થવો તે પ્રયોગ છે કે જે વિચારની ભૂમિકાથી આગળનો પ્રકાર છે. આ પ્રકારના નિજ સ્વરૂપના મહિમાના સદ્ભાવમાં જગતના સર્વપદાર્થની કિંમત ડી જાય છે. અને અનાદિનું દીનપણું છે તેમાં મૂળમાંથી ફેર પડે છે. તે ઉપરાંત આવા પુરુષાર્થના ઉપાડની સાથે પોતાનું અંતર અવલંબન થવા અર્થે અન્ય સર્વના અવલંબન વિના ધૂન ચાલે છે. અર્થાત્ વિચાર સાથે અધ્ધરથી ધૂન ચાલે છે. જેમાં કોઈ નિમિત્તનું અવલંબન તો નથી જ, પરંતુ રાગની મંદતા કે પૂર્વ પર્યાયનું અવલંબન પણ નથી. ખરેખર તો આવા આગળ વધતા પરિણમનને જોવા (રોકાવા)માં તે જીવ રહેતો નથી. પરંતુ તેનું એક જ લક્ષ્ય ઉપર લક્ષ હોવાને લીધે, અને બીજે ક્યાંય લક્ષ નહિ હોવાને લીધે તે ધૂન અદ્ધરથી ચાલે છે, અને ચાલુ રહેતા તેમાં લક્ષિત વિષયનો રસ આવે છે-જામે છે. માત્ર ઉપલક વાંચન-વિચારણામાં આ

પ્રકારની ધૂન કે રસ હોતાં નથી. આ ધૂનમાં એક સ્વભાવ માત્ર વિષય છે. તે એવા પ્રકારે કે તેનું ધ્યાન બીજે રહેતું નથી, તે પોતાના જ વિષયમાં તીવ્ર જાગૃતિવાળો અને અન્ય સર્વથી ઉદાસીનતાવાળો ભાવ છે, કહેવા (બોલવા) માત્ર નથી. પરંતુ આવી ખરી ધૂન લાગે તો સ્વરૂપ પ્રગટ થયા વિના રહે નહિ તેવી ગેરંટી અનુભવી પુરુષોએ પ્રસિદ્ધ કરી છે. વળી, આવા વિશિષ્ટ પરિણમનમાં જે રસ આવ્યો તેનું સ્વરૂપ બતાવતાં પૂજ્ય ગુરુદેવ કહે છે કે તેને બહાર આવવું ગોઠે નહિ. રસ તો જીવને રુચિના વિષયમાં આવે છે. અને જ્યાં પોતાના પરમાત્મદ્રવ્યની રુચિ-અનન્ય રુચિ થઈ, ત્યાં બહાર આવવું કેમ ગમે ? આવા આત્માર્થી જીવને ઉદયમાં આવી પડેલા પ્રસંગોમાં જે કાર્યો કરવાં પડે છે, તે બોજારૂપ લાગે છે. આવી પડેલી આફત જેવાં લાગે છે. (સામાન્ય માણસની જેમ તે લઝીને કોઈ કાર્યમાં પડતો નથી.) જોકે આત્માની રુચિ થવા છતાં હજુ અહીં વિકલ્પ છે, પરંતુ વિકલ્પ ઉપર વજન નથી – તેથી તેનું જોર નથી. પરંતુ આ...હું... આ...હું... એમ લાગે છે તે પ્રકારે સ્વભાવ ઉપર ઘોલનનું જોર છે. ઘોલનમાં સ્થૂળ વિકલ્પો રહેતા નથી. વિકલ્પો સૂક્ષ્મ થઈ જાય છે અને જોરથી (વેગ) ઘોલનમાં સ્વ-વિષય ઘૂંટાવા લાગે છે. આ રીતે નિર્વિકલ્પ આત્મદ્રવ્યમાં આ હું એમ થઈ જતાં વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતા નથી અર્થાત્ વિકલ્પો પણ છૂટી જાય છે. જુઓ અહીં આ હું એવો વિચાર માત્ર નથી, પરંતુ એમ લાગે છે કે આ હું. લાગવું એટલે અસર થવી. જ્યાં પોતાપણું ન હોય, મમત્વ ન હોય ત્યાં કાંઈ લાગવું કે અસર થતી નથી. તે સૌ કોઈને અનુભવગોચર છે. અહીં નિજમાં નિજબુદ્ધિ થતાં દ્રવ્યસ્વભાવ પોતારૂપે પ્રથમ લાગે છે. અહીં માત્ર સામાન્ય લાગવું નથી, પરંતુ તેનું જોર વધતા – તદ્રૂપ સ્વીકાર પરિણમન થઈ જાય છે. તેમાં વિકલ્પ છૂટીને અંદરમાં તરી જાય છે તેમ કહેવાય છે. આ રીતે નિર્વિકલ્પ સમ્ય દર્શનની દશા ઉત્પન્ન થયાં પહેલાં તેના કારણરૂપ (વ્યવહારથી) સ્વ-સન્મુખ મતિશ્રુતજ્ઞાનની દશા, અનન્યરુચિ અને પુરુષાર્થનું જોરવાળું પરિણમન થતાં સમસ્ત ગુણોના પરિણમનને સ્વ-દ્રવ્યાકારભાવે પરિણમાવી સર્વગુણાંશ તે સમ્યક્ત્વને ઉત્પન્ન

કરે છે કે જે પરિણામ અનંતભવનું છેદક છે. સમ્ય દર્શન થયા પહેલાં પૂર્વ-પર્યાયનો આવો ક્રમ છે. અંતરંગ પરિણામોની આવી સ્થિતિ થયા વિના કોઈને કદી સમ્ય દર્શનની ઉત્પત્તિ બીજા પ્રકારે થતી નથી. તેમ સમજવા યોગ્ય છે.

૧૦. અહીં સ્વરૂપના નિર્ણયને 'યથાર્થ નિર્ણય' કહેવાનું એક સબળ કારણ તે પણ છે કે ઉ ત 'યથાર્થ નિર્ણય' થતાં દિશા બદલીને પરિણામ સ્વ-સન્મુખ પ્રવર્તવા શરૂ થાય છે. તેમજ પુરુષાર્થ સહિત ભેદજ્ઞાન કરતાં-કરતાં પુરુષાર્થ વધીને અભેદ અનુભવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યારે વિકલ્પના કાળે જે પરોક્ષપણે ભાસ્યમાન થયેલ તે સ્વરૂપનો જ અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો તેમ જણાય છે. આ લક્ષણ પણ નિર્ણયની યથાર્થતાને સિદ્ધ કરે છે.

આ પ્રકરણમાં કેટલાક તર્ક થવા સંભવિત છે. ને તે વિચારવા યોગ્ય પણ છે. તર્ક (પ્રશ્ન) :- અભેદ જ્ઞાયકસ્વરૂપના અનુભવકાળે લક્ષણભેદ અથવા કોઈ ગુણ-ધર્મ કે પર્યાયનો ભેદરૂપ અનુભવ થતો નથી. તો પછી નિર્ણયના કાળે લક્ષણનો ભેદ શા માટે અપનાવવો ? લક્ષણનો ભેદ કરતાં તો ભેદનું ગ્રહણ થાય છે ? ભેદનું ગ્રહણ અભેદનો અનુભવ કરાવવા માટે સુસંગત કારણ છે ? આવો તર્ક (પ્રશ્ન) થવા સંભવિત છે. તેનું સમાધાન એ છે કે લક્ષણના આધાર વગર લક્ષ્ય આત્માનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી. અર્થાત્ નિર્ણયના કાળે આવો ભેદ પજવો અનિવાર્ય છે. તેવી જ વસ્તુ-સ્થિતિ છે. કારણ કે ઓળખવાની પ્રક્રિયા સર્વત્ર આ રીતે જ થાય છે. જેમ હીરાને પરખવા માટે હીરાના ખાસ ચિહ્નોના જ્ઞાન દ્વારા જ હીરાને ઓળખાવીને તેનું મૂલ્ય કરી શકાય છે. પછી તે હીરાને અલંકારમાં પહેરવાના આનંદને ભોગવવા કાળે તેનાં કોઈ લક્ષણનો કે વિશિષ્ટતાનો ભેદ પજતો નથી. આ રીતે ઓળખ્યા વિના તેનો ખરો આનંદ પામવા (ભોગવવા) સુધી પહોંચી શકાતું નથી. પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપનો, વિકલ્પોની ભૂમિકામાં વિકલ્પદશા સહિતના જ્ઞાન દ્વારા (ભેદપૂર્વક) અભેદ સ્વરૂપનો નિર્ણય કર્યો હતો, તેમાં વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવે થઈને એવા પ્રકારે પ્રવર્તે છે કે જ્યાં ધ્યાતાધ્યેયપણાનો

ભેદ પણ રહે નહિ એવી દશાનું નામ નિર્વિકલ્પ અનુભવ છે. મોટા નયચક્ર ગ્રંથમાં એમ જ કહ્યું છે :-

तच्चाणे सण काले समयं बुज्झेहि जुन्तिमग्गेण।
णो आराईण समये पच्चखोअणुहवो जहमा।।२६६।।

અર્થ :- તત્ત્વના અન્વેષણ કાળે (ઓળખાણ કરવાના કાળે) શુદ્ધાત્માને યુ તમાર્ગ દ્વારા સમજવામાં આવે છે. પછી આરાધન કાળે (ત્યાં યુ ત અર્થાત્ ભેદ - પ્રભેદની અવશ્યકતા નહિ હોવાથી) તો આત્મા અનુભવમાં પ્રત્યક્ષ છે. (ત્યાં નયપ્રમાણના ભેદ નથી.)

આ રીતે ઓળખવાની રીત અને આરાધનની વિધિમાં ફેર હોવા છતાં પણ આરાધના કાળે ભેદનું અવલંબન નથી. જોકે પ્રથમથી જ ભેદો દ્વારા સમજણના કાળે જ અભેદ સ્વરૂપ લક્ષમાં લેવાનો પ્રયાસ હોવાથી શરૂઆતથી જ ભેદ ઉપર વજન હોતું નથી. અર્થાત્ (સવિકલ્પ) ભેદવાળી દશામાં ભેદ પડવો અનિવાર્ય હોવા છતાં તેની ગણના યથાર્થ કાર્ય-પદ્ધતિમાં થતી હોવાથી ત્યાં પ્રથમથી જ ભેદને ખરેખર અપનાવ્યો નથી. પરંતુ તેવો જ વિકલ્પનો સ્વકાળ છે. તેનું માત્ર જ્ઞાન (જાણવાના વિષય તરીકે) રહે છે. આમ ભેદનું અપનાવવું કે ભેદનું ગ્રહણ (મુખ્યતા) થતું નથી. તે અભેદ અનુભવ થવા માટે સુસંગત જ છે.

વળી, એક એવો તર્ક થવો પણ સંભવિત છે કે, સત્શાસ્ત્રોમાં આત્મજ્ઞાન (જ્ઞાન ઉપરાંત) બીજા ત્રિકાળી ગુણોનું પણ નિરૂપણ કર્યું છે. તો પછી, માત્ર જ્ઞાન દ્વારા જ ઓળખાણ થઈ શકે છે ને એવી જ જો વસ્તુસ્થિતિ હોય, તો બીજા ગુણોનું પ્રતિપાદન અનઆવશ્યક ઠરે છે ? અથવા બીજા ગુણોનું પ્રતિપાદન નિષ્પ્રયોજન થશે ?

સમાધાન :- આત્મા એક (જ્ઞાન)ગુણ સ્વરૂપ નથી. પરંતુ આત્મામાં જ્ઞાન સિવાય પણ અનંત ગુણો છે. તેમાંથી જે ગુણો વચન-ગોચર છે, તે-તે ગુણોનું પ્રતિપાદન થયેલું છે. અને તે રીતે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું વ્યવસ્થિત સ્થાપન કરવા યોગ્ય છે.

સાધક જીવને 'જ્ઞાનમાત્ર' ભાવરૂપ પરિણમનમાં એકસાથે અનંત

શ તઓ છળે છે, તે સ્વપરપ્રકાશક જ્ઞાનમાં જણાય છે. તેમાંથી જે વચન-ગોચર છે તેને શાસ્ત્રમાં સ્થાપેલ છે. તોપણ તે ગુણ-ભેદો જાણવાનો વિષય છે (અવલંબનનો વિષય નથી.) અવલંબનનો વિષય તો અનંત શ તઓમાં વ્યાપક એવું 'એક દ્રવ્ય' છે. વળી જ્ઞાતા-જ્ઞેયના સંબંધને લીધે, જ્ઞાનતત્ત્વને પરરૂપ માનીને જીવ અનાદિથી અજ્ઞાની થઈ રહ્યો છે. ત્યાં આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહીને, સ્વરૂપનું તત્પણું અને પરરૂપથી અતત્પણું પ્રગટ કરવું છે. અને આ રીતે જ્ઞાનમાત્રભાવનું સ્વયં અનેકાંતપણું પ્રસિદ્ધ થતાં પ્રયોજનની પણ સિદ્ધિ થાય છે. અર્થાત્ અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે, તેથી અનેકાંતનો ઉપદેશ છે તે યોગ્ય જ છે. અર્થાત્ ન્યાયસંગત છે.

પરંતુ આત્માની ઓળખાણની પ્રક્રિયામાં ખાસ પ્રકાર છે. અને તેમાં માત્ર જ્ઞાન દ્વારા જ ઓળખાણ થઈ શકે છે, બીજા ગુણોથી નહિ. કારણ કે મિથ્યાત્વના સદ્ભાવમાં બીજા ગુણોનું વિપરીત પરિણમન હોવાથી તે, વિપરીતતા દ્વારા અવિપરીત સ્વભાવનું ગ્રહણ થઈ શકતું નથી. માત્ર જ્ઞાનના ઉપયોગરૂપ દ્વારમાં સ્વભાવ પ્રકાશમાન છે, વ્ય તપણે વ્યાપક છે તેમ અનુભવગોચર થાય છે. તે ઉપરથી દ્રવ્યમાં આવો જ સ્વભાવ વ્યાપક છે તેમ ઓળખાય છે. તેથી જ્ઞાન-લક્ષણથી જ આત્મા ઓળખાય છે. આ વિષયમાં પણ પૂજ્ય ગુરુદેવનું વચનામૃત નં.-૭૦૮ (પરમાગમસાર) ઉલ્લેખનીય છે :-

'આત્માનું વેદન કેમ થાય ? તો તે કાંઈ નિમિત્ત અને રાગમાં પ્રેમ કર્યે થાય નહિ. પણ ચેતનની ચેતના છે તે જ્ઞાનદર્શન વડે ખ્યાલમાં આવે, તે પરથી તો નહિ પણ જ્ઞાન સિવાય બીજા ગુણોથી પણ ખ્યાલમાં આવતી નથી. એવા જ્ઞાન-લક્ષણ વડે ચેતના જાણવામાં, ચેતના વડે ચેતનસત્તાનો નિર્ણય થયો. જ્યારે જ્ઞાનમાં ચેતના ખ્યાલમાં આવી ત્યારે ચેતનસત્તા છે એમ નિર્ણય થયો. જાણવા-દેખવાવાળી વસ્તુ છે તે વડે સુખનો અંશ પ્રગટ થયો ત્યારે ચેતનસત્તાનો નિર્ણય થયો.'

વળી સર્વ ગુણોમાં જ્ઞાન મુખ્ય ગુણ છે અને સ્વ-પરપ્રકાશક છે. તેવું તેનું વિશેષપણું છે. જ્ઞાનની અગ્રતામાં (ર્ધ્વતા) જ સર્વ જાણવાનું થાય

છે. ત્યાં પણ જ્ઞાનની હયાતી વિશિષ્ટપણું ધરાવે છે. પરંતુ જ્ઞેયલુબ્ધતાને વશ જ્ઞેયાકાર જ્ઞાન મુખ્ય થાય છે. ત્યાં જ્ઞાનની વેદનરૂપ પ્રસિદ્ધિ વડે સામાન્ય જ્ઞાનનો આવિર્ભાવ કરીને જ્ઞેયાકાર જ્ઞાનને ગૌણ કરવારૂપ વિધિ વડે જ્ઞાન પ્રગટ અનુભવમાં આવે છે. તે પ્રકારે અંતરંગમાં સ્વભાવના આધારે પ્રવર્તવું થાય તો તે જ્ઞાનની અનુભૂતિ તે જ આત્માની અનુભૂતિ છે, કેમ કે સ્વપણે વેદાતું જ્ઞાન તે આત્મા જ છે.

વળી, અહીં એવો તર્ક પણ સંભવિત છે કે આત્માને પરમાગમ (નિયમસાર)માં પારિણામિકભાવ લક્ષણ કહ્યો છે અને તે નિશ્ચયનો વિષય છે, જ્યારે 'ઉપયોગ લક્ષણ તો વ્યવહારનયનો વિષય છે – તો ઉ ત બે લક્ષણમાંથી ક્યું લક્ષણ-લક્ષણ તરીકે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ? અથવા શા માટે નિશ્ચયનયના વિષયભૂત લક્ષણને સાધન ન બનાવવું ? પક્ષ તો વ્યવહારનય કરતાં નિશ્ચયનયનો પક્ષ કર્તવ્ય છે ? તેથી ઉપયોગ લક્ષણની મુખ્યતા કરવા યોગ્ય નથી ?

સમાધાન :- આત્માને ઓળખવા માટે તો પ્રસિદ્ધ ઉપયોગ લક્ષણ જ સાધન છે. ઉપયોગ લક્ષણ દ્વારા જેની ઓળખાણ કરવાની છે, તે પારિણામિકભાવ સ્વરૂપ તો લક્ષ્ય આત્મા છે. જોકે ઉપયોગ લક્ષણ પર્યાયમાં છે તોપણ 'જાણનાર તે હું' એવી ઓળખાણમાં અનાદિનું પર્યાયમાત્રનું અવધારણ હતું તેનો નિષેધ છે અને સ્વભાવ પોતારૂપે ભાસે છે. માત્ર પરલક્ષી વિચારવાળા જ્ઞાનમાં અનુમાન-કલ્પનાથી નિર્ણય કરવામાં આવે છે, તેવો આ પ્રકાર નથી. પરંતુ યથાર્થ નિર્ણયમાં વાસ્તવિકતા છે. કલ્પના અને વાસ્તવિકતામાં મોટું અંતર છે. એકમાં વિપર્યાસનો ઉદ્ભવ છે, બીજામાં યથાર્થતાનો.

નિયમસાર આદિ ભાવનાપ્રધાન શાસ્ત્રમાં આત્માને પારિણામિક ભાવ-લક્ષણ કહ્યો છે. ત્યાં પારિણામિકભાવની ભાવનાનો વિષય ચાલે છે. આત્માની ઓળખાણ કરવાનું ત્યાં પ્રકરણ નથી. તે લક્ષમાં લેવા યોગ્ય છે. વિવક્ષિત વિષય અનુસાર (પ્રકરણ અનુસાર) શાસ્ત્રના કથનનું અર્થઘટન કરવું યોગ્ય છે.

વળી, પારિણામિક ભાવ લક્ષણ નિશ્ચયનયના વિષયભૂત હોવાને લીધે તેની મુખ્યતા (લક્ષણરૂપના સાધન બનાવવા માટે) કરવી તેમ પણ અહીં લાગુ કરી શકાય નહિ. કારણ કે નિશ્ચયનયનો પક્ષ તો ઓળખાણ થતાં બંધાય છે. તે પહેલાં કૃત્રિમતાથી પક્ષ કરવાના હેતુથી લક્ષ્યને જ (ઓળખ્યા વિના) લક્ષણરૂપ કલ્પના કરવાથી ઓળખાણ કેવી રીતે થાય ? (અર્થાત્ ન જ થાય.) વળી ઉપયોગ લક્ષણથી લક્ષ્યને ઓળખનારને અનાદિનો વ્યવહારનયનો પક્ષ છૂટીને યથાર્થ નિશ્ચયનો પક્ષ બંધાય છે. તેથી ત્યાં વ્યવહારનયનો પક્ષ રહી જશે, તેવો ભય રાખવો અસ્થાને છે.

વળી, પરાશ્રયબુદ્ધિ છૂટી અંતર્મુખ થવામાં જ્ઞાન જ કારણ છે. કઈ રીતે ? કે જીવનું જે પરાશ્રિત બહિર્મુખભાવે પરિણમન થઈ રહ્યું છે, તેમાં જ્ઞાનનું માધ્યમ છે. જ્ઞાન દ્વારા અન્ય પદાર્થ જ્ઞેય થાય છે, ત્યારે જ્ઞાન પોતાને ભૂલીને પરજ્ઞેયમાં તન્મયતાપૂર્વક આશ્રય કરે છે. અર્થાત્ એકાંતે અહંપણું ધારણ કરે છે. પરમાં સાવધાન થઈ પ્રવર્તે છે, તે જ જ્ઞાન પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખીને સ્વમાં સાવધાન થાય, પલ્ટો મારીને સ્વ-સન્મુખ થાય છે તેથી જ્ઞાન દ્વારા જ અંતર્મુખ થઈ શકાય છે. ન્યાયથી પણ તેમ જ સિદ્ધ થાય છે કે જે ગુણ દ્વારા પરાન્મુખ થવાતું હોય તે જ ગુણ દ્વારા સ્વસન્મુખ થવાય – બીજા ગુણથી નહિ. આ વિષયમાં પૂજ્ય ગુરુદેવના વચનોનો આધાર ઉદ્ધરણ કરવા યોગ્ય છે. (પરમાગમસાર આંક-૬૩૭)

પ્રશ્ન :- આત્મા અનંત સ્વભાવવાન હોવા છતાં તેને જ્ઞાનમાત્રપણે કેમ કહેવાય છે ? જ્ઞાનમાત્ર કહેવાથી બીજા અન્ય ધર્મોનો નિષેધ સમજાય છે.

ઉત્તર :- લક્ષણની પ્રસિદ્ધિ વડે લક્ષ્ય-આત્માનો નિર્ણય કરવા માટે આત્માને જ્ઞાનમાત્ર કહેલ છે. આત્મામાં અનંત ગુણ છે. તેમાં જ્ઞાન મુખ્ય છે, તે વિશેષ ગુણ છે. ત્રણે કાલ આત્માનું લક્ષણ જ્ઞાન છે. તે અન્ય દ્રવ્યોમાં નથી. જાણવાનું કાર્ય પર્યાયથી છે. જ્ઞાનની પ્રસિદ્ધિ વડે, જાણનાર તે જ આત્મા એમ લક્ષ્યરૂપ આત્મા નિઃશંકપણે પ્રસિદ્ધ થાય છે, વ્યવહાર, રાગ, દયા, દાન ભ િત વડે આત્માની પ્રસિદ્ધિ થાય નહીં. કારણ કે રાગાદિ

ત્રિકાળી સ્વરૂપમાં રહેતા નથી. એક સમયમાત્ર રહીને તે ટળી જાય છે. તેથી તે સ્વલક્ષણ થઈ શકે નહિ. અનંત ધર્મમાં મુખ્ય જ્ઞાન છે. પરાશ્રયબુદ્ધિ છૂટી અંતર્મુખ થવામાં જ્ઞાન જ કારણ છે. (૬૩૭)

વળી, જ્ઞાનમાં પરના વેદનનો અધ્યાસ પરાશ્રયબુદ્ધિથી થાય છે. અને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનમાત્રનું વેદન થવું તે જ અંતર્મુખપણું છે. તે કાળે નિજ જ્ઞાન વેદનમાં રાગ અને પરના વેદનનો અભાવ છે. તેમ વેદનગોચર-અનુભવગોચર થતાં રાગ અને પરથી ભિન્નપણું થયું તેમ કહેવાય છે. આ રીતે જ્ઞાન જ અંતર્મુખ થવામાં કારણ છે. અને તેથી જ જ્ઞાન થતાં શ્રદ્ધાન થાય છે. અને ત્યારે જ ઉપયોગ સ્વરૂપમાં ઠરવા-સ્થિર થવા સમર્થ થાય છે. તેવું વિધાન પરમાગમમાં કરવામાં આવ્યું છે. (સમયસાર ગા. ૧૭-૧૮)

વળી, જેમ રાજા દીનપણું કરે તે ઉચિત નથી, તેમ જ્ઞાનને પરાશ્રિતપણું ઉચિત પણ નથી જ. (પરનું જાણવું થાય તે પરાશ્રિતપણું નથી, તે તો જ્ઞાનના સ્વચ્છત્વને લીધે છે.) અનંતગુણ સંપત્તિથી સમૃદ્ધ, અચિંત્ય સામર્થ્યનો ધરનાર આત્મા પોતાની જીવત્વશ િ તથી શાશ્વત હોવા છતાં પર સંયોગ (અન્ન-પાણી, પૈસા વગેરે)થી જીવવા, નભવા ટકવા ચાહે છે. તે પોતાના સ્વરૂપના (અજ્ઞાનથી) ઉત્પન્ન થયેલો વિપર્યાસ છે.

વળી, જ્ઞાનને સ્વચ્છત્વ, ર્ધ્વતા, વેદકતા આદિ ધર્મો છે. તેથી સ્વચ્છતાને લીધે જ્ઞાનમાં અન્ય જ્ઞેયોનું પ્રતિબિંબ ઠે છે. જેને પર-પ્રકાશપણું કહેવાય છે. પરંતુ પરને પ્રકાશવાથી (જાણવાથી) રાગાદિ દોષની ઉત્પત્તિ થતી નથી. રાગાદિ અનેક પ્રકારના દોષની ઉત્પત્તિ તો પરજ્ઞેય જાણવાના કાળે, પોતાના જ્ઞાનવેદનને ચૂકીને, પરાશ્રિતબુદ્ધિથી પરમાં તન્મય થવાથી થાય છે. તેમજ પરસન્મુખ થવાથી થાય છે. તેથી ચાલતા પરિણમનમાં, પોતાના જ્ઞાન-વેદનને ર્ધ્વ-મુખ્ય કરવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે. સમયસાર ગા.- ૧૫માં ઉ ત પ્રકારને વર્ણન કરતાં જ્ઞેયાકારજ્ઞાનને તિરોભૂત કરી, સામાન્યજ્ઞાનનો આવિર્ભાવ કરતાં જ્ઞાન પ્રગટપણે અનુભવમાં આવે છે તેમ કહ્યું છે અને તેવા ભાવશ્રુતજ્ઞાનને સમસ્ત જૈન-શાસનની અનુભૂતિ કહીને તેનો મહિમા

કર્યો છે. આવું પરિણમન પ્રયોગથી થાય છે. જોકે અહીં જ્ઞાન સામાન્યના આવિર્ભાવ અને વિશેષ જ્ઞાનના તિરોભાવનો-પ્રયોગ કઈ રીતે કરવો ? તે પ્રશ્ન થવા યોગ્ય છે. તેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે :-

આવિર્ભાવ થવો એટલે તે ભાવની મુખ્યતા થઈ તે ભાવમાં ભાવાન્વિત થવું – તે આવિર્ભાવ છે. અને ત્યારે બીજું સમસ્ત અત્યંત ગૌણ થઈ જવું અર્થાત્ ઢંકાઈ જવું – તેને તિરોભાવ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે કોઈ પણ જીવને પોતાના સુખનો વિષય-રુચિનો વિષય પરિણતિમાં મુખ્ય રહે છે, પરંતુ તે વિષયનો ઉદય પ્રત્યક્ષ વર્તવા લાગે, ત્યારે અત્યંત રસપૂર્વક તે ઉદયમાં ભાવ-વિભોર થાય છે. છતાં પણ ભિન્ન પદાર્થપણાને લીધે, ત્યાં તૃપ્તિ થતી નથી, પરંતુ રુચિપૂર્વક સ્વભાવનો આવિર્ભાવ થતાં અભેદભાવે નિજાનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સ્વરૂપ તો સહજ-પ્રત્યક્ષ છે. અને પોતાની મહાનતા પણ અદ્વિતીય છે. એવા અચિંત્ય અને મહા આશ્ચર્યકારી સ્વરૂપનો સહજ પ્રત્યક્ષતાને લીધે ભાવમાં વેદનથી આવિર્ભાવ થાય, અને તે પરિણમન અત્યંત ઉગ્રતા પકડે ત્યારે એકાકાર શુદ્ધોપયોગરૂપ દશા થાય છે જેમાં પ્રગટ સ્વસંવેદન આવે છે. તેને જ સમ્ય જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન અથવા સમયસાર કહેવામાં આવે છે અને તેમાં અનંત ભવનો છેદ કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

આ વિષયમાં, તાત્પર્યરૂપે વિચારવા યોગ્ય ખાસ વિષય એ છે કે સમ્યગ્દર્શન પહેલાં સવિકલ્પ દશામાં જે યથાર્થ નિર્ણય થાય છે, તેમાં એવું શું છે કે જેને લીધે, તે પરિણમન આગળ વધતું વધતું મોક્ષમાર્ગમાં પરિણામ પામે છે ?

ઉત્તર :- સ્વરૂપની ખરી ભાવનાવાળા જીવને યથાર્થ નિર્ણયથી સ્વરૂપનું લક્ષ બંધાતાં, તે જીવનું પરિણમન સમ્યક્ સન્મુખ થાય છે. ત્યાં પરિણમનમાં એકલો વિકલ્પ નથી પરંતુ વિકલ્પની સાથે એક એવો ભાવ છે કે જે આગળ વધીને પુરુષાર્થનું અપૂર્વ પરાક્રમ કરીને નિર્વિકલ્પ અતીન્દ્રિય અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે. આ ભાવમાં જ્ઞાન-બળ, સ્વરૂપ પ્રત્યેની અનન્ય રુચિ અને પુરુષાર્થનો અસાધારણ ઉપાડ-સ્વરૂપના મહિમાને લીધે વર્તે છે કે જેમાં મિથ્યાત્વનો

રસ ગળી જાય છે અને પરોક્ષપણું છૂટીને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ જાય છે. આ વિષયમાં પૂજ્ય બહેનશ્રીનાં વચનામૃત આંક-૪૦૪માં આ પ્રકારે નિરૂપણ આવ્યું છે :-

'પરથી ભિન્ન જ્ઞાયકસ્વભાવનો નિર્ણય કરી, વારંવાર ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં મતિ-શ્રુતના વિકલ્પો તૂટી જાય છે. ઉપયોગ ડાણમાં ચાલ્યો જાય છે અને ભોંયરામાં ભગવાનનાં દર્શન પ્રાપ્ત થાય, તેમ ડાણમાં આત્મભગવાન દર્શન દે છે. આમ સ્વાનુભવની કળા હાથમાં આવતાં, કઈ રીતે પૂર્ણતા પમાય તે બધી કળા હાથમાં આવી જાય છે. કેવળજ્ઞાન સાથે કેલિ શરૂ થાય છે.'

ઉપરો ત વિધિપૂર્વક મોક્ષમાર્ગમાં પદાર્પણ થઈ શકવા યોગ્ય છે. અને બીજી કોઈ રીતે અન્યથા પ્રકારે આત્મ-દર્શન થતું નથી તેમ જાણવું જોઈએ, અને નિજહિતમાં પ્રવર્તવું જોઈએ, તેમજ બીજી સર્વ કલ્પનાની નિવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

આ પ્રકારે જેણે મહાપુરુષાર્થથી પરમ સત્સ્વરૂપનો અભેદ અનુભવ કર્યો છે, એવા મૂર્તિમંત આત્મજ્ઞાનસ્વરૂપ સત્પુરુષના અલૌકિક ગુણો અર્થાત્ તેમની ધીરજ, પ્રયોજનભૂત વિષયમાં જ્ઞાનની સૂક્ષ્મતા-ગવેષણા કોઈ પણ પ્રસંગમાં મધ્યસ્થતા, સમસ્ત જગતથી નિર્લેપતા અને અંતરંગ નિઃસ્પૃહતા, મહા વિવેકપૂર્ણ પ્રૌઢતા, ગુણ-ગંભીરતા, ભેદજ્ઞાનની સહજતા, પરમ જાગૃતિ, સમાધિ-ધ્યાન, નિઃશંકતા, નિર્ભયતા, આદિ પરમ આદર્શપૂર્વક અવગાહન કરવા યોગ્ય છે. પરમાગમોમાં જ્યાં જ્યાં તેનું નિરૂપણ છે, ત્યાંથી જિજ્ઞાસુ જીવે તે અવશ્ય અવલોકન કરવા યોગ્ય છે. અહો ! સત્પુરુષની પ્રશમરસમય મુખમુદ્રા કે જે વચનની પ્રવૃત્તિ વિના પણ બોધનું કારણ છે.

પૂજ્ય બહેનશ્રીનાં વચનામૃત આંક-૧૦૧માં સમ્ય દૃષ્ટિની નિઃશંકતા કેવી હોય છે, તેની વાનગી પીરસી છે.

'સમ્ય દૃષ્ટિને એવો નિઃશંક ગુણ હોય છે કે ચૌદ બ્રહ્માંડ ફરી જાય તોય અનુભવમાં શંકા થતી નથી.'

અંતમાં, શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીનું એક વચનામૃત ટાંકી અંત્યમંગળ કરવામાં

આવે છે.

"અહો ! સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસમય સન્માર્ગ.

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંત રસપ્રધાન માર્ગના મૂળ સર્વજ્ઞદેવ.

અહો ! તે સર્વોત્કૃષ્ટ શાંતરસ સુપ્રતીત કરાવ્યો એવા પરમકૃપાળુ સદ્‌ગુરુદેવ-આ વિશ્વમાં સર્વકાળ તમે જયવંત વર્તો. જયવંત વર્તો !!"

श्री वीतराग सत्‌साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
उपलब्ध प्रकाशन (हिन्दी)

	ग्रंथ का नाम एवं विवरण	मूल्य
०१	जिणसासणं सव्वं (ज्ञानीपुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०८-००
०२	द्रव्यदृष्टिप्रकाश (तीनों भाग - पूज्य श्री निहालचंद्रजी सोगानीजीके पत्र एवं तत्त्वचर्चा)	३०-००
०३	दूसरा कुछ न खोज (प्रत्यक्ष सत्पुरुष विषयक वचनामृतोंका संकलन)	०६-००
०४	दंसणमूलो धम्मो (सम्यक्त्व महिमा विषयक आगमोंके आधार)	०६-००
०५	निर्भ्रांत दर्शनकी पगडंडी (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	१०-००
०६	परमागमसार (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके १००८ वचनामृत)	
०७	प्रयोजन सिद्धि (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	०४-००
०८	मूलमें भूल (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामीके विविध प्रवचन)	०८-००
०९	विधि विज्ञान (विधि विषयक वचनामृतोंका संकलन)	१०-००
१०	सम्यक्‌ज्ञानदीपिका (ले. श्री धर्मदासजी क्षुल्लक)	१५-००
११	तत्त्वानुशीलन (भाग १-२-३) (ले. पूज्य भाईश्री शशीभाई)	२०-००
१२	अनुभव प्रकाश (ले. दीपचंदजी कासलीवाल)	
१३	ज्ञानामृत (श्रीमद् राजचंद्र ग्रंथमें से चयन किये गये वचनामृत)	
१४	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-२५४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	
१५	सम्यग्दर्शनके सर्वोत्कृष्ट निवासभूत छः पदोंका अमृत पत्र (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-४९३ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	१८-००
१६	आत्मयोग (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-५६९, ४९१, ६०९ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
१७	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१९५, १२८, २६४ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२०-००
१८	अनुभव संजीवनी (पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा लिखे गये वचनामृतोंका संकलन)	१५०-००
१९	धन्य आराधना (श्रीमद् राजचंद्रजीकी अंतरंग अध्यात्म दशा पर पूज्य भाईश्री शशीभाई द्वारा विवेचन)	
२०	सिद्धपदका सर्वश्रेष्ठ उपाय	२५.००
२१	कुटुम्ब प्रतिबंध	२५.००

२२	दिशा बोध (श्रीमद् राजचंद्र पत्रांक-१६६, ४४९, ५७२ पर पूज्य भाईश्री शशीभाईके प्रवचन)	२५-००
२३	प्रवचन नवनीत भाग-१ (पूज्य गुरुदेवश्री कानजीस्वामी के प्रवचन)	७५-००
२४	गुरु गुण संभारणा (पूज्य बहिनश्री चंपाबहन द्वारा गुरु भक्ति)	१५-००
२५	आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन (पूज्य गुरुदेवश्री द्वारा)	५०-००
२६	कहान रत्न सरिता (परमागमसार के विभिन्न वचनामृतों पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	३०.००
२७	सुविधि दर्शन (सुविधि लेख पर पूज्य भाईश्री शशीभाई के प्रवचन)	४०.००
२८.	वचनामृत रहस्य (पूज्य गुरुदेवश्री के नायरोबी में हुए प्रवचन)	२०.००

વીતરાગ સત્સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

ઉપલબ્ધ પ્રકાશન (ગુજરાતી)

	ગ્રંથનું નામ તેમજ વિવરણ	મૂલ્ય
૦૧	ગુરુગુણ સંભારણા (પૂજ્ય બહેનશ્રીના શ્રીમુખેથી સ્ફુરિત ગુરુભ ત)	૦૫-૦૦
૦૨	જિણસાસણં સવ્વં (જ્ઞાનીપુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૮-૦૦
૦૩	દ્વાદશ અનુપ્રેક્ષા (શ્રીમદ્ ભગવત્ કુંદકુંદાચાર્યદેવ વિરચિત)	૦૨-૦૦
૦૪	દ્રવ્યદૃષ્ટિપ્રકાશ ભાગ-૩ (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીની તત્ત્વચર્ચા)	૦૪-૦૦
૦૫	દસલક્ષણ ધર્મ (ઉત્તમ ક્ષમાદિ દસ ધર્મો પર પૂ. ગુરુદેવશ્રીનાં પ્રવચનો)	૦૬-૦૦
૦૬	ધન્ય આરાધના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીની અંતરંગ અધ્યાત્મ દશા ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા વિવેચન)	૧૦-૦૦
૦૭	નિર્ભ્રાંત દર્શનની કેડીએ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૧૦-૦૦
૦૮	પરમાત્મપ્રકાશ (શ્રીમદ્ યોગીન્દ્રદેવ વિરચિત)	૧૫-૦૦
૦૯	પરમાગમસાર (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના ૧૦૦૮ વચનામૃત)	૧૧-૨૫
૧૦	પ્રવચન નવનીત ભાગ-૧ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	અનુપલબ્ધ
૧૧	પ્રવચન નવનીત ભાગ-૨ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ખાસ પ્રવચનો)	૨૫-૦૦
૧૨	પ્રવચન નવનીત ભાગ-૩ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ નય ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૩૫-૦૦
૧૩	પ્રવચન નવનીત ભાગ-૪ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના ૪૭ શ તઓ ઉપર ખાસ પ્રવચનો)	૭૫-૦૦
૧૪	પ્રવચન પ્રસાદ ભાગ-૧-૨ (પંચાસ્તિકાયસંગ્રહ પર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનો)	૬૫-૦૦

૧૫	પ્રયોજન સિદ્ધિ (લે. પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ)	૦૩-૦૦
૧૬	વિધિ વિજ્ઞાન (વિધિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૧૭	ભગવાન આત્મા (દ્રવ્યદૃષ્ટિ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૭-૦૦
૧૮	પથ પ્રકાશ (માર્ગદર્શન વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૧૯	સમ્યક્જ્ઞાનદીપિકા (લે. શ્રી ધર્મદાસજી ક્ષુલ્લક)	૧૫-૦૦
૨૦	આધ્યાત્મિક પત્ર (પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીના પત્રો)	૦૨-૦૦
૨૧	અધ્યાત્મ સંદેશ (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના વિવિધ પ્રવચનો)	પ્રેસમાં
૨૨	જ્ઞાનામૃત (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી ચૂંટેલા વચનામૃતો)	૦૬-૦૦
૨૩	બીજું કાંઈ શોધ મા (પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષ વિષયક વચનામૃતોનું સંકલન)	૦૬-૦૦
૨૪	મુમુક્ષુતા આરોહણ ક્રમ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૨૫૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૧૫-૦૦
૨૫	સમ્યગ્દર્શનના નિવાસના સર્વોત્કૃષ્ટ નિવાસભુત છ પદનો અમૃત પત્ર (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૪૯૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૬	આત્મયોગ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૫૬૯, ૪૯૧, ૬૦૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૭	પરિભ્રમણના પ્રત્યાખ્યાન (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૯૫, ૧૨૮ તથા ૨૬૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૦-૦૦
૨૮	અનુભવ સંજીવની (પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈ દ્વારા લિખિત વચનામૃતોનું સંકલન)	૧૫૦-૦૦
૨૯	સિદ્ધપદનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપાય (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૪૭, ૧૯૪, ૨૦૦ ૫૧૧, ૫૬૦ તથા ૮૧૯ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૦	કુટુંબ પ્રતિબંધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૦૩, ૩૩૨, ૫૧૦, ૫૨૮, ૫૩૭ તથા ૩૭૪ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૧	વચનામૃત રહસ્ય (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં `બહેનશ્રીના વચનામૃત' પર થયેલાં પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૧) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૪૦.૦૦
૩૩	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૨) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૮૫.૦૦
૩૪	દિશા બોધ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક-૧૬૬, ૪૪૯, ૫૭૨, પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૫	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૧) ('પરમાગમસાર' માંથી ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૬	સમયસાર દોહન (પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના નાઈરોબીમાં `સમયસાર' પરમાગમ ઉપર થયેલાં પ્રવચનો)	૩૫.૦૦

૩૭	સુવિધિદર્શન (પૂજ્ય ભાઈશ્રી દ્વારા લિખિત 'સુવિધિ' લેખ ઉપર તેમનાં પ્રવચન)	૨૫.૦૦
૩૮	સ્વરૂપભાવના (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પત્રાંક–૯૧૩, ૭૧૦ અને ૮૩૩ પર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૨૫.૦૦
૩૯	સમકિતનું બીજ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ગ્રંથમાંથી સત્પુરુષની ઓળખાણ વિષયક પત્રો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦.૦૦
૪૦	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૩) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૧	કહાન રત્ન સરિતા (ભાગ-૨) ('પરમાગમસાર' માંથી ક્રમબદ્ધ પર્યાય વિષયક ચૂંટેલા કેટલાક વચનામૃતો ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના પ્રવચનો)	૩૦.૦૦
૪૨	પ્રવચન સુધા (ભાગ-૪) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૩	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૧) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૪	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૧) 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૫	કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા પ્રવચન (ભાગ-૨) 'કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનીજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૬	બૃહદ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૧) 'દ્રવ્યસંગ્રહ' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો.	૨૦.૦૦
૪૭	બૃહદ દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રવચન (ભાગ-૨) 'દ્રવ્યસંગ્રહ' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામીના સળંગ પ્રવચનો.	૨૦.૦૦
૪૮	પ્રવચન સુધા (ભાગ–૫) 'પ્રવચનસાર' શાસ્ત્રના સળંગ પ્રવચનો	૩૦.૦૦
૪૯	અધ્યાત્મ સુધા (ભાગ-૨) 'બહેનશ્રીનાં વચનામૃત' ગ્રંથ ઉપર પૂજ્ય ભાઈશ્રી શશીભાઈના સળંગ પ્રવચનો	(પ્રેસમાં)

वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्टमें से प्रकाशित हुई पुस्तकोंकी प्रत संख्या

०१	प्रवचनसार (गुजराती)	१५००
०२	प्रवचनसार (हिन्दी)	४२००
०३	पंचास्तिकायसंग्रह (गुजराती)	१०००
०४	पंचास्तिकाय संग्रह (हिन्दी)	२५००
०५	समयसार नाटक (हिन्दी)	३०००
०६	अष्टपाहुड (हिन्दी)	२०००
०७	अनुभव प्रकाश	२१००
०८	परमात्मप्रकाश	४१००
०९	समयसार कलश टीका (हिन्दी)	२०००
१०	आत्मअवलोकन	२०००
११	समाधितंत्र (गुजराती)	२०००
१२	बृहद द्रव्यसंग्रह (हिन्दी)	३०००
१३	ज्ञानामृत (गुजराती)	१०,०००
१४	योगसार	२०००
१५	अध्यात्मसंदेश	२०००
१६	पद्मनंदीपंचविंशती	३०००
१७	समयसार	३१००
१८	समयसार (हिन्दी)	२५००
१९	अध्यात्मिक पत्रो (पूज्य निहालचंद्रजी सोगानी द्वारा लिखित)	३०००
२०	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (गुजराती)	१०,०००
२१	द्रव्यदृष्टि प्रकाश (हिन्दी)	६६००
२२	पुरुषार्थसिद्दिउपाय (गुजराती)	६१००
२३	क्रमबद्धपर्याय (गुजराती)	८०००
२४	अध्यात्मपराग (गुजराती)	३०००
२५	धन्य अवतार (गुजराती)	३७००
२६	धन्य अवतार (हिन्दी)	८०००
२७	परमामगसार (गुजराती)	५०००
२८	परमागमसरा (हिन्दी)	४०००

२९	वचनामृत प्रवचन भाग-१-२	५०००
३०	निर्भ्रांत दर्शननी केडीए (गुजराती)	४५००
३१	निर्भ्रांत दर्शनकी पगडंडी (हिन्दी)	७०००
३२	अनुभव प्रकाश (हिन्दी)	२०००
३३	गुरुगुण संभारणा (गुजराती)	३०००
३४	जिण सासणं सव्वं (गुजराती)	२०००
३५	जिण सासणं सव्वं (हिन्दी)	२०००
३६	द्वादश अनुप्रेक्षा (गुजराती)	२०००
३७	दस लक्षण धर्म (गुजराती)	२०००
३८	धन्य आराधना (गुजराती)	१०००
३९	धन्य आराधना (हिन्दी)	१५००
४०	प्रवचन नवनीत भाग-१-४	५८५०
४१	प्रवचन प्रसाद भाग-१-२	१५००
४२	पथ प्रकाश (गुजराती)	२०००
४३	प्रयोजन सिद्धि (गुजराती)	३५००
४४	प्रयोजन सिद्धि (हिन्दी)	२५००
४५	विधि विज्ञान (गुजराती)	२०००
४६	विधि विज्ञान (हिन्दी)	२०००
४७	भगवान आत्मा (गुजराती)	२०००
४८	सम्यक्ज्ञानदीपिका (गुजराती)	१०००
४९	सम्यक्ज्ञानदीपिका (हिन्दी)	१५००
५०	तत्त्वानुशीलन (गुजराती)	४०००
५१	तत्त्वानुशीलन (हिन्दी)	२०००
५२	बीजुं कांई शोध मा (गुजराती)	४०००
५३	दूसरा कुछ न खोज (हिन्दी)	२०००
५४	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (गुजराती)	२५००
५५	मुमुक्षुता आरोहण क्रम (हिन्दी)	३५००
५६	अमृत पत्र (गुजराती)	२०००
५७	अमृत पत्र (हिन्दी)	२०००
५८	परिभ्रमणना प्रत्याख्यान (गुजराती)	१५००
५९	परिभ्रमणके प्रत्याख्यान (हिन्दी)	२०००
६०	आत्मयोग (गुजराती)	१५००
६१	आत्मयोग (हिन्दी)	२०००

६२	अनुभव संजीवनी (गुजराती)	१०००
६३	अनुभव संजीवनी (हिन्दी)	१०००
६४	ज्ञानामृत (हिन्दी)	२५००
६५	वचनामृत रहस्य	१०००
६६	दिशा बोध (हिन्दी-गुजराती)	३०००
६७	कहान रत्न सरिता (हिन्दी-गुजराती)	२५००
६८	प्रवचन सुधा (भाग-१)	१०००
६९	कुटुम्ब प्रतिबंध (हिन्दी-गुजराती)	३५००
७०	सिद्धपद का सर्वश्रेष्ठ उपाय (हिन्दी-गुजराती)	३०००
७१	गुरु गिरा गौरव (हिन्दी-गुजराती)	३०००
७२	आत्मसिद्धि शास्त्र पर प्रवचन	७५०
७३	प्रवचन सुधा (भाग-२)	७५०
७४	समयसार दोहन	७५०
७५	गुरु गुण संभारणा	७५०
७६	सुविधिदर्शन	१०००
७७	समकितनुं बीज	१०००
७८	स्वरूपभावना	१०००
७९	प्रवचन सुधा (भाग-३)	१०००
८०	प्रवचन सुधा (भाग-४)	१०००
८१	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-१	१०००
८२	कार्तिकेयानुप्रेक्षा प्रवचन भाग-२	१०००
८३	सुविधि दर्शन (हिन्दी)	१०००
८४	प्रवचन सुधा (भाग-५)	१०००
८५	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-१)	१०००
८६	द्रव्यसंग्रह प्रवचन (भाग-२)	१०००
८७	वचनामृत रहस्य (हिन्दी)	१०००

પાઠકોની નોંધ માટે

પાઠકોની નોંધ માટે